

მ მ ა მ ბ ე

თ ვ ი უ რ ი ქ უ რ ნ ა ლ ი

წელიწადი მეორე

№ IX

ს ე მ ბ ე მ ბ ე რ ი, 1901

ტ ფ ი ლ ის ი

საქართველოს მთავრობის დასახელებით

1901

Доволено цензурою. Тифлисъ, 3-го Октябръ 1901 г.

შ ი ნ ა რ ს ი

I—ისნის ციხეპარი.—(ისტორიული მოთხრობა) გ. ბარ- ნაგისა	86 1
II—სიმღმრა. —ლექსი ბაჩანასი	67
III—ღვინის ძურღი. —ქაზიყელებზედ ქართლში გაგონი- ლი პატარა ამბავი შ. არაგვისშიკედისა	69
IV—გურია-აჭარა. —მეზაერის წერილები—XXIII.—ხალ- თის ხეობა, თ. სახეჯიასი	1
V—არხეოლოგიური მოგზაურობანი და უნიუფნა- ნი.—ე. თაყაიშვილასა (გაგრძელება).	24
V—ქველი თარბა. —წერილი მეოთხე არჩილ ჯარჯა- ძისა	55
VI—უცხოეთის მიმოხილვა. —ოსმალეთის სომხეთის საქმე (მოკლე ისტორია).—მღშათა პარტია და ეროვნობა	71

ი ს ნ ი ს ც ი ს კ ა რ ი

(ისტორიული მოთხრობა)

I

1795 წელს თუმცა ნესტიანი და გრილი გაზაფხული იყო, მაგრამ მაისის გასულს ჩამოცხა და სწრაფად ააშრო დედამიწა. ეს სიციხეები იყო იმის მიზეზი, რომ სამ გოსტაშებიშვილი განთიადზევე დაადგა ტფილისის გზას. მზეს ჯერ არ მოევლო, როდესაც აიარა თელეთის აღმართი და ქვაყრილთან ავიდა. აქ არა ცხელოდა, კოჯრის სიო სწვდებოდა, სასიამოვნო სიგრილესა ჭფენდა. მგზავრი შესდგა შესასვენებლად და გადაჰხედა გამოვლილ გზას.

წინ ტაშირი გადაეშალა, რომელსაც ჩრდილოეთით და დასავლეთით კრწანის—კოჯრის კლდეები მოსჯროდნენ, სამხრეთით ალგეთი ჩამოუდიოდა, აღმოსავლეთით მტკვარი. ტაშირის გარშემო მოჩანდნენ კუმისი, ვაშლოვანი, ერტისი, ლოუბანი, ბორბალო, მარაბდა და ძირს, ქვაყრილ დასწვრივ, თელეთი; ზედ ეაკეზე—წალახური, კოდა, ჭაობი და მუხათი. თელეთის თავქვე რომ თავდებოდა, ტაშირი უეცრათ ძირს ეშვებოდა და ეს დაბლობი თითქმის სოფელ კოდამდინ უწევდა; კოდის ვაკეს და ამ დაბლობს ჰყოფდა ასიოდე აღლის სიმაღლე დაღმართი—„გადასახედავი“; დაბლობის დასავლეთი ნაწილი ეჭირა სოფელ კუმისს, რომელიც ჯაგნარი ტყით დაფარულ კლდეებს მიჰყრდნობოდა; აღმოსავლეთისკენ მოკამკამებდა კუმისის ტბა. ოდესმე მთელი ეს ტაფობი ტბის საგუბარი უნდა ყოფილიყო.

ტბის გადასწვრივ იწყობოდნენ იალოუჯის ბორცვები და ჩასდევდნენ მტკვარს მარჯვნივ.

ამ ტაშირს სამი გზა სჭრიდა: ერთი შემოსდევდა იალოუჯისა და მტკვრის შუა; მეორე შუაზე სჭრიდა ვაკეს, გადმოდიოდა კოდაზე და უერთდებოდა პირველ გზას სოღანლუბთან, შავნაბადას დასწვრივ, სადაც კრწანისის კლდეები აწყდებოდა; სესამე, საცალფეხო გზა, გაუვლიდა ძირს ბორბალო - ერთის-ვაშლოვანს, გადადიოდა კუმისის თავს, შემოსდევდა კოჯრის ხევს და ტაბახმელაზე დაეშვებოდა ძირს. კოღის გზას კუმისის ბოლოს ასცდებოდა ბილიკი, აუვლიდა თელეთს, ავიდოდა ქვაყრილთან, ჩაუვლიდა ორსულ კლდეს და წინანაურის წყაროსთან გადიოდა. მტკვრის პირის გზა და კოღისა უმთავრესი გზები იყვნენ სპარსეთიდან ტფილისში; მარტო ესენი ვარგოდნენ ჯარისა და ურმებისთვის.

თითქმის მთელი ეს სოფლებით სავსე ტაშირი შემუშავებული იყო, ვენახ-ბაღებით და ყანებით მოთენილი. მეტადრე მშვენიერი ბალნარ-წალკოტები იყო გაშენებული ბორბალოს დასწვრივ, კოდსკენ; ამ ადგილს „ნარგიზები“ ერქვა. გადასახედავის ფერდობი მაღალი ჯაგნარით იყო დაფარული. კუმისის ხევს ჩასდევდა ტბამდინ ქალა. აღმოსავლეთიდანაც ჩამოსდევდა ტბისკენ ბუწკნარიანი ხევი რამ.

კარგა ხანი უყურა საამმა ამ ოფლით მორწყულ ტურფა არეს და ამოიოხრა.

— ცოდვა არ არის ეს მშვენიერი მხარე მტერმა გაანადგუროს! — ფიქრობდა საამ. — ლამის დავრწმუნდე, რომ ბატონი ერეკლე დაძაბუნდა, გამჭრიახობა დაჰკარგა. წამოვიტყუებ მტერს და თბილისამდინ არ შევებმიო. მემრე რომ ეს სურვილი ჩვენი დამღუპელია! საბარათიანო, მართალია, ყოველთვის პირში მისცემია მტერს, მაგრამ უბრძოლველათ კი არასოდეს! ეხლა

ესეთია მეფის სურვილი. უნდა აოხრდეს ეს საქართველოს
ბჭე.....

II

სასტიკ სიცხეებს სწრაფად გაეხმო და გაეტრუსნა თბილი-
სის მიდამო. ქალაქი დაცალიერებულიყო: ბატონიშვილები, თა-
ვადობა და მოქალაქობა სულ სოფლათ გაკრფილიყვნენ. ქუჩა-
მეიდნებმ დაობლებულ-დაღონებულმ იდგნენ: ზურნა-დუდუკის
ხმა ათასში ერთხელ-და ისმოდა დუქან-ბაღებში, ქუჩებში ტრახ-
ტრევანდით აღარაეინ დაბძანდებოდა, აღარცვინ მოკაზმულ-
შეიარაღებული მოაღელვებდა ბედაურს; ყაბახი ცალიერი იდგა,
აღარვინ გროვდებოდა იქ გასართობ-საგარჯიშოდ; ხალხით სავ-
სე სალაცხოც კი გულჩათხრობილი გამოიყურებოდა, რადგან
მეფის ოჯახობა გაესტუმრებინათ და სასახლე ჩაეკეტნათ. სი-
ცხით დათენთილ ვაჭრებს პირდაღრენილი ეძინათ ფიშტალ-
დაზგაზე; ათასში ერთი მუშტარი-ლა მიიზლანებოდა იმათ
დუქნებისაკენ მტვრიან ქუჩებზე. მხოლოდ სალამოობით აჟი-
ჟინდებოდა ხოლმე ქალაქი, როცა დიდ-პატარა გაპოიშლე-
ბოდა გარედ ჰაერის ჩასაყლაპათ, მაგრამ მაშინაც თბილელები
თავისებურად კი არ ატარებდნენ დროს დიარ-ნაღარით, თამა-
შით, სიმღერით, ან ზღაპარ-ისტორიების სმენით და შარ-
ლექსებში გაჯიბრებით. არა! ხალხი უფრო ჯგუფ-ჯგუფად
იკრიფებოდა, აღელვებული ბაასობდა. სალაპარაკო ისა ჰქონ-
დათ, რომ შეძლებული ოჯახები მთლად გაიკრიფნენ ქალაქი-
დან და ქონებაც თან გაიტანეს; გაიხიზნენ.

— რა დაემართათ წლეულ, რომ ყველა სოფლად გასვ-
ლას ეშურება? სიცხე-ჰაჰანაქება როდის არა ყოფილა, მაგრამ
ესე კი არ დაცალიერებულა ქალაქი!—გაკვირვებული კითხუ-
ლობდა ერთი.

— ეტყობა, აქ სხვა რამ ამბავია, თორემ ქონების გაზი-
დვა და სახლების ამოფიცვრა რალა არის!—ამბობდა სხვა.

— ეპქრები არიან შემკრთალნი და ხიზნავენ ყველაფერს, თორემ სასახლიდან ჯერ არაფერიც არ წაუღიათ; ხაზინაც კი ისევ სავსეა.

— ბატონი მეფის სახლობაც თურმე ისევ ჩამობრუნდება, როცა ცოტა აგრილდება. რომ საშიში იყოს რამე, გამოგვიცხადებდნენ აიყარენითო.

— მანამ ერეკლე ცოცხალია, არაფრის შიში არ არის: არ დამარცხებულა ის, არც დამარცხდება.

— ზარაფ მიღუაც რომ დაფაცურდა! აბა თუ იმის ყუთში ერთი მუჭა გროშების მეტი-ლა ეყაროს. სადღა არის პარკებით რომ ეწყო ოქრო-ვერცხლი?! ძველები ჩაუცვამს, მითომ-და საწყალი ვინმე ვარო.

— დადის მოვალეებში და ყველას აწუხებს, ფული დამიბრუნეთ, გავკოტრდიო. რა შეილია! ეტყობა, რამე იცის და თადარიგს იჭერს, თორემ იმისთანა ურიას რა გააკოტრებდა?

— ამბობენ, ყეინმა ერეკლეს კაცი გამოუგზავნა, ან რუსზე ხელი აიღე და მე დამიყონაღდი, ან შენ ქვეყანას წავახდენო. ერეკლეს თურმე გავცინა, ძალად მეგობრობა ვის გაუგონია, მობძანდიო!

— სწორედ მტრის შემოსევას ელიან, თორემ ეს ამოდენა იარაღის მზადება რალა არის, ან ციხე-გალაენებზე აჩქარებული მუშაობა!

მართლა-და ქალაქი რომ დაცალიერებული და მიყუჩებული იყო, ციხე-სიმაგრეებზე დიდ-ძალი ხალხი მუშაობდა. მეტადრე ბევრი მუშა ედგა შაიტახტს, სადაც ზარბაზნები ელაგა, სეიდაბადის კარს, განჯის კარს, ციხის კარს და კოჯრის კარს, სადაც ეხლა აწყობდნენ ზარბაზნებს. მთელი დღე მუშების სიმღერა და ძახილი გაისმოდა. ურემი ურემზე მოდიოდა მასალით დატვირთული. ნაბძანები იყო, სწრაფათ გაემაგრებინათ ეს ადგილები.

დიდი სამუშაო ჰქონდათ აგრეთვე მეხანჯლეებს, აუარებელი იარაღი შეეკვეთნათ იმათთვის, სიონის ქუჩაზე ისხდნენ მაშინ ეს ხელოსნები და ამ დღე ჩარხების ბზრიალი და ჩახი-

ჩუხი-ლა გაისმოდა. საქმე რომ აუარებელი ჰქონდათ, ისე გაყვინიზებულიყვნენ, რომ მუშტარს აბუჩად იგდებდნენ, ყურადღებას არ აქცევდნენ.

III

სადამოს ლოცვები ჯერ არ დარეკილიყო, როდესაც საამი მებანჯლე ბურჯელის დუქანში შევიდა და ოსტატი იოთამე იკითხა. ქარგლებმა ახელ-დახედეს მოსულოს, მაგრამ ხმაც არ გასცეს, ისევ განაგრძეს თავიანთ საქმე. მუშტარს ეუცხოვა ხელოვნების ესეთი ქცევა და რიხიანათ შეეკითხა.

— სად არის მეთქი ოსტატი იოთამე?

ეხლა კი დაუშვა უფროსმა ქარგალმა კვერი და გამოეხმაურა:

— რათა გნებავთ უსტაბაში? თუ იარაღის შეკვეთა გსურთ, ვერ ავიღებთ, ისეც ბევრი საქმე გვაქვს.

— შენ იმას გიბძანებ, სად არის მეთქი იოთამე! — შეუტია მოსულმა და უნებლიეთ წინ წადგა ფეხი.

ეს კი აღარ მოეწონა ქარგალს, შეიკუმშა და მოკრძალებით მოახსენა, ოსტატი შეუძლოთ იყო, დღეს შინ დარჩაო. მუშტარი გამოტრიალდა და დახურულ ბაზრისაკენ გასწია.

— თითონვე უჭირს და თითონვე ბრაზდება, — ჩაილაპარაკა ქარგალმა და ღონივრათ მოიქნია კვერი.

— იცი, ოსტატო, ეგ საამ გოსტაშაბიშვილი იყო, მუხათის მებატონე; შარშან რომ დიდმა ოსტატმა სოფელში წამიყვანა, მაგათ ბაღში ბევრი ხილი ვქამე, უთხრა შეგირდმა, რომელიც ფუქსს უბერავდა.

— ბატონი საამ გოსტაშაბიშვილი! — რატომ მაშინვე არა სთქვი, შე — მაუკუროთხა ქარგალმა და ქუკა ასწავლა, წაუთაქა.

საამი დიდი ოსტატის ნაბატონარი იყო და უსტაბაშს ბევრჯერ ჩამოეგდო იმაზე ლაპარაკი, როგორც მის ხელში აზრდილ და ეხლა განთქმულ ვაჟაკზე.

საამმა გაიარა დახურულ ბაზარი, ჩაიარა მეიდანზე, გავიდა ძველ ხიდს; ხიდის ყურთან წ. აბოს ნიშზე პირჯვარი გადისახა, ხატს ემთხვია და შეუდგა აღმართს. მეტეხის ციხესაც ამაგრებდნენ, თუმცა აქ ბევრი მუშა არ იდგა, რადგანაც ციხე თითონაც მოუდგომელი იყო, თანაც მტკვარ გაღმა და მაშინდელი იარაღით სწორეთ შეუვალი. გზა გარს უვლიდა ციხეს. საამი ძიდიოდა და თან თვალს არ აშორებდა სიმაგრეს; სიმოენებასა გრძნობდა, რომ ესეთი დარაჯა ედგა თავს დედაქალაქს. ავიდა მალლა და მტკვრის ხეობას გადახედა.

მტკვარს აქ ძალიან მალალი კიდე აქვს. საამს აქედან ხელის გულივით გადაეშალა მიდამო შურის ციხიდან დაწყობილი სოღანლუხამდინ. ამ მტკვრისა და კრწანისის შუა მომწყვდეულ ადგილს განიერი ბოლო მდინარისა და წინანაურის ხევის შუა აქვს, წვერი სოღანლუხისაკენ. აღმოსავლეთისკენ მტკვარი თანდათან უახლოვდება კლდეს. ადგილი თანდათან ვიწროვდება და იქ, სადაც კლდე დააწყდება, საურმე გზა დარჩება მთისა და მდინარის შუა. ეს ვიწროები კარებია, საიდანაც შემოდის თბილისში სპარსეთიდან მომავალი გზა, რომელიც ერთად-ერთი ფარსავი გზაა ჯარის გამოსატარებლად მტკვრის მარჯვნივ, რადგან კლდე თუმცა ძალიან მალალი არ არის, მაგრამ სალია, საშინლად დაღრამული და შეუძლებელია იმაზე ლაშკრის გადაყვანა, თუ გზა მკირეოდნათ მაინც არის გამაგრებული. კარგა ხანი იდგა აქ საამი და გულდასმით ათვალიერებდა ადგილ-მდებარეობას. ეტყობოდა, ამ თვალიერებამ კარგ გუნებაზე დააყენა ვაჟკაცი, რადგან მოღუშული სახე ნელ-ნელა გაუბრწყინდა და თვალეში სიხარული დაეტყო.

— სწორეთ ბრძნულად მოსაზრებული გეგმაა ჭვეყნის დაცვისა! — გაიფიქრა იმან, — არწივის თვალი აქვს კურთხეულს. ჩვენ კი ვერ შეგვიგნია მისი განზრახვა და გვიკვირს, გვწყინს მისი ბძანება. მართალია, მინამ მტერი მოვა აქ, ჩვენი სამოურაო კიდეც აოხრდება, მაგრამ განა არ სჯობს მამულის ერთი ნაწილი დაზიანდეს, მტერს კი ბოლო მოეღოს, მინამ მთელი სამეფო გაოხრდეს და მტერმა იბატონოს. სწორეთ რომ სხვა-

გან არსად არის ესეთი მარჯვე ადგილი ურიცხვი მტრის შესაგუბებლათ, მის ამოსადრჩობ-ამოსაშრობლათ. ან რა ძალიანი ვწუხართ! ხალხს გავხიზნავთ და ნადავლსაც ამ ვიწროებში დავაყრევენებთ.

საამმა გახედა კლდის წვერებს, რომლებიც მოსჯროდნენ და ზედ დაჰყურებდნენ ქალაქს. დახრილი მზის სხივები ეალერსებოდნენ იმათ და აბრწყინებდნენ.

— დავით ბატონიშვილისათვის უბძანებია ქვაყრილის გამაგრება, ზარბაზნების დადგმა. თუ არ აჩქარდა თავისებურათ და მარჯვეთ დახვდა მტერს, არავის გადმოაწაწანებს ზევიდან: იქ ასს ათასი შეუძლიან შეიმაგროს და გადაჩეხოს. მთლათ კი უნდა შემოვიტყუოთ მტერი ამ ვიწროებში. აქ იმათ ჯარს საძრაობა არ ექნება, ვერ გაიშლება და ინათი მხრიდანაც იმაზე მეტი ვერ მიიღებს ბძოლაში მონაწილეობას, რამდენიც ჩვენი მხრივ; მაშინ გამარჯვება ჩვენია. ბატონიშვილიც შეიძლებს კლდის ბილიკებით ჩამოუშვას მეომრები და გვერდიდან შეუტიოს მებძოლს. ვხედავ ბრწყინვალე ჰაზრს ცხებულისას! ვგონებ მოამბეც აღარ გაუეშვათ. ჩვენ ჯარს ზურგი ციხეზე ექნება მიყრდნობილი; თუ გარისხდა ღმერთი და ვიძლიენით, სიმაგრეს შევეფარებით; მტერი მაინც ბევრს ვერას გაიტანს ჩვენგან.

ესეთ დასკვნამდინ მივიდა საამი ადგილ-მდებარეობის დათვალიერების დროს და იმედებით აივსო.

IV

ეხლა ზომ მთლათ დასახლებულია მტკვრის ნაპირი მეტეხიდან დაწყობილი გოგილოს აბანომდინ ისე, რომ თუ ხევზე გადახედვა გინდათ, უნდა ვისიმე ეზოში შეხვიდეთ, ან ერთ-ერთ წუმპიან ბილიკს ჩაჰყვეთ მტკვრის პირამდინ. მაშინ მდინარის ნაპირი ბევრგან იყო თავისუფალი, თუმცა მეტეხის ახლო მაშინაც მკიდროთ ცხოვრობდნენ. მეხანჯლეების უსტაბაშს იოთამ ბურჯელს აქა ჰქონდა სახლი. სახლის კედელი

ზედ კლდის პირზე იყო მოკიდებული და ისე მკვიდრათ, რომ სალის დანგრევა უფრო საფიქრებელი იყო, მინამ ამ კედლისა. ოთხ დაბალ სვეტზე ებჯინა ფართო საჩეხი, რომელიც ზაფხულობით მშვენიერ საგრილობელს წარმოადგენდა: სიო არასოდეს არ აკლდა; მტკვრის გუგუნე ნანათ მოისმოდა, თვალთ დასატკობლათ დიდებული სურათი იხატებოდა წინ *). სახლის მარჯვნივ ბაღია იყო გაშენებული. ფიცრულით შემოზღუდული ეზო წინა ჰქონდა მოქცეული, მტკვრისკენ კი არა, ქუჩის ხარეს.

საამი რომ მივიდა, იოთამე ბაღიაში ჩუზუნებდა. ქოშებზე იდგა, თავზე ლურჯი ხელცახოცი ეკრა, ახალუხი ეცვა დიღებ ჩასხნილი. ხელოსანი მიეგება სტუმარს, პატივცემით მოიკითხა, სახლში შეიწვია. საამმა ბაღიაში ამჯობინა ყოფნა და სტუმარ-მასპინძელმა უნაბ ქვეშ მოიკეცეს ხალიჩაზე. ცოტა ხნის მუსაიფის შემდეგ საამმა უთხრა მისვლის მიზეზი.

— ჯარი უნდა შეიკრიბოს. ბატონ მეფეს უბძანებია, საუკეთესო ვაჟაკები დაარჩიეთ და იარაღს შიაკციეთ ყურადღებაო. სამოცამდინ მეომარ გამოვიყვან ჩემ საყმოდან. ოცდახუთი მხედრის მოწყობილობაა საჭირო. დანარჩენს ზოგს თითონა აქვს იარაღი, ზოგს ჩემი ჯაბახანიდან დავურიგებ. საჭიროა თოფი, დამპაჩა, ხმალი და ხანჯალი. ეს უსათუოდ უნდა მომიმზადო

— როდისთვის გვიბძანებ, ბატონო?

— მარიამობისთვის პირველებში უნდა იყო მზათ.

— შევიძლებ თქვენთვის მაგ სამსახურს, თუმცა ბევრი საქმე კი გვაქვს მოყრილი. მხოლოდ ნება გვიბოძეთ ზოგი რამე იყიდო, სხვა რომ მე გავაკეთო.

*) ის სახლი ეხლაც შეგიძლიანთ იაზროთ, თუ მირზაყვის ქარხანასთან გახვალთ და იქიდან შემოხედავთ ამ მხარეს; სვეტები ისევ დარჩალა, თუმცა საჩეხი კი აღარ არის ზედ წამომდგარი, რადგან სახლი უკან დაუწევიათ და ახალ გეგმაზე აუგიათ.

— როგორც მოახერხებ, ოღონდ სანდო იარაღი კი იყოს და თავის დროზე, — მიუგო საამმა და ჩააბარა ბეი.

ამის შემდეგ სტუმარმა წასვლა დააპირა, მაგრამ იოთამემ არ გაუშვა, ხილი შეაპატიჟა. შებრუნდა შინ მასპინძელი: სტუმარი მუთაქას დაეყრდნო და ოცნებას მიეცა. ხილი მოართვა სინით მასპინძლის ქალმა თინანომ. საამმა რომ ფეხის ხმა გაიგო, წამოჯდა, მაგრამ როცა შეხედა ქალს, ზეზე წამოდგა და ზრდილობიანათ მიესალმა; მის ქცევას მოკრთალება დაეტყო, თან ქალს თვალი ველარ მოსწყვიტა. ქალი კიდევ მოტრიბლდა, საამი კი ჯერ ვერ გამოარკვეულიყო, განცვიფრებული შეჰყურებდა მიმავალს. არც საკვირველი იყო ესა: მის წინ გაიძრა ისნის ცისკარმა, მოსაჩვენებელმა სიმშვენეირემ.

ბუნება სცდილობს განახორციელოს ქალში უმთავრესად სიმშვენეირე, ის ისწრაფის ზედმიწევნით გამოსახოს მასში ეს უცვალეებელი დარგი ღვთაებრივის არსებისა. ამისთვის არის, რომ ისე ვეთაყვანებით ქალთა მშვენებას: ღვთაებათა ესახავთ მშვენეირს, რადგან თვით ღმერთია მასში ერთმხრივ განხორციელებულ-გამოთქმული. მაგრამ ბუნების ესეთი ლტოლოვილება ადვილათ ვერ ახწევს თავის მიზანს, ბუნება ყოველთვის ვერა ჰქმნის ქვეყნიური მძიმე და ბნელი ნიეთაერებისაგან ზეციური ნათლის შესაბამ სახეს. შემოქმედებითი ძალა მხოლოდ ხანდისხან ეწევა სავსებით თავის სურვილს და მაშინ ღირსგვყოფს ვიხილოთ ქვეყნად ღვთაებრივი ელვარება. ისტორიაში აღნიშნულია ამისთანა მაგალითები, ცხოვრებაშიაც შეხვდება კაცი ამისთანა ნიმუშებს. ამ ათიოდე წლის წინად ცხოვრებდა ამისთანა ქალი თბილისში, წყაროს უბანში. უბრალო ხალხის შვილი იყო. ის რომ საზოგადოებაში გამოსული ყოფილიყო, ხალხი ფარვანასავით შემოეფლებოდა თავს. მაინც ბევრი მიდიოდნენ ქალის სანახავათ, თუმცა ადელი არ იყო მისი თვალის მოკვრა, რადგან ერთობ მოკრთალებული ხასიათი ჰქონდა და ათასში ერთხელ გამოდგებოდა ქუჩის კარებზე. ამისთანა იშვიათი მოვლენათაგანი იყო თინანოც. თუმცა ჯერ არ გავსილ-გაბადრულიყო თხუთმეტი წლისა, მაგრამ არამც

თუ მხოლოდ ისწი, მთელ ქალაქში იყო მოვლენილი მისი სიმშვენიერის ხმა. საათნავა პოეზიბლა იმის სიტუარფეს და თინანოზე გამოღებულ მის ლექსებს უბან-უბან დამღეროდნენ; იმან დარქვა ქალს ისნის ცისკარი.¹⁾ თინოანს განსაცვიფრებელი საღამაზე იმაში მდგომარეობდა, რომ გამკვირვალე სხეული შეჰმოსოდა, სხიოსანი. ქალი მაშინვე მიხვდა, რა ძლიერი შთაბეჭდილება იქონია ახალგაზდა მებატონეზე და შერცხვა, მის ბროლის სახეს სისხლი მოადგა და ააგზნო.

— ჩემი ქალი გახლდათ თინანო, მოახსენა იოთამემ.

— მშვენიერებაა! — გულწრფელად წამოთქვა საამმა. — რა-
არ მინახავს აქამდინ?

— ვერა ნახავდით, ბატონო, რადგან სოფლათ არ მომ-
ყვანდა და შინაც იშვიათად მყვანდა: იასე დეკანოზი ზრდიდა
ცხრა წლიდან, ნათესავათ მოხვდებო დედის მხრივ.

— მაშ ნასწავლიც იქმნება.

— მოძღვარი ძალიან უქებს სწავლას; ჩემ შვილს ეფრემს
არ ჩამოუვარდებო.²⁾

ყმაწვილკაცს ისევ თინანოზე უნდოდა სიტყვის განგრძობ-
ბა, მაგრამ თავი შეიმაგრა. ხილი იხილეს. უბრალო მსხალი
საამს შაქარ-ღამაზე უტკბესი ეჩვენა.

V

საამი მეორე დღესვე უნდა დაბრუნებულიყო სოფელში,
რადგან საქმე გარიგა და სიცხე-პაპანაქებაში ქალაქში დარჩე-
ნა ვერაფერი სასიამოვნო იყო, მაგრამ არამც თუ მეორე დღეს
ვერ წავიდა, ერთი კვირაც მეტი მოუნდა თბილისში ყოფნა.

1) ბაღდადისას გამიგონია ეს ლექსი. არ ვიცი აქვს ვისმე ჩაწერი-
ლი, თუ ისიც დაიკარგა საათნავას ბევრ სხვა ლექსებთან ერთად. გ. ბ.

2) ეს ის ეფრემი იყო ალექსიევი, რომელმაც მღვდლობაში, გიორგი
მფის დროს, ღვინისათვის სახმარ კურკლის ქება დასწერა ლექსად. გ. ბ.

მხლებელი დარწმუნებული იყო, რომ მეორე დღეს გაუდგებოდნენ გზას და დილა აღრიანვე შეკახმა ცხენები. ბატონს რომ მოახსენა—ცხენები მზათგახლავსთო, იმან გაკვირვებით შეხედა მსახურს.

— ვინ გიბრძანა შეკახმეო? ჯერ სავაჭრო არ მიყიდნია, არსაით მიემდგარ-მოვმდგარვარ და წავიდე? მოხსენ ცხენებს!

მსახური ერთხანს პირდაღებული შესცქეროდა ბატონს, მერე გაბრუნდა ბრძანების ასასრულებლათ.

— ნეტა იცოდეს კაცმა, რა აქვს სავაჭრო! ან თითქო ამ ქალაქ დღეში ბაზარში გასვლას ველარ მოვასწრობდით და გზადაგზა ვერ ვიყიდდით, თუ რამე გვინდა. ან რა უნდა გვინდოდეს! სახლი ისეც სავსეა ყოველივე ღვთის მოწყალებით, ფიქრობდა მსახური.

საამი დარჩა იმ დღეს ქალაქში, მაგრამ სავაჭრო არც-კი მოჰგონებია. მთელი დღე აღელვებული იყო: შად-გადიოდა, ერთ ალაგას ვერ ისვენებდა, წესიერათ ვერ ისადილა, სადილუკან არ დაიძინა; უმიზეზოთ ჯავრობდა, ხან მეტის-მეტათ ტკებოდა და მხლებელს ელაჟღანდარებოდა. მსახური გააკვირვა ბატონის ამნაირმა ქცევამ და დაუდგრომლობამ, მაგრამ რას შეებედავდა. მზე ჯერ არც კი იყო გადაჭრილი, როცა ბატონი გამოეწყო და უღვაშის გრეხით გავიდა შინიდან. მხლებელი შებრუნდა და დაეგლო იატაკზე გაღვლილი, მაგრამ სიგრილეს ნაჩვევი მაინც ოფლში ცურავდა, შამფურივით ბრუნავდა.

— ნეტა რაღას აკეთებს ამ ჯოჯოხეთ ქალაქში ი დალოცვილისშვილი. ხომ მორჩი საქმეს და წადი რადა! ცხენიან-კაციანათ რაზე გვხარშამ და სულს გვიხუთამ. მაგრამ ბატონი ბატონია, თუნდ ქვეიანი იყოს, თუნდა სულელი: იმის ფიქრებს და ჟინიანობას კაცი ადვილათ ვერ მოუვლის თავს. მემრე როგორ უცნაურათ იქცევა! თითქო უკბინა რამემ, ზედ გულზე უკბინაო.

— კარგა ხანია ქალაქში არ ვყოფილვარ, — ფიქრობდა საამი — დავათვალღირო მაინც აქაურობა, თვალს წყალი დავა-

ლევინო, მინდა კიდევ დანამდვილებით ვიცოდე აქაური ქუჩა-მეიდნები და ადგილ-მდებარობა, რადგან ბრძოლა აქ უნდა მოხდეს და საჭიროა ზედმიწევნით ახსოვდეს ადამიანს ყველაფერი.

საამმა აღმა ჰქნა პირი, გაიარა მტკვრის კარი და წვალს გადაადგა, აქ დაუწყო თვალიერება არაგვის ხიდის ბურჯებს, რომლებს გარშამო წყალი დუღდა და ქაფდებოდა.

— მკვიდრათ ჩაყრილი ქვა, — გაიფიქრა იმან, — კიდევ უმაგრდება ზვირთების დენას, იმათი ჩამყრელის მარჯვენა კი, მძლავრი ნუგზარ ერისთავის მარჯვენა, დამიწებულა.

გაიარა გარეთუბანი და ავიდა ყაბახზე. ასპარეზი ეხლა ცალიერი იდგა, ქვეითა თალარზე მტრედები შემომსხდარიყვნენ. მოაგონდა, რამოდენი ხალხი ზიმზიმებდა აქ იმ დღესასწაულში, როდესაც იმან პირველივე შეტყორცნით გადმოაგდო თალარიდან ვერცხლის თასი. თვით ერეკლემ უკო მაშინ სიმარჯვემს რომ ვადიყრის ბატონი მეფე, კიდევ გაჭმართავს აქ დღესასწაულს. მაშინ საამი თინანოს სახელზე გავა შეიდანს. როგორი უშრით შეხედავენ ბანოეანნი, როდესაც საამი ცალ მუხლზე დაყრდნობილი მძაბრმევს თინანოს ჯილდოთ აღებულს თასს. ახ, როგორ ანგელოზებრ დახრის თინანო თავის სამოთხე თვალებს, მე ვიცი სიმშვენიერეს დაუწყუნებენ! ავიდა ქაშუეთთან, შემობრუნდა, გახდა ხევეს, ქართლის კარით შევიდა ქალაქშივე და სიონისკენ გასწია.

დახურულ ბაზარზე რომ მიდიოდა, არა ჩვეულებრივი მოძრაობა შენიშნა. ბაზრის ბიჭები მიედნისაკენ გარბოდნენ, ზოგი ოსტატიც დაედევნა უკან. საამმაც ააჩქარა ფეხი. მეიდანზე ხალხს მოეყარნა თავი. შუა ხალხში თეთრი ყოჩი ეჭირათ. მალალი ცხვარი იყო, გძელ რქიანი, ქოჩორი ენდროთი ჰქონდა შეღებილი. ყელზე ეყვანი ება. ქერით დაეთროთ, თვალები აპრეოდა, ხალხს ეტანებოდა. ხიდის ყურიდან სხვა ჯგუფი გამოჩნდა, რომელსაც წინ თათარი მოუძღვოდა ქურთული ლეგა ყოჩით. ეს უფრო დიდი ცხვარი იყო. რქები უკანა ჰქონდა გადატანილი და მემრე წინ შემოგრებილი; რქების წვერები დაეხერხათ. გაა-

კეთეს წრე. გადგნენ ყოჩები. ქუთუთული უფრო მეტ მანძილს აკეთებდა და ფიცხოვდა. ისეთი ჭახუნი მოისმა, გეგონებოდათ ტვინი შენთხიეს ერთმანეთსაო. მესამე დაჯახებაზე თეთრს ერთობ მაღალი კამარა მოუვიდა და მოპირდაპირემ რქები დაბლა მოარტყა. ყოჩი დაბორიადღა, ნესტოდან სისხლი წასქდა. მეორე მხრიდან ყოჩინა დასცეს, მაგრამ გამწარებული თეთრი მაშინვე გამოფხიზლდა და ისეთი სისწრაფით, ისეთი ძლიერებით ეჯახა მეორეს, რომ უკანა ფეხზე დაზნიქა ის და გაამრულდა, მარჯვნივ მიხარა. აღარც აცადა: იქვე ახლო გაუკეთა კამარა, დაჰკრა მძლავრათ ელმეცრივ, დასცა ძირს ლეგა და ზედ შედგა. თათარი რომ აქამდინ ჩაკუნტებული შეჰყურებდა ბრძოლას, ეხლა წამოხტა, იძრო დანა და უნდოდა ჩაეკრა თეთრისთვის, მაგრამ ხელი ჰკრეს, წრიდან გაადგეს.

საამმა ისევ განაგრძო გზა. მივიდა ლეღვის ხეთან და აბანოებისკენ შეჰყვა.

— კარგი იქნებოდა ბარემ მებანა, მაგრამ ჯერ დარჩეს; ხვალ წამოვალ განთიადისას, ბიჰსაც წამოვიყოლებ, — იფიქრა და უნდოდა სეიდაბათზე გასულიყო, მაგრამ უნებლიეთ პირი მბრუნა, ისნის ხილზე გავიდა, მეტეხს აუარა, გუშინდელ ადგილიდან გადახედა მტკვარს. დასათვალიერებელი აღარა ამოჩნდა-რა. ჩაჰყვა ქვემოთ იოთამეს სახლისკენ.

— ხომ ამოველ და ბარემ წ. ბარბარეში ვილოცავ; კიდევ დავათვალიერებ, რამდენად მარჯვე იქნება მტრის შეყენება, თუ იმან მტკვარზე გამოსვლა მოისურვა ან კახეთის ხილით, ან სოღანლუხის ფონით.

თინანოანთ სახლის წინ ფეხი დააწყნარა და ბევრი ათვალიერა ეზოყურე, მაგრამ ვერინ შენიშნა. მხოლოთ დათვია იქნო გუშინდელი სტუმარი, კულის ქნევით მოეგება. საამს უამა ძაღლის ნახვა, მისი მეგობრულათ მიეგება და ხელი დაუსვა ჰკვიან ცხოველს.

VI

როდესაც საამი დაბრუნდა წმ. ბარბარედან და თინანთან დახლო წინ ამოიარა, მზე ახალი ჩასული იყო. ეზოს კარი ღია დახვდა. იოთამე ალაყათის კარებთან იჯდა. ბაღჩაში პირისფერმა კაბამ გაუფლვა. საამს უცნაურათ აუძგერდა გული: ოსტატი წამოხტა, მხიარულათ მიეგება.

— აქათ სადა ბძანებულხართ, ბატონო?

— წ. ბარბარეში ვილოცე და მტკვრის ნაპირიც დავათვალიერე იმ მხარეს.

— დაიღლებოდით, ბატონო, შემობძანდით.

— არა, გმადლოებ; გვიან-ლა არის.

— რას მიბძანებთ! მობძანდით, ბატონო; საათნავაც უნდა მოვიდეს, დამპირდა; მოგეხსენებათ, მეგობარია ჩემი. მცირე ვახშამი გავშალოთ ბაღჩაში. მობძანდი, შენი ჭირივე, ნუ იუკადრისებ ჩემ ოჯახს.

— ნუ იტყვი მაგას! სასიამოვნოა პატივცემულ ადამიანთან დროს გატარება. საათნავს სიმღერა ხომ დიდი ხანია არ გამიგონია, აღარ დავმტკბარეარ მისი ჰანგებით.

ვახშამმა მხიარულათ ჩაიარა. მოსალოდნელ ომზე ჩამოვარდა ლაპარაკი. ამ ამბავმა ააღელვა მომღერალი, ეშხზე მოიყვანა და რამდენიმე საგმირო ლექსი იმღერა. მემრე სააშეკო ხმები თქვა. ღვინო რომ შეუჯდათ, ხუმრობითაც ბევრი იხუმრეს. მელექსემ მოხერხებული ხმებით ია-ვარდი გადააყარა გაშლილ სუფრას. საამისთვის მხოლოდ ის აჩრდილებდა ვახშამს, რომ ქალი იმათთან არ იჯდა. დუქნის ბიჭი რომ ხელზე ემსახურებოდა სტუმრებს, თინანო სარისტას აძლევდა, თვალყურს ადევნებდა. მხოლოდ როცა საათნავა მღეროდა, ქალი აღარ შორდებოდა სუფრას და აღგზნებული თვალებით შეჰყურებდა მგოსანს. მთვარის შუქზე სავსებით ისახებოდა მისი ჰაეროვანი მშვენება; ხშირი თმის კულულები სხივებივით მოსჯროდნენ სპეტაკ სახეს; უმანკოება იხატებოდა მის თითქო

ოდნაე გაკვირვებულ თვალებში. საამი განიმსკვალა სურვილით, უნდოდა თვალი არ მოეწყვიტნა ქალისთვის, მაგრამ გაბედვით ვერ უმზერდა: ეხათრებოდა, ეკრძალებოდა შეემჩნევინებინა გრძნობა.

— აფსუს, რომ კეთილშობილთაგანი არ არის, თორემ ამ ანგელოსს სამეფო ტახტის დამშვენება შეუძლიან, — ფიქრობდა საამი.

მთვარე ჩავსვენა, როცა სტუმრები გამოეთხოვნენ მას-პინძელს. საამი აღტაცებაში მოეყვანა თინანოს და ისე ძლიერ უთქვამდა მისთვის გული, რომ თავის შემაგრება უძნელდებოდა. მისი გონება ეხლაც თინანოს უმზერდა, მხოლოდ იმასა ჰხედავდა, იმას ეტრფოდ-ვალერსებოდა; სხვა ყველაფერი ბნელს ჩანთქა მისი ჰზრისათვის.

სირაჯხანაზე დაბრუნდა. ქუჩის თავში, მიკიტნის დუქნის წინ ორი კაცო შეექცეოდა. ერთს მოკლე ახალუხი ეცვა ნაოქათ ასხმული, განიერ შალვარზე მწვანე ყანაოზის სათავე ეკრა, ტყავის ქამარზე ვერცხლის ბალოები და წოწოლა ღილები ესხა; მაღალ-ყელიანი ჩუსტები ეცვა. ღილებ ჩასწილ ახალუხიდან წითელი მოვის პერანგი უჩანდა. წვერი მოეშვა. ბღღვრიალა თვალები და ჯილა წარბები საშიშ იერს აძლევდნენ მის სახეს. მეორე უფრო ახალგაზდა იყო, მომცროს ტანისა. თეთრ ჩოხაზე შალის სარტყელი ერთყა ფოჩებიანი; საცვეთ-ქალამნები ემოსა, თეთრი წამწმით მოზღუდული წითელი თვალები აცაბაცა დაურბოდნენ. საამმა რომ ჩამოიარა, მოქეიფებმა ყურები ცქვიტეს.

— ბიჭო, ტიტები ეს ის თავადიშვილი არ არის, წელან რომ მიიდანზე დაგვისხლტა ხელიდან?

— ის არის! სადა ყოფილა?

— ერთი კიდევა ვცადოთ! მაშინვე მოუჩხრეკდრ მაგას ჯიბეებს, თუ ი თათარს უდროვოთ არ ეძრო დანა.

— არა, ყოჩმაც ცუდ დროს გვიმტყუნა! — თქვა შავ წვერამ და წამოხტა.

ლამის ოსტატები აედევნენ საამს. ჩოხიანი კედელ-კედელ მიცურავდა, მეორე შუა ქუჩაზე მიდიოდა. სირაჯხანის თავქვე რომ ჩაათავეს და ჯვარედინ გზაზე მივიდნენ, შავ წვერა გადუღდა მგზავრს და სალამი მისცა:

— ბატონ გაუმარჯოს!

გაგიმარჯოს!—მიუგო საამმა და გზა განაგრძო. ავაზაკი წინ გადაეღობა და უბძანა ჯიბეები ეჩვენებინა.

საამი გამოეცხვრა ოცნებას. შეეძლო იქვე გაეგმირა კაცი, მაგრამ იარაღის ხმარება ჰაზრათაც არ მოსვლია; მხოლოდ გაიკვირვა იმ კაცის კადნიერება. ავაზაკმა ხელი სტაცა საყელოში. ვაჟკაცმა ნახა, რომ ავაზაკი აღარ ხუმრობდა, სარმა გამოჰკრა, ანაზღეულათ დასცა ძირს თავხედი და გულზე მუხლი დააბჯინა. ამ დროს მეორე ამხანაგი მიეპარა საამს უკნიდან, იძრო საცვეთიდან ბებუთი და დასცა. საამი წამოხტა, ხმალი იშიშვლა, მაგრამ ჯიბეგირმა ერთი თავი დალუნა და ისე გაქანდა რიყისაკენ, როგორც შურდულის ქვა. წაქცეულმაც იდროვა, სიბნელეში მიიმალა.

ესლა კი გული მიეცა ასასს, რომელიც მიწოლილიყო კომბლით ხელში და თავი მოემძინარებინა; მიეშველა დაჭრილს. საამს უნდოდა ბინაზე წასულიყო, მაგრამ რადგან დიდი ბანძილი იყო იქამდინ, სისხლი კი თქრიალით გასდიოდა, იოთამეს სახლსვე მიატანა. ძალიან კარგიცა ჰქმნა, რადგან დუქანში აბა ვინ მოუვლიდა იმას. ასასმა მიაცილა სახლამდინ.

VII

ამ უსიამოვნო შემთხვევამ შეაწუხა იოთამე. დაჭრილი თავის დას სიდონიას და ქალს ჩააბარა. თითონ კი ძამნა ბაჯიაშვილთან წავიდა, რომელიც განთქმული ექიმი იყო მაშინ. *) დოსტაქარმა კრილობა რომ გასინჯა, მაშინვე ირმის

*) ამ ბაჯიაშვილებს გვართ მოუდიოდათ ექიმობა. იმისი ჩამომავლები ესლაც ექიმობენ. შეუდარებლები არიან გატეხილისა და კრილობის მორჩენაში. თითონ ძამნა ერეკლეს გათქმულ ექიმბაშს ივანე ყარაშვილს არ დაუფარდებოდა.

თასმა მოუჭირა ზევით, იარას პირი უყო და გამოწოვა; გამოავლო წამალი რამ და იქვე მომზადებული მალამოთი შეუხვია.

— დროზე მოვასწარი! თითონ კრილობა თქვენისთანა კაეკაცისტვის არაფერია, მაგრამ ბებუთი მოწამლული ყოფილა, უთხრა ექიმმა.

საამმა მოისურვა თავის ბინაზე წასვლა, მაგრამ არც სახლის პატრონმა, არც ექიმმა არ გაუშვეს, რადგან მოვლა ეჭირვებოდა და იქ ხელს ვერავინ შეუწყობდა.

— ესეც რომ არ იყოს, უთხრა ექიმმა, ეხლა თქვენი დაძვრა შეუძლებელია: იარა დაიჭლდება. ჰავას ააღებს და გარჯლდება. ერთი კვირის შემდეგ შეიძლებოთ ცხენზე ჯდომას, პირდაპირ შინ წაბძანდებით.

— მანამდინ კი ჩემი სასურველი სტუმარი უნდა ბძანდებოდეთ! გახოვთ ისე გულდინჯათ იყოთ ჩემ ოჯახში, როგორც საკუთარ სახლში, შესთხოვა მასპინძელმა.

მეტე გზა არა ჰქონდა საამს, უნდა დაჰმორჩილებოდა. პირველათ ეხატებოდა. ეჩოთირებოდა სხვის სახლში წოლა, მაგრამ მალე შეეჩვია, რადგან გულწრფელი პატივცემით და სიყვარულით ეპყრობოდნენ ყველანი. თინანოანი იმიტომ კი არ ექცეოდნენ ავთამყოფს ღმობიერათ, რომ ის ბატონკაცი იყო და მისგან რამეს გამოელოდნენ, არამედ იმიტომ, რომ თითონ ოჯახი იყო გულ-ღია, სტუმართ მოყვარე და მოსიყვარულე. გაჭირვებული მტერიც რომ შეჭვარებოდათ, იმა საც არ მოაკლებდნენ ზრუნვას.

საამმა ცნობისმოყვარეობით დაუწყო მასპინძლის ოჯახს თვალიერება. ამგვარი მოწყობილი სახლი ახალი რამ იყო მისთვის და უცნობი. ჯერ იმან მიიქცია საამის ყურადღება, რომ აქ შრომა იყო პატივცემული, ვაბატონებული. ოჯახის უფროსი ხომ დილიდან საღამომდე მუშაობდა. სახლშიაც მისი და სიღონია და ქალი თინანო დაულალავად საქმობდნენ, დაუსვენებლივ ტრიალებდნენ, დღიურ ვარამს ებრძოდნენ უჩუმრათ, როგორც რომელსაჲ აუცილებელ მოძრა-

ობას, აღრიდგანვე შეთვისებულს. მსახური არა ჭყვანდათ, დუქნის ბიჭს მოჰქონდა, რაც საჭირო იყო, სახლი მაინც ყოველთვის დალაგებულ-დასუფთავებული იდგა, სადილ-ვახშამი თავის დროზე მზადდებოდა, ყველა კუთხეში სისუფთავე სუფევედა, ყველაფერი დარეცხილ დაქათქათებული იყო. ამასთანავე მობოშილი არავინ დადიოდა, ჩაცმულ-დახურულები ტრიალებდნენ არამც თუ სახლის საკერაე-საქსოვი არ გაჰქონდათ კარზე, თითონვე ასწრობდნენ საბაზრო ხელსაქმის კეთებას. თანაც შრომას მთლათ ვერ ჩაენთქა ისინი, რაღაცა მანქანებით კიდევ რჩებოდათ დრო გონება—გრძნობის სავარჯიშოთ. სახლში ჰქონდათ ვეფხვის-ტყაოსანი, ქალვაჟიანი, ვისრამიანი, ამირან-დარეჯანიანი, ყარამანიანი სურთებით, ზოგიერთი საეკლესიო წიგნები, კარაბადინი. ყველა ეს საუნჯე ხელუხლებლათ არ იდო ყუთში. თინანომ მთლათ იცოდა წიგნების შინაარსი, ვეფხვის-ტყაოსანს ხომ ზებირათაც კითხულობდა. გარდა ამისა ოჯახში სასტიკათ დაცულ უფროს-უნცროსობასთან მოთაესებულიყო ერთმანეთის გულითადი სიყვარული. ესეთი ოჯახი ახალი ხილი იყო მეთქი სამისთვის, რადგან თუმცა იცნობდა მარად მშრომელ გლეხის ოჯახს, მაგრამ იქ შრომა ყოველთვის სამძიმო ტვირთათ ნიაჩნდათ, აუცილებელ სატანჯველად: გლეხი არ იყო ნამდვილი მესაკუთრე, არ იყო თავის ნაღვაწის პატრონი, მისი ოფლიც და ქონებაც ბატონს ეკუთვნოდა, მისი შრომა იყო ნაძალადევი და ამისთვის სამძიმო; შრომას იქ თანა სდევდა ავობა, ღრიალი, ლანძღვა და ცემა უნცროსისა თუ საქონლისა*). თავად-აზნაურის ოჯახში კიდევ გაბატონებული იყო სიზარმაცე და რაც უფრო დიდებული იყო ოჯახი, იმდენად მეტი იყო იქ უსაქმოება, ისე რომ ბატონ-კაცურად ცხოვრება და უქმად ყოფნა ერთი და იგივე იყო; კეთილშობილთ ოჯახსაც არ ედგა საძირკვლად სათნოება, რადგან უქმობასაც, როგორც ნაძალადევე შრომას, არ შეეძლო სიმშვიდის და კეთილ-განწყო-

*) გლეხი დღესაც ისე ლანძღავს თავის საქონელს, თითქო სხვისა არისო.

ბილებს გაღვიძება. საამი იცნობდა კიდევ სამღვდლოების ოჯახს, მაგრამ იქ საკუთხებლათ გაწვდილ მარჯვენაზე სიხარბის დალი დაესვა ეშმაკს და წაებილწა.

იოთამეს სახლი რომ მოეწონა საამს, ეს იმ ოჯახის ხასიათიდან წარმომდინარებდა, მაგრამ საამი რომ აღტაცებაში მოიყვანა იმ ოჯახმა, ამას კი სხვა სარჩულო ჰქონდა: ამის მიზეზი თინანო იყო. ქალი ეხლა აღარ უფთხოდა საამს, აღარ ეკრძალებოდა; ისე უყურებდა იმას, როგორც ავადმყოფს, სასიამოვნო ავადმყოფს, რომელსაც ხელის შეწყობა და მოვლა ეკირვებოდა. თინანომ ისე შეიგნო ეს თავის მოვალეობა, ისე შეუწყო ხელი ავადმყოფს, ისე შეუწონა მის ხასიათს, რომ სენი გაუადვილა ვაჟკაცს, შეუდარებელი შემწე შეიქმნა დოსტაქრისა.

— ეს ღვთისგან დალოცვილი, — იტყოდა ხოლმე ექიმი, — ისე აზრიანად და მარჯვედ ირჯება, თითქო თავის ღღენი ამ საქმეში გაუტარებიაო.

უფრო სასიამოვნო ას იყო, რომ ქალის სათნოებით სავსე წრფელ გულთან შეთხზილი იყო ხასიათის წრთენილება. ქალის გუნებაში სიმხიარულე სჭარბობდა, აღტაცებული მხიარულება კი არა, რომელიც გიჟმაჟობათ გადიქცევა ხოლმე, არამედ დინჯი სიმხიარულე, რომელსაც თანა სდევს ფიქრ-ნაღვლის ანგელოზი და ფრთას არ აშორებს. ზნე-ქცევის სიმარტივესიფაქიზეს ჩაცმა-დახურვის სიმარტივე სიფაქიზეც შეჭხამებოდა. დაცქრიალებდა ქალი, როგორც ნათლის ქულა რამ, ოჯახის ყოველ კუთხეს ასინათებდა, ყველას გულს ათბობ-აშუქებდა.

ამ ქართველი ხელოსნის ოჯახმა და მისმა შრომა-სიყვარულზე დამყარებულმა წყობილებამ ხომ ასიამოვნა ვაჟკაცი, თითონ საამმაც კარგი შთაბეჭდილება მოახდინა ოჯახზე. ბატონი ამ ხალხს წარმოდგენილი ჰყვანდა, როგორც ნებიერი რამ სულდგმული, მბრძანებელი, ჟინიანი, თვით-ნება, რომელსაც ყველაფერში და ყოველგან მხოლოდ თავის თავი ახსოვს, რომელიც სხვისაგან მხოლოდ სამსახურსა და მონობას თხოულობს. საამი კი არ აზიზობდა და სიმტკიცით იტანდა ტკივი-

ლებს, მისი გმინვა არავის გაუგონია; მემრე სულ ფთხილობდა, არვინ შეეწუხებინა გაუჭირებლივ, ხოლო მცირეოდენ სამსახურსაც კი მაღლობით იღებდა; ესე ექცეოდა ის არამც თუ მასპინძლის სახლობას, თავის მსახურსაც, რომელიც ბრიყულად მედიდურობდა, ყვანტყვინტებდა, თუმცა პატრონის ჩუმად კი, რადგან ღიდა შიში და ხათრი ჰქონდა ამ ღმობიერი ბატონისა.

— ამისთანა კეთილშობილ მებატონის ხელში ყმა უბედური არ არის, გაიფიქრებდა ხოლმე იოთამე.

— სწორედ ბედნიერ გარსკვლავზე იქნება დაბადებული ის ქალი, რომელიც ამ ვაჟკაცს შეხვდება, — ფიქრობდნენ ქალები.

თინანოს მით უფრო მოსწონდა თავის ზრდილი ავადმყოფი, რომ ჰრძილობამ უფრო დაამშვენა ის: შავი წვერ-ფლოვაში მეტად ეშხიანად ეხვეოდა გარს მის აწ მკროალ სახეს, შავთვალეებს თითქო უფრო უდიდრონებდნენ თვალ ქვეშ ჩამუქებული უბეები; ეს თვალეები გულს სასიამოვნოთ უტოკებდნენ თინანოს, რადგან აღტაცება იხატებოდა იმათში, თუ ქალი მიუახლოვდებოდა ვაჟკაცს.

VIII

იმოდენად მორჩა საამი, რომ შესძლო ცხენზე ჯდომა. ეხლა თუმცა შეეძლო წასულიყო სოფელში, მაგრამ კიდევ დარჩა ცოტა ხანი; თითქო აღარ მიუხაროდა შინ, გული დაჰბმოდა იქ. მაგრამ როდემდის? წასვლა საჭირო იყო, ხანის დაყოვნება აღარ შეიძლებოდა. უკანასკნელმა ვახშამმა მეტი ხანი გასტანა. საამი შესთვისებოდა სახლს, ოჯახის წევრებიც შესჩვეოდნენ იმას და გაყრა ეძნელებოდათ. ვახშამზე ისევ მოსალოდნელი ბრძოლის შესახებ ჩამოვარდა ლაპარაკი.

— ამოდენა ხალხი რომ იხიზნება, თქვენ როგორა ფიქრობთ ამაზე? — შეეკითხა იოთამე.

— კარგია, რომ ფთხილობენ, თავდარიგს იჭერენ, მაგრამ ქალაქი თუ აოხრდა, განა სოფლები კი ხელუხლებლები დარჩებიან? მტერი თარეშს დაიწყობს, უბატონო სოფლებს გაანადგურებს.

— მაშ მე არ გაეხიზნო სახლობა?

— უნდა გახიზნო, თუ სადმე მიუვალი ადგილი გეგულება, ესეთი ადგილები კი მხოლოდ მთებია.

— ბატონ ერეკლეს რომ უბძანებია, ქალაქამდინ უნდა მოვიტყუო მტერი და აქ შევებძოლოვო, უწუნებენ ამ განკარგულებას.

— ეგრე ფიქრობს, ვისაც საქმე არ ესმის. მეც არ მომწონდა მისი ბძანება, მანამ საქმეს ჩაჯაკვირდებოდი; ეხლა კი სხვა არის. როგორა გგონია, ანაზღათ მომზადებული ჩვენი ჯარი გაუძლებს გაშლილ ადგილზე ალა-მაჰმად-ხანის უთვალავს და გაწვრთნილ ლაშქარს? ვერა! მაგრამ თუ ჩვენი ჯარი ესეთ სიმაგრეს მიჰყუდებს ზურგს, როგორც თფილისია, მაშინ ერთი ასსა სძლეეს.

— მართალსა ბძანებთ! ცოდვა არის ერეკლეს ომის შესახებ აზრი დაუწუნონ, მაგრამ ათას ხმას ავრცელებენ.

— ბევრი მტერი ჰყავს ბატონს. შამოხიზნულ უცხო ტომებისას არას გეტყვი; იმათთვის საქართველო არ არის სამშობლო ტკბილი, ისინი პირად სარგებლობას მისდევენ და განსაცდელში სანდონი არცა ყოფილან, არც იქნებიან, მაგრამ მათი მტრობა და ვერაგობა ანგარიშში მოსატანი არ იქნებოდა, თუ იმათ ხელს არ უწყობდეს შინაური არეულობა: ბატონიშვილის ერთმანეთში მტრობა და მძლავრთა თავხედობა.

— სწორეთ ეგევე ბძანა იმდღეს ჩემმა ოსტატმა და ღმერთს შესთხოვა განსაცდელი აეცილებინა მეფისთვის, თქვა მორცხობით თინანომ.

— იასე დეკანოზი ჭკვიანი კაცია და იცის, როგორ სწარმოებს საქმე. დაიხიზნას უფალმა მეფე და ჭკეყანა განსაცდელი-საგან!

— მე ესე მოვიფიქრე: თუ რამე საფასური გვაქვს, დავფლავ მიწაში, შევემზადებო და მოვიცდი, რადგან მეფე აქ იქნება და, მაშასადამე, ეს ადგილი ყველაზე ძლიერი ადგილია ეხლა. თუ გაჭირდება, თითონ ბატონი ერეკლე გვიბძანებს გაიხიზნენითო. მანამდის კი ვიმუშავებ; სარგებლობაც რომ იქით იყოს, სწორეთ ეხლა სჭირია ქვეყანას ჩემი ხელობა, თქვა იოთამემ.

— თუ გაჭირდა, მაშინ მე გაგხიზნავთ თქვენცა და იასე დეკანოზის სახლობასაც; ბირთვისის ციხეში ზვიყვანთ.

— შენი იმედი ნუ მოგვიშალოს ღმერთმა, ჩემო ბატონო!

— თუ თავი ხელთ მექნება, ხომ თითონ მე ვიცი, როგორც მოვიქცევი, თუ არა, ნიშანს მოგცემთ და ჩემი ყმები აასრულებენ ჩემ სურვილს; ეს რომ სთქვა, ამოიღო ბეჭედი და თინანოს მიაწოდა.

— დედი ჩემის სახსოვარია ეს ბეჭედი, ჩემთვის მთელ ქვეყანაზე უძვირფასესი; გთხოვთ ჩემ სახსოვრათ გქონდესთ ეს! ეს ნივთივე იქნება ის ნიშანი, რომელსაც მოგახსენებთ. გადააბრუნეთ. ამენდე, ამოკრილია „თ“ და „გ“: დედაჩემსაც თინანთინი ერქვა.

ქალმა თითქმის უნებლიეთ გაიწოდა ხელი ძვირფასი ბეჭდისაკენ და თან მამას შეხედა. იოთამე ერთ წამს შეფიქრდა და ნება დართო ქალს.

— მე ვილოცამ განსვენებული დედა თქვენისთვის! თქვა ალტაცებით ქალმა და ნივთს მიუალერსა.

იოთამე შევიდა ოთახში და ცოტა ხნის უკან თან ხმალი გამოიტანა. მახვილი უბრალოთ იყო შემოსილი, ერთი ვერცხლის ბალთა არ ება. მიართო ნივთი საამს და მოახსენა:

— ეს მცირედი სახსოვარიც ჩემგან ინებეთ!

საამმა ჩამოართო ხმალი და რომ ამოიღო, თვალები გაუბრწყინდა, აეგზნო.

— ერთ ციხეთა ღირს!

— იცანით! — სთქვა იოთამემ სიამოვნებით. მემრე ჩამოართო საამს ხმალი და, რომ ეჩვენებინა მისი სიკეთე, თითქმის

დაკეცა. ისევ გადასცა ნივთი ახალ პატრონს და ნაღვლიანათა სთქვა:

— ოსტატი ვარ, ღღეს ხელობაში წინ ვერვინ წამიდგება, მაგრამ მაგის მზგავსი მახვილის გაკეთება ვერ მოვახერხე. ჩაკვირდით! ფოლადის წმინდა ძაფებისაგან არის შეთხზილი მთელი ხმალი, არ-კი ლაპლაპებს, ბუნდათ ბრწყინავს, როგორც გველის კანი.

— ნეტა ვისი ნაქონია ეს პატროსანი იარაღი?!

— შემთხვევით ჩამივარდა ხელში. ზარათ მილუასთვის მიეყიდნა ერთ მეტივეს ვერცხლის ყაწიმები და ეგ ხმალი. ტყეში ვმუშაობდი და ხეებს რომ ვათვალიერებდი, მორზე დაყრდნობილი შეიარაღებული ოსმალი დავინახეო; შემეშინდა, გავიქეცე; სხვა მხრიდან მოუარე, კაცი ისევ იქ იყო, არ ინძროდა; მოვიმარჯვე ცული, ფეხ აკრფეთ მივეპარე, — მკვდარი ყოფილიყო; ეს ხმალი და ყაწიმები იმას ავყარეო, ეამბნა. მაშინვე ვიცანი ნივთი და ვიყიდე.

IX

აბანოებიდან მეჩუსტეებისკენ მიზღვედა აღმართ-დაღმართი ქუჩა, რომელსაც მოკლე გზით გაღმოჰყევანდა მეიდნის თავში. ამ ვიწრო ქუჩაზე მღებრები ისხდნენ. ზარათ მილუას აქა ჰქონდა სახლი. სამ სართულიანი შენობა იყო; სარდაფს ორი ოთახი ედგა ერთმანეთზე, ისე რომ მთელი სახლი სამი ოთახი იყო ზედიზედ აშენებული. სახლის კედელში ისეთი ვიწრო კიბე ასდევდა, რომ კაცი კაცს გზას ვერ აუქცევდა. მთელი შენობა პაწაწინა კოშკს წარმოადგენდა. სახლს თარო-თახჩები და განჯინები ჰქონდა დატანებული. უბანი მქიდროთ იყო დასახლებული, დილიდან საღამომდინ ირეოდა ხალხი.

მაშინდელ დროში ზარათხანა ბანკს წარმოადგენდა. ფულის დახურდავება და ამაში გროშების აღება სახელდახელო რამ იყო ზარათისათვის. უმთავრესი მისი საქმე ის იყო, რომ ზარათხანაში ფული შეჰქონდათ შესანახათა და გასასესხებ-

ლათაც; ზარათი ამ შეტანილ ფულს ათამაშებდა, აღებ-მიცემობდა. ზარათსვე აბარებდნენ შესანახად ძვირფას ნივთებს, თუ საჭიროება მოითხოვდა. თუ ზარათი ნდობას დაიმსახურებდა, მის ხელში დიდი ფული ტრიალებდა.

დუქანი მილუას ბაზაზხანის კიმში ჰქონდა, სიონისკენ. დიდი მდიდარი კაცი იყო, თუმცა არ იჩენდა სიმდიდრეს და ძუნწათა ცხოვრობდა. როცა ომიანობის ამბავი გავრცელდა, იმან მაშინვე სარისტა დაიჭირა.

— ომიანობა გაჩნდება, დავიდარაბა. ვინ იცის, რა მოხდება! — ფიქრობდა ის. — ქალაქი ჯარით აივსება, ხმალი დატრიალდება. ათასი მოკვდება, ბევრი დაიკარგება. შემრე ვინღა უნდა გამინადლოს ჩემი ფული? სჯობია სარჩო შევაგროვო, ყველაფერი ანგარიშში მოვიყვანო და ისე დავხვდე არეულობას. რამდენიც უფრო მეტი ნაღდი გაქვს ხელში, იმდენი უფრო ძლიერი ხარ და უშიშარი ამისთანა გაჭირების დროს. ესეც იქით იყოს, ჭკვიანი კაცი, თუ ნაღდი აქვს ხელში, ბევრ სახირო საქმეს გააკეთებს ამისთანა დროს. რამდენი ძვირფასი ნივთი ან მამული გაიყიდება მაშინ ჩაღის ფასათ! როცა ჩხუბობენ, ტვინი აღარა რჩებათ თავში და ოქროს ბზის ფასათ აბნევენ. მეომარი რომ ხმალს ატრიალებს, მოქალაქე ვერცხლს უნდა აპრიალებდეს.

მაშინ იყო, რომ მილუამ უბრალო ტანისამოსი ჩაიცვა, საზარათო ყუთში ნაღდი შეამცირა; სესხათ აღარავის არ აძლევდა, თუ არ დიდი გირაოთი და მოვალეებში დაიწყო სიარული ფულის მოსაგროველათ.

ამავე დროს სხვა დარდიც გაუცხოვლდა მილუას და ღრღნიდა. საქმე ის არის, რომ ზარათს ერთი პირი ცოლშვილი ამოეკამნა, — ამბობდნენ სიძუნწით ამოაღრჩოვო, — და წუხდა, რომ მის აუარებელ ქონებას მემკვიდრე არა ჰყვანდა. გადაწყვიტა მეორე ცოლი შეერთო.

— რა მიჭირს? ჯერ ისევ ჭარმაგათა ვარ. რითი მჯობიან დავსუბუქი ჯეელები? თვალ მარგალიტში ჩავსვამ ცოლშვილს.... განა ცხონებულ თალაღას კი არ შეეძლო ოქროს დილებია-

ნი ქათიბი ჩაეცვა, ვერცხლის ქუსლებიან ქოშებზე შემდგარი ყო და სულ ყაბლოფლავი ექამნა, მაგრამ ჭკვიანი იყო, ყაირათიანი. როგორ უხაროდა ხოლომე, როცა მოგებას შემოვიტანდი! არ დასცალდა საწყალს დოვლათით გაეხარნა. ეჰ, ღვთის ნებაა ყველაფერი. განა ჩემ თალაღას კი არ ენანება ეხლა, რომ ამოდენა შეძლებას პატრონი აღარა რჩება. რომ შეეძლოს ცხონებულს, ჩამომძახებდა:

„მიღუჯან, ახლა რასა ზიხარ ვგრე და ცოლს არ ირთამ!? გინდა შენ ძმა სოსიას აქალ-ბუქულები გაახარო! ერთი მემკვიდრე გაუჩინე ჩვენ ქონებას“.

— მაგრამ ახლა სადღა ვიშოვო თალაღას საბადლო ქალი? არა, ვინ დამიჭერ ქალს, რომელი მოქალაქე გამიბედავს, ქალი არ მომცეს, მაგრამ ვაი თუ ქარი ვინმე შემომივარდეს სახლში.

მიღუას გასაჭირი ეხლა ეს იყო და თვის მოვალეებში რომ დადიოდა, ან ნაცნობებში, ეს ჰაზრი ჩრდილივით თანა სდევდა, ამ დღე თავს დასტრიალებდა, ჩასჩურჩულებდა, მოსვენებას არ აძლევდა. აი ეხლა იოთამესთან რომ მიდიოდა ვალის გასანაღლებლათ, თან ის ჰაზრი მისდევდა ჩრდილივით.

— იმ დღეს მკითხავემა რა კარგათ გაიგო ჩემი დარღები! მითხრა, საძებარს იქ იპოვი, სადაც არ ელიო; თუმცა სიძნელე გხედება წინ, მაგრამ შენი მარჯვენიდან რაღაც ძალა გამომდინარებს და იმითი სძლევსო; ბოლოს შენ გიერთდება არ ვიცი დიდი რამ ზინეთი, თუ სხვა უულის სისრულეო. ჩემ ყისმათზე ამბობდა, რაღა. ნეტა ვინ იქნება? ჩემ მარჯვენას ფული უჭირავს და აღბად ის ძალა დაინახა ხელის გულზე, — ფიქრობდა ზარათი.

იოთამე გზაში შეხვდა. მიღუამ იქვე სთხოვა ფული. ზეინკალს ჰქონდა ნაღდი, დაჰპირდა გასწორებას; წაიყენა, უანგარიშა, ჩააბარა, თამასუქი დაახვეინა. მემრე იოთამემ უამბო საამის სტუმრობა და რომ მალე უნდა მომხდარიყო დიდძალი მტრის დასხმა. ამაზე რომ ლაპარაკობდნენ, ეზოს კარი გაიღო და ქალები შემოვიდნენ. მიესალმნენ სტუმარს. როდესაც მიღუამ თინანო ნახა, ძალიან მოეწონა.

— ეს თინანო არ არის, შენი ქალი?

— ის არის!

— რას წარმოვიდგენდი, პატარა თინანო ამოდენა გაიზღებოდა და ესე გაიფურჩქნებოდა!... თვალში ჩინი ჰქონია საათნავას, რომ ლექსი უთქვამს ამაზე. მართლა რომ ცისკარია მნათობლათ აღმომხდარი! თქვა მილუამ და ისეთმა ჰაზრმა დაჰკრა თავში ელვასავით, რომ თითონვე შეკრთა.

— რა ქალი!—ფიქრობდა ხარაფი გზადაგზა, —სწორეთ ბაჯაღლოა. ბედი გაქვს რაღა, მილუ! შენ ოქროს ტახტზე სწორეთ მაგისთანა ვარსკვლავი უნდა დაბრწყინდეს. მემრე ეგ ქალი იოთამეს შემკვიდრეა და იმისი ქონებაც მე დამრჩება. მაგრამ ძალიან ნორჩია ჩემი თინანო, მე კი თმაც გამითეთრდა. ეჰ, თმას რა ჭკუა აქვს. ჩემი ოქროების სხივზე ჩემი თმაც ყორნის ბოლოსავით იჭყყერიალებს. რა უშნოთ ვიყავ ჩაცმული! ერთი კიდევ ენახამ და...

ჯერ წირვები არ დარეკილიყო, როცა მილუა ბრთვებოდა, საუკეთესო ტანისამოსს იცვამდა: ბურნუთის ფერი განიერი შალვარი, ყოშებიანი ახალუხი, შავ მაულის კაბაზე ფოჩებიანი სარტყელი, ხარაზის წაღები ყელზე სოსან ტყავ წაკრული. ჩამოიცვა თავზე ბუხრის წოწოლა ქუდი და ჩაიხედა სარკეში. თითქმის მოეწონა თვისი თავი. მხოლოდ ის არ ესიამოვნა, რომ ახლათ მოპარსული პირის კანი გაფხეკილ საქალამნეს დაჰგვანებოდა.

— მაშ ვერა ვარ პატრესადები მოქალაქე? უნოთიც რა მაჭირს! მაგრამ ნეტა ე თვალეები რათ მეწირბლება, —სთქვა და ლურჯი ხელცახოცი გამოისვა კილოებში. —ამბობენ, კილო დაბმული თვალი სიძუნწის ნიშანიაო, სიძუნწისა კი არა, ჭკუის ნიშანია; თუ არა, მე, უპოვარ-უშოვარმა კაცმა, როგორ შევიძინე ამოდენა სიმდიდრე. აკი გეუბნები, ჩემი სიმშენიერე ჩემი ჭკვა და ჭუნარია მეთქი.

გასწია ზარაფმა ისნისაკენ. იოთაჰეს გაუკვირდა მილუას მისვლა; ყურები ცქვიტა, ვნახოთ რა უნდა ამ კაცს, რადგან ეს უსაქ-მოთ არსად წავა და მეძრე ესე შორთულიო; არაფერი კი არ შეამჩნევინა, გულ-ლია დაუხვდა. ლაპარაკში სადილობამაც მოა-ტანა და რაღას გაუშვებდნენ სტუმარს. ქალებიც იქვე დატრია-ლებდნენ, ჰაზრათაც არ მოსვლიათ მოჭრილებოდენ ნაცნობ ბერიკაცს. ყარყარა თინათ რომ დაცქრილებდა, მილუას პირში ნერწყვი მოსდიოდა და თან გაბედულობა ეკარგებოდა, იმედი ერყეოდა.

— ახ, ნეტა შეიძლებოდეს ჯეელობის ყიდვა! ჩემ ნახევარ ქონებას მივცემდი, ვინც ახალგაზღობას დამიბრუნებდა, ფიქ-რობდა ზარაფი.

სადილზე ბერიკაცმა ლაპარაკს უმატა, გამხიარულდა, აღ-ტაცებაში მოვიდა; ათასი რამ ამბავი თქვა, ბევრი იოხუჯა, იკლიკანტური სადღეგძელოები დალია. აცინა ქალები. გამო-თხოებისას იოთაჰეს გადაეხვია, ქალებს ხუმრობით ხელზე აკოცა.

— ვინა თქვა, მილუა გატყდაო. ნახეთ, რამდენი შნო გამოვიჩინე. რა უხდება სიცილი ჩემ თინანოს! ოხაი! ის რომ ბაგეს გახლეჩდა ხოლმე, ისე მინათდებოდა გული, თითქო ზინეთით სამსე ზანდუკი ავხადე მეთქი. ბედი ჩემკენ არის. ჯობე ცალიერმა ჯეელებმა რა იციან მაგისთანა საუნჯის ყადრი! ფიქრობდა შეზარხოშებული ზარაფი და თავისთავად იღიმებო-და.

მილუამ მეორე დღესვე დაუძახა განთქმულ მაქანკალ ფეფე-ნას.

— იცი, ფეფენჯან, ისეთი საქმე მომიგონია შენტვის, რომ ბაგისდღეში ისეთი რამ არ გაგვეკეთებინოს. სრუმრათაც არ მოგჩვენებოდეს.

— რა იქნება იმისთანა, რომ გამაკვიროს. ბატონიშვი-ლები მსაქმებენ და ისიც არ მიკვირს. ძვირფას ნივთს შეაგუ-ლებდი სადმე.

— მემრე რა ძვირფასია! მთელი ქალაქის ფასია. მინდა მთელი ჩემი დოვლათი ფიანდაზათ გაუშალო იმას.

— ჰოო? ეგ სხვა არის! მემრე ვინ არის ის ბედნიერ ეტლზე დაბადებული მნათობი?..

— სწორეთ რომ მნათობია. აღმოსავლეთის ვარსკვლავი, ისნის ცისკარი.

— იოთამიანთ თინანო?! უი, დამიდგა თვალი!

— თვალი დაგიდგა! რა თითს იფარებ ტუჩებზე? სწორეთ ჩვენი იოთამეს ქალი.

— ერთი მითხარ, თუ ღმერთი გწამს, რა შენი ფანდია ისეთი ნორჩი ვინმე, გამოუცდელი?

— ხნიანი და გამოცდილიცა შენა ხარ, შოდი შეგირთამ! ის თუ ნორჩია და სილამაზით განთქმული, მე დარბაისელი ვარ და სიმდიდრით განთქმული. გეუბნები, ჩემ ოქროს ტახტზე მარტო იმისთანა მთვარეს შეშვენის ჯდომა.

— ძნელი საქმეა.

— არა მეთქი! გუშინ აქ ვიყავ სადილათ; ძალიან გაეხარდათ ჩემი მასვლა; ბევრი ვიმხიარულეთ. ფულს, იცოდე, პატივცემა და სიყვარული სდევს თანა.

— ახლა მამა და მამიდაც რომ დაგთანხმდნენ, ისე დეკანოზი არ დაგთანხმდება, იმის გაზრდილია თინანო. არც ქალი გაგიჟდება, ვგონებ, შენთვის.

— ყბას ნუ მადგამ, ნაესო! ისევ სჯობია ხამფერა დავსაქმო.

— დასაქმე—სთქვა ფეფენამ და ჩადრს წამოავლო ხელი.

— დაიცა, ადამიანო! რა ფხუკიანი რამ გახდი ამ ბოლოს დროს. შენისთანა ენა მოქარგულმა რომ ეს საქმე ვერ მოაგვაროს, დასაჯერებელი არ არის. ახლა იმისთვის ინაზები, მეტი მომცესო. ჰა, ხუთი თუმანაც შენი გასამრჯელო იყოს.

— რა ბძანებაა! ხუთ თუმანად იმისთანა მზეთ უნახავი ჩაგიგდო ხელში! ათ ნაკლებ არ შეიძლება. ოარი თუმანი ეხლავ და რვაც, როცა საქმე საქმეზე მოვა.

სასიძომ ჩინჩი დაიწყო, მაგრამ მაქანკალი გაკერბდა და თავის სიტყვაზე გაატარა ის. როცა მილუამ ესეთ გამოცდილ ადამიანს ჩაუგდო ხელში საქმე, დამშვიდდა. ფულით გალოდებულს აქამდინ ყველა სურვილი უსრულდებოდა და ახლაც დარწმუნებული იყო, რომ გაიმარჯვებდა, ოქროს ვასალებით შესძლებდა სამოთხის კარის გაღებას.

— ახალი სული შემოვა სახლში, გამოუცდელი, ხალხიც აირევა, ეს ნაცნობი, ეს მოყვრებია; ახლა ომიანობა, ერთმანერთის ელეტა,— ფიქრობდა მილუა და ფუსფუსებდა.

ზევით ოთახში გადაჭედული ყუთი ედგა, ქვეით ოთახში სკივრი ჰქონდა თახჩაში შედგმული; ამ ზანდუკებს ზედაც არ შეხედა. დაალო კლიტით დაკეტილი განჯინები და სარქველ დაფარებული ქოთნები გადმოალაგა; ზოგში ცერცვი ეყარა ზევიდან, ზოგში ლობიო, სხვაში ბუმბული და ვინ იცის კიდევ რა. რომ წამოაპირქევა კურქელი, სულ ოქრო-ვერცხლი წამოიბნა, ფული და ნივთებივე გამოალაგა სხვა-და-სხვა კუნჭულებიდან და ჭერიდან. ეს ხაზინა სულ ერთ პარკში მოაქცია და სარდაფში ჩაიტანა. სარდაფს ქვემო ოთახიდან ჰქონდა ჩასავალი. ბნელოდა, რადგან ერთად ერთი ფანჯარა რკინებით იყო გამაგრებული და ფიცრით ამოჭედული. ხარა-ხურა ეყარა. მიალავა ერთი კუთხე და თხრა დაიწყო. თითქმის არშინზე ამოაჩინა საძირკველი და მემრე ქვების გამოლაგება დაიწყო კედლიდან. რკინის ყუთი გამოჩნდა. ყუთი რომ გაალო, სანთლის შუქზე ზინეთმა ლაპლაპი დაიწყო.

— მარტო ცხოვრებულმა თალაღამ იცოდა ეს საღარო, როგორ უხაროდა ხოლმე, როცა ვაჩვენებდი! ჩემ სულსაც კი ვანდობდი იმას. თინანოჯან! როცა შენც თალაღასავით ისწავლი ყადრ-ყაიმათს, გიჩვენებ ამ ზინეთს და მაშინ თუნდ ხამის კაბა გეცვას, ხანის ცოლსაც არ დაუკრავ თავს.

ჩაუმატა ჩამოტანილი საუნჯე, დაკეტა ყუთი, ამოაშენა, მიაყარა მიწა, დატკებნა და მტვრიანი რაგინდარა მიაწყო ზედ.

— იყავ აქ უშიშრად! როცა დამშვიდდება ქვეყანა, ისევ ნახამ მზეს, მზესავით დაიწყებ ბრწყინვას და ჩემ ახალ ცოლ-შვილს გაახარებ.*)

ამოვიდა ზევით, ახალა სკივრი. ქალის ტანისამოსით იყო სავსე. ამოალაგა გასამზებლებლად და თან ზუზუნებდა, იწირკლებოდა.

— როგორ უფრთხილდებოდა, კურთხეული! ყაირათი იცოდა. ეხლა ისევ გამოდგება ყველაფერი, ახლის ყიდვა აღარ დამჭირდება; ვერ კი დაადგება კარგათ, ჩემი თინანო წერწეტი, ის კი დაბალი იყო და სრული. მაგრამ რა უშავს, გადააკეთებს, სიგანიდან ამოიღებს, სიგძეს მისცემს.

გაალო გადაქედილი ყუთიც. შიგ დავთრები ვწყო და ხელის ყუთით ცოტაოდენი ფული.

— თუ აიკლეს სახლი, ამ ყუთს გასტეხენ. ვეტყვი, ეს არის მეთქი ჩემი ავლა-დიდება.

მიღუამ დიდი ხანია სახლი დაალაგ-დააწყნარა. აგერ მესამე დღე იყო, რაც მაჭანკალი გაგზავნა იმან, ამბავი კი არაფერი ისმოდა. მოუსვენრათ იყო სასიძო, ჯავრობდა. ბოლოს მოვიდა ფეფენა, მაგრამ ცუდი ამბავი მოუტანა:

— ყველას გამოუცხადე სახლში შენი სურვილი. იოთამე ერთი გაშტერდა და მემრე თქვა, მოძღვარმა იცის, მე უიმისოთ საქმის დამჭერი არა ვარო; ქალი ჯერ გაჰკვირდა, ვერ გაეგო, რას ვეუბნებოდი, მემრე ტირილი დაიწყო და თან ი თავადი-შვილის ბეჭედი რომ აქვს, იმას იხუტებდა გულში.

— ყურუმსალო! რატომ არ უთხარ, თუ მაგისთანა ბეჭდებს თუნდ ერთ ყუთს მოგართმევსთქო.

— უთხარ, მაშ. მაგისთანები უთხარ! ახლა სიღონიამ რომ გაიგო, მოამყო პირი და ისე დამცოფა, შენი ორი თუმნის წყალი ველარ გამრეცხს.

*) თუჩმე სულ ორმოცი წელიწადი არ იქნება მას აქეთ, რაც ეს ხაზინა იპოვნეს. მიღუასეული სახლი დაენგრიათ და მაშინ ამოჩენილიყო. დიდი განგაში გამოეწვია ამ ზინეთის პოვნას.

— თინანოს ამზდელმა რაღა თქვა? იყავ იასე დეკანოზ-თან?

— სწორეთ იმისთვის დავიგვიანე, რომ ისიცა ვნახე. ესე თქვა, თინანო უოქროვოთაც საკმაოდ ბრწყინავსო.

ამ ამბავზე ჯერ გაშრა მილუა, მემრე აღელდა, გაცეცხლ-და და ლანძღვა-მუქარა დაიწყო.

— ისე გაუხდი საქმეს, თავიანთ ხორცი ვავლეჯინო კბილით! სულ ვიხევეწიებ. ჯერ ვერ მიცნობენ! — ყვიროდა ბერი-კაცი და გამწარებული დარბოდა ოთახში.

ფეფენამ კრინტი აღარ დასძრა; ნელ-ნელა მიიწია კარების-კენ და გაჰქრა.

XI

მოიწია ქართველებზე უსაზომო რისხვა ღვთისა: გატყდა სატახტო ქალაქი; აიკლეს, დაანგრის, დაწვეს, ააოხრეს, შეა-გინეს საქართველოს დედა ქალაქი და ცრემლი აღინეს ივე-რიის მეობ-მფარველ დედასა ღვთისა *). ხალხი გაშტერდა, დაიბნა, განადგურდა. დამარცხებამ კი არ მოსწყვიტა ხალხს წელი, — დამარცხება და გამარჯვება ძმები არიან, ბრძოლაში გამოწვრთნილმა ქართველებმა კარგად იცოდნენ ეს და ერთი ომის წაგებით გულს არ გაიტეხდნენ, — ერს გული მოუკლა იმან, რომ ღალატი შეამჩნია. მემრე რა დროს? როცა უძლიე-რესი მტერი ედგა კარს. მემრე ვის? თითონ ამაგდარ მეფის შვილებს, ამ ოჯახს, რომელიც დადგენილი იყო მამულის კირისუფლათ, რომლისათვისაც ქართველობას ჩაებარებინა თავისი ბედ-იღბალი, რომელიც პირველათ თითონ უნდა შეს-წირვიყო სამშობლოს..... ღალატმა აიმაღლა თავისი ბილწი ქედი ერეკლეს ოჯახიდან, იმ ერეკლესი, რომელმაც უზომო

*) აღა-მაჰმად-ხანი რომ დაეცა ტფილისს, სიონთა ღვთისმშობელს თურმე ცრემლი სდიოდა და თუმცა მოძღვარი იოანე ოსეშვილი დაფარ-ნით ამშრალეზდა ხატს, ზეციური ნამი პარნც ეპკურებოდა მის ღმობიერ-თვალეზს. ვ. ბ.

ღვაწლი დასდო საქართველოს, რომელმაც უზომო სისხლი დასთხია მამულის აღსადგენ-ასალორძინებლათ, იმ ერეკლესი, რომელიც სიცოცხლითვე გმირათ დასახა ქართველობამ, რომელსაც თაყვანსა სცემდა ქართველობა თუ უცხოებმა, მძლავრი მტრისაგან წაქეზებულ-მოსყიდულმა უცხოებმა, ხელი შეუწყეს თვით მეფის შეილების და წარჩინებულების ლალატს, აქ რა იყო გასაკვირველი ან მოულოდნელი?! აკი თითონ მეფესაც ამ ამბავმა დასწყვიტა გული, თორემ ჯერ სად იყო ის ძლეული, როდესაც საქართველოს საუკეთესო შვილნი ისევ ფეხზე იდგნენ შეიარაღებულნი, შებოჭილ ლომებივით კბილთა ღრქენით გასცქეროდნენ ხოჯა-ხანის ბანაკს თბილისის ნანგრევებზე, საითაც არ უშეგებდნენ მათ მუხანათი შეთაურნი... ამ შემთხვევაში ხალხის გული და ერეკლესი ერთნაირათ გრძნობდა, ერთი და იგივე ვარამი სწამლავდა იმათ გულს, რადგან ერეკლე განხორციელება იყო ქართველთა გულისა და განუწყვეტელი კავშირი არსებობდა მათ შორის.

ბევრ ოჯახს მიეღო მაშინ საცხოვრებელი, მრავალს მოაგლიჯეს ნამუსის საბურველი, ბევრი სიცოცხლით საესე არსება მოსხლეს; ბევრი აატირეს. იასე დეკანოზი არ გავიდა ქალაქიდან და როცა ყიზილბაშები დაეცნენ მის სახლს, უშიშრათ დახვდა წინ. მისმა საპატიო შეხედულებამ და სპარსულის ცოდნამ მიიქცია იმ უფროსის ყურადღება, რომელიც მოუძლოდა ძლევა მოსილი ჯარის ბრბოს და იმის დახმარებით თითონაც გადაარჩა სიკვდილის, ფაფის სახლობაც გადაარჩინა. ამის ოჯახთან ერთათ გადაარჩა მისი აზრდელი თინანოც. მიღუამ რომ გაიგო მტერი შემოვიდაო ქალაქში, გააღო სახლის კარები და პურმარილით ხელში მიეგება ყიზილბაშებს, მაგრამ დაუპატიჟებელმა სტუმრებმა ხარხარით გადაქელეს გულღია მასპინძელი და რამდენიმე წამის შემდეგ ნაბუარა-ლა გამოდიოდა მის სახლის კარ-ფანჯრიდან. მიღუა მაინც ჰმადლობდა ღმერთს, რომ ცოცხალი გადაარჩა.

ყიზილბაშებმა გატეხეს თბილისი ენკენისთვის თერთმეტს. სამი დღე არბევდნენ ქალაქს და თავიანთ სიმძლავრე იმითი

დაათავეს, რომ ბევრი სამღვდლოთაგანი მტკვარში გადაჩეხეს. ამის შემდეგ დაწყნარდა მტერი. ყვინმა ბძანება გამოსცა, ქალაქის მცხოვრებლებს ნულარ შეაწყუხებთო, და ამ ბძანებამ მოქმედება იქონია აღვირ წაყრილ მეომრებზე, რადგან ყველამ იცოდა, რა ახლო სდევდა მის ბძანებას ხმალი. გაიარა პირველმა თავზარდამცემმა შიშმა; ქალაქი ნელ-ნელა დაშოშმინდა, რამდენადაც კი შეიძლება დაწყნარდეს განადგურებული, მტრის ბანაკათ გადაქცეული ქალაქი. გადარჩენილებს ცხოვრება უნდოდათ და ქალაქის ძარღვმა ისევ დაიწყო ფეთქა, თუმცა სუსტათ და უსწორ-მასწოროთ. დუქნები დაილო აქა-იქ. ცდილობდნენ სოფლებიდანაც დაეწყო ისევ დენა სანოვავის მომტან ხალხს, რადგან ძალიან უჭირებდათ საქმეს საჭმელ-სასმელის უპოვნელობა.

გამოყო თავი მილუამაც. მიიხედ-მოიხედა, ტანტალი დაიწყო; მიჰყო ხელი თავის საქმეს. აუარებელი სამკარი დახვდა: ნადავლი საქონელი ბზის ფასათ გალიოდა. სახლში კიდევ იპოვა ცოტაოდენი ნაღდი და იმის ჯადოქარმა თითებმა სწრაფათ დაუწყეს ზრდა ამ თანხას. უფრო მეტ შნოს გამოიჩინდა ზარაფი და დიდ სიმდიდრეს შეიძენდა, მაგრამ თრთოდა, ყოველწამ თავდასხმას ელოდდა ავაზაკებისაგან, რომლებიც მაინც დათარეშობდნენ ქალაქის ქუჩებში. ეს შიში იყო იმის მიზეზი, რომ მილუამ ძლიერ მფარველ ეისმე დაუწყო ძებნა; კიდევ ამოიჩინა მფარველათ სელიმ-ხანი და მოახერხა იმასთან გაცნობა.

ფეფენაც გამოძვრა სოროდამ. მიაველმოაველო თვალი, სუნი იკრა, აღლღო აართო ამ დომხალივით არეულ ხალხს და მიჰყო ხელი წყალში ამღვრეულ თევზის ქერას. მაქანკალი იყო, თავის ხელობით უნდა ეცხოვრნა, მაგრამ თათრებს ჯვარს ხომ ვერ დასწერდა. ცოლების შოვნას ხომ ვერ შეუდგებოდა იმათთვის და ცდილობდა დროებით მეუღლეებმ მოეძებნა ამ მოსხებილ ვაჟკაცებისთვის. ფეფენა მიშინოსავით ათვალიერებდა ხელ-საყრელ მასალას გადარჩენილ ხალხში და მარჯვეთა ჰყიდდა ნებითათუ უნებლიეთ. ამ ნადირობაში მღებრების ქუჩამდინაც მიიღ-

წია და აქ მილუას დანახვაზე ბრწყინვალე ჰაზრი მოუვიდა თავში.

— მილუჯან, რა მიამა შენი ნახვა! მადლობა ღმერთს, მშვიდობით გადარჩენილხარ.

— გამდლობ! შენ ხომ ეშმაკებსაც დაუძვრები ხელიდან....

— კიდევ ხომ არ მიწყრები? მაშინ შენგანაც გავილანძღე, იმათაგანაც გათახსირებულნი დავრჩი. ეხლა გიჩვენებ, რომ ფეფენა ბიაბროთ გახდას არავის შეარჩენს.

— მაშ გასალანძლი არ იყავ, ფეფენ! ოცი თეთრი მინალთუნი ჩაგითვალე ხელში, შენ კი ერთი ბისტისაც არა ვააკეთე რა.

— შენზე არ ვამბობ! შენი მოვალე ვარ, თუმცა ათი თუმნისაცა მლანძღეს მაშინ. ეჰ, რაც იყო იყო! მე იოთამიიანთზე ვლაპარაკობ. ეხლა ჩემკენ არის ბედი, იმათი სული ჩემ ხელშია.

— როგორ, ფეფენჯან? ქალაქშია თინანო? თანახმა გახდა?

— შენ კიდევ შენსას გაიძახი! თანახმა კი არა, ისე უნდა გაუხადოთ საქმე, თავის ხორცს იგლეჯდეს კბილით, მუხლისთავით გვეხვეწებოდეს. ხომ გახსოვს, როგორ ემუქრებოდი.

— მახსოვს მაშ! მაგრამ ეხლა როგორ უნდა ჩავიგდოთ ხელში?

— იშტა გაქვს? როგორ უნდა ჩავიგდოთ ხელში! ჩემი დაპირებული რეა თუმანი?

— ყურუმსალო! ჯერ ოჩი თუმნისა რა გავიკეთებია, რომ ახლა კიდევ რეა მოგცე.

— რას ჯავრობ? მე ჩემი ვეცადე მაშინ და თუ ვერ გავასაღე დახავსებული საქონელი, რა ჩემი ბრალია. ეხლა სულ სხვაა მეთქი.

— მემრე ვინ მომცა ხელათ ფული, ხომ ხელამ, ამიკლეს.

— მშვიდობით! სხვა ვინმე თინანოს ერთ ნახვაში მომცემს სამ მაგოდენას.

— კარგი, მამა გიცხონდა, იმის ჯავრს ნუ ჩამაყოლებ და თუნდა ყმათ დაგისახლდები.

— შენ ჩემი რვა თუმანი მომე! რა ქირათ მინდა შენი ყმობა?

ფეფენამ ჩაიღო ფული ჯიბეში. მემრე მიუბრუნდა მილუას:

— კარგათ დაიხსომე! შენი თინანო ქალაქშია, იასე დეკანოზისას. ხელზე საამისეული ბეჭედი უკეთია. გესმის?

— მესმის!

— გახსოვდეს, მილუაჯან, ბეჭედი რომ გადმოატრიალო, თვალზე ორი ასოა ამოჭრილი „თ“ და „გ“, თინანო გოსტაშაბიშვილისა რაღა. ყური დამიგდე! საამი ეხლა იმ ჯარების უფროსთაგანია, რმლებსაც ნეფე ერეკლე თავს უყრის ერთათ, რომ ყენის გზა შეუკრას და ქალაქში მოიშწყედლოს. თინანოს კავშირი აქვს ყენის მოღალატეებთან. ის ბეჭედი ნიშანია იმათ შორის. მიხვდი?

— მივხვდი!

— ეხლა ეს საიდუმლო ხომ იცი, ან თინანო შენ უნდა წამოგყვეს ცოლად, ან შენი მოვალეობა უნდა აასრულო და აცნობო ლალატის ამბავი ყენის.

— ტარტაროზი ხარ!

III

ფეფენა გატუსტუსდა ჩადრ აკაპიწებულნი, თან ბოროტათ ილიმებოდა:

— არა, თქვე კაი ადამიანებო, გალანძღვას რაღას მემართლებოდით? არ მიეცით ქალი,—ძალიან კარგი ქენით, მაგრამ ვერ იტყოდით, თუ, ფეფენაჯან, თითონ შენ იცი, რა შეუფერებელია მილუა ჩვენი თინანოსთვის; მოდი ერთი ყინულზე გააცურე ი ქოფაკი, რომ არც მწვადი დასწო, არც შამფური; აი ესეც შენი ფეხის ქირა. ააჰა! მორჩა და გათავდა, თორემ ძაღლთან რომ მახამდით პატროსან მანდილოსანს, რა გეგონათ.

— მავნეა, ნამდვილი შეითანი. მთლათ ხელში მომცა თინანოანი. თავებ დააყრევინებენ, თუ გაუგეს. მაინც ისე არ ევარგება საქმის მოხერხება, როგორც ფეფენა ამბობს: დაშინებით ის მე არ წამომყვება და ტყუილათ ავაზაკათ გამოვალ. ან რა შნო ექნება ძალის ძალათ წამოყვანილ ცოლს?! ამბობდა მილუა და ფიქრობდა, სხვა გზას ეძებდა.

— ესე სჯობია, მოიფიქრა ბოლოს: ამ ამბავს მე სელიმ ხანთან მივიტან საიდუმლოთ; ის ყველას დაატუსაღებს; მე ჩავალ შუაში, ვიპატიებ ქალს ან გამოვისყიდო, თუ გაჰირდა, დამხსნელათ გამოვალ. იქიდან პირდაპირ ჩემ სახლში წამოვიყვან. მაგრამ თინანოს სილამაზემ რომ თვალი მოსტაცოს სელიმს და ქალი თავისთვის მოინდომოს. ახი იქმნება! შე კაი ქალო, გეუბნებიან თუ მობძანდი, ოქროს ტახტი გამიმზადებია შენთვის, დაბძანდი! რალას ჯიუტობ? ამბობდა მილუა და თან ემზადებოდა.

ზარაფმა აარჩია საუკეთესოთ შემკული ხანჯალი და წავიდა. სელიმ-ხანი მაშინ გიორგი ბატონიშვილის სასახლეში ცხოვრობდა, წ. გიორგის ეკლესიის გვერდზედ, დიდ სასახლის გადასწვრივ. თბილისი რომ ააოხრეს, ბატონიშვილის მეგობარმა განჯის ხანმა არც დაანგრევინა, არც ააკლებინა ეს სასახლე. სელიმი აქ დაბინავდა. მოგეხსენებათ, რომ უმთავრესი ბანაკი ყიზილბაშებმა სოღანლულში დაჰკრეს, თითონ თბილისში კი რამდენიმე ადგილი დაიჭირეს ჯარებით. ხანი შინაურულათ დახვედა, პერანგის ამარა, მილუამ მიწამდინ დაუკრა თავი და ზღვენი მიართო.

— ეინ იცის, რომელ ვაჟკაცს აჰყარე ბრძოლის ველზე დაცემულს.

— რა ბძანება! გირაოში დამრჩა. ზარაფი გახლავარ, ისევ ჩემ ხელობას მივდევი; ცოტა რამ ხურდა ჩამრჩა ჯიბეში, იმას ვატრიალებ.

— სხვა რა ახალი ამბავი იცი? ხალხი რასა ფიქრობს?

— ყეინის მზესა ფიცულობს, მისგან ქვეყნის დამშვიდებას ელის.

— შენ რომ დავიჯეროს კაცმა, ქართველებს გაჰხარებიან ჩვენი შემოსვლა და დაჰვიწყებიან ერეკლე.

— ერეკლეს უყვარდათ, მანამ შეეძლო ქვეყნის დაფარვა, ეხლა კი სხვა არის.

— თუ სხვაა, მაშ რატომ არ მოჰყავთ შეპყრობილი მეფე ყვინთან?

— ეგეც მალე იქნება ღვთის მადლით.

— ოღონდაც, თუ ერეკლე მეფეს ბევრი ჰყავს შენისთანა ერთგულები, თქვა ფაშამ და შუბლი შეიკრა.

მიღუას არ უამა ხანის ესეთი საუბარი და დაეჩქარა გაცხადებინა მისელის მიზეზი, რომ მოეგო სარდლის გული და თავის სურვილიც გაეხორციელებინა.

— ერეკლეს ერთგულები ვიყავით, სინამ მეფე იყო. ეხლა განგებამ მოჰგლიჯა იმას გვირგვინი და ბრწყინვალე ყვინს მისცა ის. ჩვენი ვალია ამას იქით ყვინს ვემსახუროთ.

— მარტო სიტყვით! თორემ რატომ აქამდინ არ ვიცით, სად არიან ან ერეკლე მეფე, ან ის ჯარები, რომლებიც ჯერ არ ამოგვიწყვეტია.

— საქმითაც, ბატონო! სწორეთ შაგისთვის გხლებივართ, თქვა ზარაფმა და მონას შეხედა.

— ახალი იცი რამე? ჰკითხა ხანმა ცნობის მოყვარეობით და ანიშნა მონას გასულ იყო.

— ლალატს აპირებენ ქალაქში. იასე ღვდლის სახლი დაუდვიათ ბინათ. მეხანჯლეების უსტაბაშის ქალი ცხოვრებს იასესას და იმ ქალს კავშირი აქვს საამ გოსტაშაბიშვილთან, რომელიც საბარათიანო ლაშკრის სარდალი გახლავსთ. ქალის მამას დიდძალი იარაღი გაუგზავნია ამ ლაშქარში. მოგეხსენებათ, ის ჯარი უწებელათ გადარჩა.

— მართალია იმ ჯარმაც ვერ მიიღო ბრძოლაში მონაწილეობა და გადარჩა ამოუღეტას. მოლალატეებმა ისე მოუხერხეს ერეკლეს, რომ უჯაროთ დასტოვეს ბრძოლის დროს. ეს სწორეთ ჩვენი ყისმათი იქმნებოდა, თუ მეფეს თავი არ დაეხწია; ეხლა კი, როცა ერეკლე თავისუფალია, სწორეთ აქ

არის ჩვენი საფრთხე: იმას შეუძლიან ისარგებლოს იმ ხელ-
უხლებელ ჯარებით, თქვა ხანმა და მიუბრუნდა მოხრობელს:

— რითი ამტკიცებ შენ ნათქვამს?

— ამითი ვამტკიცებ, რომ ქალს ხელზე უკეთია საამის
ბეჭედი, რომლის ქვაზე ამოჭრილია ასოები „თ“ და „გ“ და
რომელიც ნიშნათ არის შეთქმულებისაგან მიცემული; კიდევ
იმით, რომ თითონ საამს ზეინკალის სახლში არჩენდა კრილო-
ბისაგან ექიმი ბაჯიაშვილი; კიდევ იმით, რომ დიდ ძალი ია-
რალი გაგზავნეს საამის ჯარში.

— ჰმ! ჩაიხმაურა ხანმა და დაფიქრდა.

— მე ჩემი მოვალეობა ამისრულებია, ყველაფერი მომი-
ხსენებია და ღმერთმა ქმნას მაცთურს არ დაებრმავებინოს საწ-
ყლები და გამართლდნენ. მაინც და მაინც წინათვე გთხოვთ
ის ქალი მე მახატოთ, რადგან იმას შეთქმულობისა არა გაე-
გება რა და მოტყუებით ჩაითრევდნენ საქმეში. იმის წონა
ვერცხლს მოგართმევთ ზღვნათ,— ეუბნებოდა მიღუა და თან
თავს უკრავდა

მაგრამ ხანი ეხლა ყურს აღარ უგდებდა ჯაშუშს, სხვაზე
ფიქრობდა. შემოჰკრა ტაში. მონები შემოვიდნენ. ხანმა უბძა-
ნა, ტანისამოსი მიერთმიათ მისთვის.

XIII

როგორც ყენის წარჩინებული სარდალი და მასთან დაა-
ხლოვებული, სელიმ—ხანი ყოველდღე ეხლებოდა შაჰ-ინ-შაჰს.
ბძანების მისაღებათ. ეხლაც იქით გაემგზავრა. თან იმას ფაქ-
რობდა, მოეხსენებინა ყველაფერი, რაც უაპბო მოხრობელმა,
თუ ჯერ გამოეკვლია საქმე და მემრე ეცნობებინა. იმ ჰაზრს
დაადგა, ყველაფერი ეხლავე ეამბნა, რადგან ეშინოდა, იქნება
შაჰმა კიდევ იცის ეს საქმე და თავხედობა იქნება დაუმალოვო.
იმისთვის ეშინოდა, რომ აღა-მაჰჰად-ხანს ძნელათ გამოეპა-
რებოდა რამე და კარის კაცები ბევრჯელ გაკვირვებულნი

რჩებოდნენ, ნეტა ისეთი რა თილისმა აქვს, რომ ყველაფერს იგებსო.

— უამბობ, გავიგებ რა გუნებაზეა ყვინი, რა ჰაზრზე დგა და ისე მოვაგვარებ საქმეს, იფიქრა ხანმა.

ყვინი აივანში ბძანდებოდა. ხალიჩაზე იჯდა, ბალიშზე დაყრდნობილი გაპყურებდა მთებს. ვერც კი შეამჩნია სელიმ-ხანის შესვლა და მისი სალამი. სხვა რამ ფიქრს გაეტაცნა ირანის მფლობელი, სხვა რამ ჭმუნვა ესახებოდა ჭკვიან თვალეში. ბოლოს მოეგო თავს, მიაქცია ყურადღება კარის კაცებს. სელიმ-ხანმა იდროვა და მოახსენა, რაც შეთქმულობაზე გაეგო. ყვინი არ ააღელვა ამბავმა.

— გამოიძიე. თუ ტყუილი გამოდგეს, დამსმენს თავი გააგდებინე! — ბძანა შაჰმა და ისევ ჩაფიქრდა.

შეჰბედეს, ჰკითხეს ჭმუნვის მიზეზი.

— ხომ ჰხედავთ იმ ბუმბერაზ მთებს, კავკასიის მწვერვალებს? ეხლა იქ იმყოფება ის არწივი, რომელიც მე დავაფრთხე ბუდიდან; იმ მთების ბატონია ის.

— გვიბძანე, მძლეთა მძლეო!

— მიუწლომელია! ძალა არ გამოდგება იქ... იმ მთების იქით საშინელი ვეშაპი ბუდობს. საზარლად იზრდება, ძლიერდება. ირანის ლომს მხოლოდ ამ მთების არწივთან ერთად შეუძლიან იმ ვეშაპთან ბრძოლა; თუ არა, სპარსეთსაც დაამცირებს, დასჩაგრავს, ჩანთქავს. მაგრამ აქ ყველა მოუჯადოებია იმ გრძნეულს, — ამბობდა წინათგრძობით გატაცებული ხელმწიფე და რალაც ჩვენებიდან ვერ გამოჩეულიყო.

მეორე დღეს სელიმ-ხანს მიჰგვარეს დასმენილები და თითონ გამოჰკითხა საქმე. დაპატიმრებულებმა ყველაფერი გულახდით უამბეს, რადგან დასათარიც არა ჰქონდათ-რა. როცა ფეფენამ მარილიანად მოუთხრო თავის მაჰანკლობის ამბავი, ხანმა ღიმილი ეღარ შეიკავა.

— მეფეთ-მეფე მოწყალე თვალთ უყურებს დამონაგებულ ქართველებს, თორემ ყველას თავებს დაგაყრევინებდით. მიპატიებია! განგათავისუფლებთ ყველას, მხოლოდ ჯერჯერო-

ბით ვერ გამოუშვებ ვერც ამბის მომტანს, ვერც იმ ქალს, რომელსაც სარდლის ბეჭედი ამოაჩნდა.

ამ სიტყვებზე ქალს ფერი ეცვალა, იოთამემ ტირილი დაიწყო, იასე მღვდელი ერთ წუთს შეყოყმანდა, მერმე წადგა და მტკიცედ მოახსენა:

— არა მსურს თავისუფლება, მანამ საქმეს არ გამოიკვლევთ. გაუშვით ქალი, მე დაერჩები აქ!

— გეშინიან, რომ ეგ ყველაფერს გაამჟღავნებს და გინდა განსაცდელი აიცილინო? ვერვინ დაგიფარავთ, თუ დამნაშავეები აღმოჩნდებით, თუ არა—ხელს ვერავინ შეგახებთ: ესეთია ყვენის ნება.

— გაიყვანეთ!—მიუბრუნდა მსახურებს.

ამ ბრძანებაზე მამამ გულში ჩაიკრა ქალი; მოძღვარმა გადსახა ჯვარი და თავზე აკოცა ცრემლ-მორეულმა.

— გფარვიდეს ანგელოზი უყლისა და გამცნოს სულმა წმინდამა, ვითარ ანუ რასა იტყოდე. გახსოვდეს, შვილო ტკბილო, წმ. მოწამე ქეთევანი!

ქალს გული ამოუჯდა; უკვდავების წყარო მარგალიტის ნამებად გადმოდულდა გიშრის ღარებზე და ეპკურ-ესხურა ბროლ-ლალის არე-მარეს.

მიღუამ ნახა, რომ საქმე სახიფათოდ დატრიალდა და ფეხქვეშ ჩაუვარდა ხანს; თრთოდა, ცოცავდა, კალთებს უკოცნიდა, თავს ახეთქებდა; განთავისუფლებას ევედრებოდა. ხანს ზიზლი მოჰგეარა კაცის ამ გვარ სულმდაბლობამ და ქოშის წვერი წაჰკრა სახეში. გაათრიეს.

თინანო მარტო დაიხელა სელიმმა. დიდ ხანს უმზერდა გაკვირვებული. ამ გვარი სიმშვენიერე ჯერ არ ენახა. უკვირდა ქალის ნათლით შემოსილი სახელი. მისმა ნაწნაეგებმა, რომლეზიც კულულებათ მოფუშულიყვნენ და სხივებათ ეხვეოდნენ ნაზ სახეს, მოაჯადოვეს ვაჟკაცი, მიიზიდეს; უნებლიეთ ხელი შეახო ქალის თმას. თინანო გადახტა უკან, კედელს აეკრა.

— მშვენიერებაჲ! არ გენანება შენი თავი?

ქალი შიშით თრთოდა, ხმას არ იღებდა. კაცს შეეცოდა ნაზი არსება, თავი შეიმაგრა, უკან დადგა.

— იქნება არ იცო, რა სასჯელი მოგელის ხელმწიფის ლათინსათვის? — შეეკითხა ხანი და ხმაში ლმობიერება დაეტყო.

ქალი ააგზნო საზიზღარმა სატყვამ; გასწორდა წელში, გაბედვით შეხედა მტარვალს:

— არ მილალატნია მეფისათვის, თორემ ლუკმა-ლუკმა დასაგლეჯი ვიქნებოდი!

— დიდებული ყვინია თქვენი მეფე და იმის წინააღმდეგ გიპირებით შეთქმულობა.

— არავითარი შეთქმულობა არ გვიპირებია! არც საჭიროა ჩემისთანების დახმარება: საქართველოს კიდევ ჰყვანან თავდადებულნი.

— ერთი იმათგანი საამ გოსტაშაბიშვილიც არის, რომელსაც თავის საყვარელიც კი ვედ დაუხსნია ტყვეობიდან.

— სტყუი, უსჯულო! საამს ერთათ-ერთი სატრფო ჰყავს ტყვეობაში — თავის სამშობლო; მე მხოლოდ მავედრებელი ვარ, მიენიჭოს მას გამარჯვება.

ისე დაჰშვენდა ქალს აღეღება, რომ მტარვალს სისხლი აუქოჩქოჩდა; წამოხტა, მიუახლოვდა.

— ძალიან გიყვარს შენი ქვეყანა? გაგათავისუფლებ, ყველა სურვილებს ავისრულებ, გესმის? ყველა სურვილებს! — ჩასჩურჩულა ვნებით გამსჭვალულმა ვაჟკაცმა და მძლავრათ მოჰხვია მკლავები.

— თავს მოვიკლავ! — შეჰკიელა ქალმა და ჩაიკეცა.

თავდაღვიწყებული ვაჟკაცი შესდგა ერთ წამს ამ სასოწარკვეთილ კივილზე. ამავე დროს გაისმა კარების რახუნნი. ხანმა იძრო განჯალი და ვეფხვივით გადახტა, რომ გაეგმირა თავხედი, მაგრამ უცბად დაუშვა მახვილი: ყვინის ბძანება გადმოსცეს, დაუყოვნებლივ ჰხლებოდა.

ყვინი აღეღებულა დაჰხედა სელიმს.

— ეხლავე შეჰკრიბე რაზმი და გადი სათარეშოთ. სამი დღე მომიცია ვადა. საგძალი შეაგროვე: მსურს დაუყოვნებლივ

დავბრუნდე სპარსეთს. თუ ქართველების ჯარი ნახო, თუნდაც მცირე, არ შეებრძოლო, გამოტრიალდი! — უბძანა შაჰმა.

სელიმ-ხანი ძალიან გააკვირვა ყენის ბრძანებამ. მაშინვე ფეხზე დააყენა რაზმი. მთლად შეჭურვილი და გზად გამზადებული შებრუნდა თინანოსთან.

— ნუ გეშინიან, თვალთა ნათელი! გამოგცადე; მეგონა იმდენათ გიყვარს მამული, რომ თავს შესწირავდი იმას.

— სანატრელია ვემსხვერპლო ქვეყანას, მაგრამ, იცოდეთ საქართველო მხოლოდ პატიოსან მსხვერპლს შეიწირავს.... თავს მოვიკლავ! ხელთა მაქვს ავისრულო სურვილი.

სელიმი ერთხანს აღტაცებით უყურებდა თავის ტყვეს, მერე უთხრა:

— არ გაბედო! აჰა ჩემი ეაქვაცური სიტყვა: ნუ გეშინიან ნურაფრისა!

სარდალმა ჩააბარა ქალი საჭურისს და უბძანა თვალის-ჩინივით გაფუხილებიყო იმას.

XIV

სამ გოსტაშაბიშვილი დაბრუნდა სოფელში. მოართვეს შეკვეთილი იარაღიც. ეხლა იმას შეეძლო თავის რაზმი საუკეთესოთ შეიარაღებული გამოეყვანა. დროც იყო: შინ სარდლის ბძანება დახვდა, დაუყოვნებლათ მისულიყო მთელი თავისი რაზმით მარაბდას. როცა საამი მივიდა დანიშნულ ადგილას, თითქმის მთელი სადროშო დახვდა შეკრებილი. ჯარა აღგეთის პირას იყო დაბანაკებული, ქოთიშში, რადგან თუმცა ჯერ ისევ ძალიან ცხელოდა დაბლა, მაგრამ მდინარე ერთობ საჭირო იყო ამოდენა ხალხისათვის. რაზმების წინამძღვრები კი ზევით დაბინავებულიყვნენ, მარაბდაში, ზაალ ბარათაშვილისას*) და სისხლის ღვრის მოლოდინში წითელი აღგეთის - პირულოთ

*) გიორგი მეფის სუფრაჯი, მაშინ მთლად ახალგაზდა მემკვიდრე. ვ. ბ.

იკლავდნენ ჟინს. საამმა თავის რაზმისთვის აღაწოყები დიდ ჭან-
დართან *) გააკეთებინა, ალგეთის პირას, და თითონაც ამ ხის
ქვეშ დაიდგა კარავი.

სადროშოს ლაშქარი თითქმის მთლად იყო მეთქი შეკრე-
ბილი, აკლდა მხოლოდ თრიალეთის რაზმი, რომელიც აქამ-
დინაც უნდა მოსულიყო, მაგრამ ჯერ ამბავიც არ იხმოდა.
მეტე ლოდინი აღარ შეიძლებოდა; სარდალმა გადაწყვიტა მე-
ორეთ გაეგზავნათ კაცი და აეშურებინათ ხალხის შეყრა. ბრძა-
ნების ამასრულებლათ საამი ამოირჩია.

— შენისთანა სანდო და მოხერხებული არავინა მყავს,
შენ უნდა წახვიდე თრიალეთში რაზმის ასაჩქარებლათ; რაც
უფრო სწრაფათ იმგზავრებ, ისა სჯობია: უეცრათ რომ ბძანება
მოვიდეს, პირშავათ შევრჩები ბატონ მეფეს, ნაკლები კაცი
მეყოლებათ.

სარდლის მოსაზრებით ამ ბრძანების ასრულებას მოასწორობ-
და საამი, რადგან ხოჯა-ხანისა ჯერ სწორეთ არა იხმოდა-რ.

„აღბათ, ჯერ არეხს არ გამოსულა მტერი, თორემ
გავიგებდით და ბძანებაც მოგვივიდოდა ჯარის მოძრაობის შესა-
ხებ“, ფიქრობდა სარდალი და თითებზე ითვლიდა, რამდენი ხანი
მოუწდებოდა საამი წასვლა-მოსვლას.

დათანხმდა საამი. სწოლოთ პირობა დასდეს, მოუვიდოდათ
თუ არა მეფის ბძანება, მაშინვე კაცები უნდა ეფრინა საამის-
კენ, რომ ის დროზე მოჰშველებოდა თავის რაზმს.

კარგა ხანი მოუწდა საამი დაწალებული საქმის გამოწყო-
ბას, რადგან დიდი მანძილი და სახიფათო ადგილები ჰქონდა
მოსავლელი, მაგრამ ისეთ მოწყობილ და ახოვან რაზმს წამო-
უძღვა წინ, სწორეთ სასიამოვნო სანახავი იყო.

დაბრუნებული საამი იმან გააკვირვა, რომ ლაშქარი თუარც
ხისში ნახა დაბანაკებული; თანაც ბანაკი აბნეული იყო, ჯარი

*) ეს უშველებელი ჭანდარი დღესაცა დგა მარაბდაში. კვირადლო-
ბით სანთელს უნთებენ. რამდენიმე თხრობაა ხალხში დარჩენილი ამ ჭან-
დარზე. ზოგი ამბავი ხოჯა-ხანის დროსაც შეეხება. ვ. ბ.

განახეგრებულიყო, დაქსაქსულიყო. ამასთანავე ისეთი ამბები გაიგონა, რომ იმის მწუხარებას საზღვარი არა ჰქონდა.

— ჯარი დავწიეთ აქეთ, არ გეინდოდა შევხებებიყავით ყეინის ურიცხვ ლაშქარს, რომელიც მოაზნელებდა არე-მარეს. ალგეთს რომ გამოვიდნენ, ორ ნაწილათ გაიყვნენ, ერთი მტკვრის პირ-პირ წავიდა, მეორემ კოდის გზაზე გადმოქელა სოფლები.

— მაშ მტერმა ისე გადმოიარა ჩვენი მხარე, რომ ვერაფერი ვერ ავნეთ?

— რას ვავენებდით, როცა ბძანება არა მიგვიღია-რა. საომრათ მომზადებულ ჯარს განსაცდელში ხომ ვერ ჩავადგებდით ჩვენი ნებით. მხოლოთ კოდაზე დავეცით ღამე ყიზილბაშებს ერთი სამოციოდე კაცით, ზოგი რამ ბარგი წავართვით და ათიოდე ტყვე მოვსხლიტეთ.

— მაინც ვერაფერი გამოგია ამ საქმისა.

— რა დიდი გაგება უნდა! რევაზ ანდრონიკაშვილის კაცმა ხომ გიორგი ბატონიშვილის განკარგულება მოიტანა, ჯარი არ დასძრათ, ეს ჩემი ნებაა პატივსადები მიზეზების გამო და როცა დრო მოვა, მე თითონ გიბძანებთო. ჩვენც ველოდდით. ესეთივე ბძანება მისვლიყოთ საგარეჯოს მოურავს გიორგი ჩოლაყაშვილს და ქიზიყის მოურავს ზაქარია ანდრონიკაშვილს; იმათი ჯარებიც არ ახლდა მეფეს.

— მერე?

— მერე და ჩვენი უბედურება! ყეინი თბილისს მოადგა. ერეკლე შეებძოლა ხუთიათასიოდე კაცით და, ხომ იცით იმის ამბავი, ხმალ და ხმალ გაეპო იმოდენა სპა, ყეინის კარავს დაჰპირდაპირებოდა. თურმე შეკრთა ყიზილბაში და ყეინიც შეფიქრიანდა.

— ვახ, სად ვიყავ!

— ახლა შიგ ქალაქში ამოჩენოდა ბატონს მოლალატეები და მტრის ჯარს კოჯრის გზით შესძლოლოდნენ.

— ბატონი? ბატონი ერეკლე?

— ძალით გაეყვანათ ომიდგან, არაგვისკენ გაეტაცნათ.

— მადლობა ღმერთს, მთლათ არ დავღუპილვართ! მაშ გაოხრდა, გაოხრდა ქალაქი?

— მთლათ დაუწვავთ და დაუნგრევიათ.

— ჩვენი მხრიდან აჩავეინ ედგა რაღა ერეკლეს მხარში?

— როგორ არა! ზაალ ორბელიანი იყო იქ თავის რაზმიო: ყიზილბაშები რომ დაინახა, აღარავის გაუგონა და პირდაპირ ეახლა ერეკლეს. ათიოდე კაცი-ღა გადარჩენილა იმის ხალხი-დან. თურმე თითონაც დაჭრილია და მეფეს ახლავს თან. ნეტა ჩვენც ურჩობაზე დაგვედო თავი.

ჩამოვარდა სიჩუმე. ისხდნენ დაღონებულნი, თითქო ცხე-დარი უდევთ წინაო. მაინც ძვირფას მკვდარსა მგლოვობდნენ: გული მოჰკლდომოდა საქართველოს. ისევე საამმა დაარღვია სი-ჩუმე:

— დიდი უბედურება დაგეტეხია თავს, რისხვით მოტრია-ლებულა ჩვენზე ცის ბორბალი, მე კი არაფერი ვიცოდი. მე რომ ვყოფილიყავ.....

— ყოველ წუთს მოველოდით ბძანებას, რომ კაცი გამო-გვეგზავნა და ნამდვილი შეგვეტყუობინებინა შენთვის. ამიტომ.....

— მაგაზე არ მოგახსენებთ. მე რომ ვყოფილიყავ მეთქი თქვენ აღვიღას, კაცს გავგზავნიდრ ბატონიშვილთან და თითონ მეფესთანაც: იქნება გამოგზავნეს ბძანება, მაგრამ რამე მიზეზით ვერ მოაღწია ჩვენამდის.

— რა ბძანებაა! განჯას რომ მოვიდა ყიზილბაში, კაცი ვახელით ბატონიშვილს და შემოეთვალნა, მზათ იყავით, ბძანე-ბას ელოდდეთო: გვინდოდა ახლა თითონ ბატონისთვის შე-გვეტყუობინებინა, მაგრამ ისე გრავალივით წამოვიდა მტერი, რომ ველარა მოვახერხეთ-რა.

— იცით, რას გავბედავ? ან მთლათ დაბნეულან ჩვენი წინამძღვრები, ან ღალატია აქ, საზიზღარი ღალატი თვით ბატონიშვილისა და იმის მახლობელთაგან! ხომ ისეც სისხლს უშრობდნენ მოხუც გმირს.

— ყველას გულში გვექონდა ეგ.

— მტერს რომ უკან დავდევნებოდით, დიდ სამსახურ გაუწევდით ბატონ მეფეს: სოღანლულიდან შეუტევდით, ჩვენები გაიგებდნენ საბარათიანო ლაშქარი მოაწვდო, შავარდნის ფრთებს შეისხამდნენ, ჩვენამდინ გამოაპობდნენ ლაშქარს.

შემდეგ იმაზე დაიწყეს ბჭობა, რა უნდა ექნათ ეხლა, რა გზას უნდა დასდგომოდნენ. დაასკვნეს მეფისათვის ეცნობებინათ. როგორმე თავიანთ მდგომარეობა და პირდაპირ იმისგან მიეღოთ განკარგულება. რადგან სწორეთ არ იცოდნენ, სადა ბძანდებოდა ეხლა მეფე, ამისთვის უმჯობესათ სცნეს ტფილისში შეეპარებინათ კაცი, გაეგოთ ქალაქის მდგომარეობა და იქიდან ეღონათ ღონე რამ. თითონ საამმა იკისრა ამ საქმის შესრულება. მეო, — თქვა იმან, — აქ დამდგომი მაინც არა ვარ, ჭვეყნის საქმეც და ჩემი პირადი მოვალეობაც მიწვევს თბილისშიო და უთუოთ უნდა წავიდეო.

XV

საამს გათვალისწინებული ჰქონდა, რა ძნელ საქმეს შეუდგა, იცოდა, თუ ჩაუვარდებოდა ხელში ყიზილბაშებს, სიკვდილს ვერ გადარჩებოდა, და ამისთვის ყოველივე გულდასპით მოიფიქრა.

— ქალაქში უნდა წავიდე, — უბძანა თავის მოურავს, — დიდი სიფრთხილე მმართვებს და ვამჯობინე სანოვავის გამყიდველ გლეხათ მოვირთო. თან ლექსოსა და ვანოს წავიყვან. ხვალევე გავუდგები გზას. ყველაფერი მოამზადე. აი ეს წიგნიც; თუ რამე უბედურება შემემთხვა, აბრამ მოძღვარს მიაართვი და იმან გახსნას: ჩემი ანდერძია შიგ მოხსენებულთ.

— ბატონი ბძანდებით! მაგრამ არა სჯობია თითონ მე გაიხლოთ? იქნება გამოიყენოთ ჩემი გამოცდილება.

— არა, გიორგი, შენ აქ იქნები საჭირო, რომ მაშინვე დასრულო ბძანება, თუ რამე შემოვთვალე.

შინ რომ სარისტა დაიჭირა საამმა, მემრე კოდაზე გადავიდა მკითხავთან. მაშინ აქ აღბუთათანთ მარცხა მკითხავობდა,

რომელმაც მთელ საქართველოში გაითქვა სახელი თავის გულთმისნობით.*) ყიზილბაშების გავლის დროს მარება თავის კერას არ მოსცილებია; მთელ სოფელში ეს ერთი ადამიანი დახვდა თათარს.

— რახან ვაჟაკებს ლეჩაქი დაუხურავს და ომს გაუბიან, მაშ ვილა უნდა დახვდეს მტერს წინ, თუ არ დედაკაცები, ამბობდა ბებერი.

მკითხავი კარებ წინ იჯდა ძაძით მოსილი. არც ფეხზე წამოუდგა საამს, არც მიესალმა.

— რა დაგმართია, მარები, ველარ მიცან საამი?

— ველარ; შენ ბატონი საამი არ უნდა იყოს: ის მტერს არ დაემალებოდა, სისხლის ღვრის დროს სანთლით საძებნელი არ გახდებოდა.

— ძაძა რალათ შეგიმოსია, განა მოგიკლეს ვინმე ი უსჯულოებმა?

— მომიკლეს! საქართველოს გული მომიკლეს და იმაზე ეზივარ მგლოვიარეთ. ალბად, ჯერ არ გაგიგია ეს, რომ წვერი მოგიპარსავს, სადღესასწაულოთ მოკაზმულხარ.

— კარგი, ბებერო, დაწყნარდი. ჭკვიანი ადამიანი ხარ და ვერ მიძხვდარხარ, რა ცეცხლი ტრიღლებს ჩემ გულში, უთხრა საამმა წყენით.

— ახლა რა გინდა ჩემგან?

— შემოიხედე და გაიგე! ხომ გულთმისანი ხარ.

დედაკაცმა თვალი თვალში გაუყარა საამს. თვალების ავხარი გამომეტყველობა მოურბილდა. სახლში შეიწვია. ამოიღო მიწიდან ვერცხლის თასი, აავსო წყლით და შიგ ალმასის ბეჭედი ჩააგდო.

1) კოდაზე ალბუთაანთ ოჯახიდან ისევე გამოუვლევლათ გამოდიოდნენ მკითხავეები, როგორც ბარნაშვილების სახლიდან დედლები. არ არის დიდი ხანი, რაც ალბუთაანთ ოჯახიდანვე ჰქონდა გათქმული სახელი მკითხავ ნინოს. არ ვიცი. კოდელ ნინოს შემდეგ მოისპო იმ ოჯახიდან მისანი, თუ კიდევ არის.

— იჯექ ვგრე გაუნძრევლათ, ბეკედს თვალი არ მოაშო-
რო, შენი საგონებელი იფიქრე!

დედაკაცმ- დაიწყო სახლში სიარული, ყველს კუთხე და-
თვალიერა, ყველა კედელს ხელი ახლო; შემდეგ მიუახლოვდა
საამს, რამდენჯერმე ჩამოუტარა ხელი ჰაერში თვალბ წინ და
უბძანა თვალი თვალში გაეყარნა იმისათვის. საამმა ჩახედა ბე-
ბერს შავ თვალბში, რომლებიც ეხლა გველის თვალბივით
ბჭწყინავდნენ, ისარს უყრიდნენ, გონებას უტანჯავდნენ—და
შეზარა.

— თბი..... ილ.... ისი უბა... პატრონო.... ნოთ აო...
ოხ... აოხრ.... და... გაი... ელი.... იქლბტნ,... ენ.... თი....
ნა... ანო.... საყვა..... რელი.... ტყვე... ეობ.... ბაში.... ტყვე-
ობაშია.... ბეჭ.... ედ....., ამბობდა ნაწყვეტ ნაწყვეტათ მკით-
ხავი და თან ისე ებძოდა გონებას, რომ ჭირის ოფლი დაასხა;
ბოლოს მთლათ გაუჭირდა, ჩაჩუმდა, გარინდდა, თითქო ჩაეძი-
ნა.

საამი ოჯდა განცვიფრებული და ვერ გამორკვეულიყო,
ან როგორ არ გაოცებულიყო, როცა მარჩიელმა მისი გულის
პასუხი გაიგო, ის საიდუმლო, რომელიც სტანჯავდა საამს; სა-
ხელიც კი ამოიკითხა, მის გულზე დაწერილი სატრფოს სა-
ხელი. მკითხავი მოვიდა ცნობას, გამოერკვა.

— ესე არ გამჭირებია გულის პასუხის გაგება, — თქვა ამან.
მფარველი ანგელოსი ახლო აღარა მყავს, განშორდა უსჯუ-
ლოთაგან შელახულ ადგილებს და ისე მკათფოთ აღარ მესმის
მისი ხმა. წადი, შეილო, აასრულე შენი განზრახვა, მოსწმინდე
შენი წილბ ცრემლი ატირებულ სამშობლოს; წმიდა გიორგი
შუხათისა გიძლოდეს წინ!

დაადგენენ ქალაქის გზას. დაგლეჯილ ჩოხებში იყვნენ.
გამოხვეულნი, ჩაჩები ეხურათ; დატვირთულ ხცენებს მიერე-
კებოდნენ. ასცდნენ ნარგიზებს, გაუარეს ბორბალა-ერტის-ვაშ-
ლოვანს, თავს გაღუარეს კუმისს, აპყვნენ მარჯვენავ კოჯრის
ხევს და ტაბახმელ-ოქროყანის გზით დაეშვნენ ძირს. ჩუმათ
მიდიოდნენ. ათასში ერთხელ თუ გაღუგდებდნენ ერთმანეთს

სიტყვას. საამი დარდიანათ იყო, რადგან მძიმე საქვეყნო საქმე ეტვირთნა და საკუთარი ჯავრიც ტვინს უღრღნიდა: თინანოს ამბავი არ იცოდა, გული ეტანჯებოდა.

— არ მეგონა, თუ ესე ძვირფასი შეიქმნებოდა ჩემთვის თინანო,— ფიქრობდა საამი.— ყოველთვის თანა მდევს მისი ნათელი სახე, განუშორებელი გახდა ჩემი გონებიდან. ვინ იცის, რა გაჭირვებაშია! იქნება ფიქრობს, სიტყვას უღალატა, აღთქმა დაივიწყაო; იქნება იმასაცა ფიქრობს, მოღალატეებში ურევია, მეფის ბძანებას ეურჩა, ჯარი არ მოაშველოა.

ამ ჰაზრმა გული ატკინა ვაჟკაცს და თავი ველარ შეიმაგრა, მხლებლებს გაუზიარა ფიქრი.

— ასე მგონია, რომ ქალაქში მარტო თათრებისგან არ მოგველის შიში, ჩვენებსაც უნდა უფთხილდეთ.

— ეგ როგორღა იქნება, ბატონო?

— ეცოდინებათ, რომ ჯარი არ მიაშველეს ბატონს და გამწარებულები იქმნებიან; შეიძლება მოღალატეები ვეგონოთ.

— მართალსა ბძანებ, ბატონო, მიუგო ერთმა.

— მტრის სსხლით უნდა მოვიბანოთ ეგეთი ეჭვი, თქვა მეორემ.

როცა ტაბახმელის თავქვეებიდან თბილისი დაინახა საამმა, გული მძლავრათ აუტოკ-აუჩქროლდა. ეხლა მიხვდა, რა საუნჯე დაეტოვებინა ქალაქში. დაიწყო თვალიერება, უნდოდა მოეაზრნა თინანოანთ სახლი.

— ვაი თუ ტყვედ წაიყვანეს უმწეო ქალი, ან მოკლეს, ან. აქ ისეთმა ფიქრმა გაუელვა თავში, რომ სიმწეავით გველივით დაიხლაკნა.

ჩასცდნენ ოქროყანას. ციხეს რომ გადახედა საამმა და ზედ ყეინის დროშა დაინახა, ბოლმით ცრემლები წამოსცივდა.

XVI

ტყუილათ ათვალეირებდა საამი იოთამეს სახლს, ამოდ
 ეძებდა! თუნდაც ეპოენა ის ნანგრევებში და გონების სვლით
 განეკვრიტა, მაინც ვეღარ დაინახა მდა იქ თავის ბედის ვარსკე-
 ლავს, რადგან იმ მნათობის ბრწყინვალეობას მოეხიბლა და
 მიეზიდნა შირვან დევი, რომელიც თავს ევლებოდა მას, ეშხით
 თვრებოდა, ჩანთქმას ჰლამოდა; ვეღარ დაინახავდა იქ თავის
 თანანოს, რადგან ის დატყვევებული ჰყვანდა შაქ-შირვანის
 ხანს სელიმს, რომელიც თითონაც დატყვევებულიყო მზე-ქალას
 ეშხით.

ქულებელი დაჰყოლოდა სელიმ-ხანს, ყოველთვის და ყველ-
 გან გამარჯვებული რჩებოდა, ყისმათისაგან დაჯილდოვებული.
 თბილისის აღების დროსაც იმას გაუღიმა იღბალმა: იმის ბაი-
 რალი აფრიალდა პირველათ ქალაქის გალავანზე. დიდებულმა
 ყეინმა შენიშნა ეს და პირს აკოცა, ლაშქრის წინ აკოცა პირს!
 ეხლაც იმავე იღბალმა სელიმს მიჰვარა კარს თბილისის უმ-
 შვენიერესი ასული, აღებულ ქალაქში იმასა ჰხვდა წილათ
 უძვირფასესი საუნჯე. რა შურს ასძრავს დიდებულებში, რო-
 დესაც გურჯისტანიდან ამისთანა სხივოსან არსებას ჩაიყვანს
 სპარსეთში! თინანო დედოფალი იქმნება ჰარამ-ხანისა, იქმნება
 მთელი სპარსეთისაც, ვინ იცის; სხვა ხათუმები მხოლოთ მოხე-
 ლეები იქმნებიან კეკლუცისა. ისნის ცისკარს შეჰშვენის ირა-
 ნის ცისკრობა, როგორც თვით სელიმს ბრწყინვალე.
 მაგრამ ჯერ არ მოწეენილა ჟამი. მგოსნები იქაც ააკვნესებენ
 თინანოსთვის სიმებს. თითონ მზე-ქალა? ის დაჰმორჩილდება
 თავის ხვედრს, როცა ჰნახავს, რა სიმდიდრეში, რა პატივში,
 რა დიდებაში ჩავარდება; მთლიათა დაივიწყებს საქართ-
 ველოს და ვილაც საამს, როდესაც იგი, სელიმი, სიყვარულ-
 ლით გაათბ-განათებს მშვენიერის გაციებულ-ჩაბენლებულ
 გულს. და რომ ეხლავე ეგება მის თინანოს რა მოსიყვარულე
 გძირის ტყვე შეიქმნა ის და რა ფუფუნებაში ყოფნა მოელო-

და მას, სელიმი წასვლის დროს ზრდილობიანათ, ნამდვილ სპარსულ ზრდილობიანათ, დაემშვიდობა ქალს; არც კი მიუახლოვდა, რომ უდროვოთ არ შეემღვრია მისი ნაზი გრძნობები, თუმცა, —ღმერთო! —რა ძლიერა ჰხურდა ჩაჰკონოდა იმ შემკრთალ-განცვიფრებულ ანგელოზს!

ამზად! ჩემ სიცოცხლეს გაბარებ; გაუფთხილდი! შენ იცი ჩემი გულის ამბავი, უბძანა საქურისს.

თინანამ მადლობა იგრძნო თავის მპყრობელისადმი და ვაჟკაცი წინანდებულგებათ შესაზარი აღარ ეჩვენა. ასეთია კაცის გული: თვით ბოროტებამაც რომ გცეს პატივი, იმაშიაც იპოვი კეთილ მხარეს.

ერთგულმა საქურისმა უნაკლულოთ შეასრულა პატრონის ბძანება. ქალი ბატონიშვილის ოთახში მოათავსა. მეორე სართულში იყო ეს ოთახი, მაღალი და ვრცელი. აღმოსავლეთით დიდ თახჩაში ძვირფასი შემკული ხატები ესვენა. ამ მხარესვე იყო მოთაფებული კოხტათ ნაგები პატარა ბუხარი, რომლის თავს იდგა ზარიის საათი. ჩრდილოეთით იდგა საწოლი ტახტი, მდიდრათ მორთული და წითელი ხავერდით მოდებული; კედელზედაც წითელი ხავერდი იყო შეფენილი. ამ ტახტის წინ იდგა ხავერდ ფენილი მაგიდა, რომელზედაც ეწყო საწერ-კალამი და ქალაღდი; შუაზე იდგა ხელის ყუთი, რომელიც ეხლა უძვირფასესი სამკაულით აევსოთ. დასავლეთით იდგა გრძელი ტახტი ქეჩა ხალიჩით მოფენილი, გარ-მოწყობილი მუთაქებით, რომლებსაც ნაქსოვი ფარჩა ჰქონდათ გადაკრული. იატაკი იყო დაგებული ერთი მთელი ოთახის ზომის ორხოთი, კუთხეებში იყო მიდგმული სპილენძის რგვალი მაგიდები, რომლებზედაც ათასი თვალთ-წარმტაცი რამ ელაგა. რაც რამ უძვირფასესი აელოთ დავლათ, ყველაფერი მოიხმარა საქურისმა ქალის სადგომის დასამშვენებლათ, მაგრამ თანაც ისე გაამართოვა, ისე გააძალკევა ქალი, როგორც ზღაპრული მზეთუნახავი.

თუმცა ღრმა ჰმუნვით იყო მოცული თინანოს გული, მაინც ქალი იყო ის, ახალგაზდა ქალი, და როცა ნახა, რა დე-

დოფლოურათ მიაწყეს ის ამ მეფეების სადგომში, გაერთო, თითქო ჩრდილს მიეფარა მისი მწარე ხვედრი და მით უფრო აღვილათ, რომ ეს სიმდიდრე ან სულ არ ენახა ქალს, ან სხვის ტანზე და სხვის ოჯახში მოეკრა გაკვრით თვალი.

ღირსიც იყო თინანო დიდებულ ცხოვრებისა, ცოდვა იყო მისი შევენება შესაფერათ არ ყოფილიყო შემკული; ჩამომავლობითაც შეშვენოდა ბრწყინვალე ყოფა. თინანო უბრალო ზენკალის ქალი კი არა, თავადის ქალია, მდიდარი და სახელგანთქმული წარჩინებულისა. ეს ოთახი მისი საკუთარია, მოყვარული მამისაგან მისთვის მიჩემებული. რა მშვენიერია ეს ვერცხლში ჩასმული თვალ-მარჯალიტით მოჭედილი პატარა სარკე; ბიძამ აჩუქა თინანოს ეს ნივთი, ომიდან რომ დაბრუნდა, მაშინ. განა ირ იცოდით ესა! ხომ ხედავთ სარკეში თინანოს ანგელოსებრივ სახეს, გარს რომ კულულები შემოეხვევიან სხივებსავეთ? ფერთმკრთალი იმისთვის არის, რომ მთელი ღამე ძილი არ მოსვლია. პირველ ღამეს რომ ჩაიძინა და სიზმარი ნახა, სიხარულით გული აუტოკდა, იმ გულის ცემამ გამოაღიძა ის. აღარ დაეძინა და აღარ! მემრე იცით ვინ ეჩვენა თინანოს? საამი! რა შვენოდა სიგმირო მორთულობა! როგორ თრთოდა და ღეჯავდა მისი თეთრი რაში.

— აი, ჩემო სიცოცხლე, ხომ გაჩვენე საქმენი საგმირონი, ხომ მოვსპე მამულის მტერი, ჩემი ხელით მოვკვეთე თავი იმ უსჯულოს და ეხლა რალა გვიშლის შეუღლებას? ღირს მყავ მოგეახლოო, სიცოცხლე!

განა აქამდინ კი ედგა რამე წინ ჩვენ კავშირს, გმირო თავდადებულო, — რა აღუდგებოდა წინ სიყვარულის უძლეველ ძალას, მაგრამ სამშობლო რომ მტრის ხმალ ქვეშ ჰკვნესოდა, იმისთვის არ მოგეცი პასუხი.

— ეხლა, სასურველო?

— ეხლა, როდესაც ვნახე მტერი ძლეული, შენის მარჯვენით დათრგუნვილი, ეხლა.....

ნახად დახარა ქალმა წამწამთა ჯარი. მიხვდა გმირი, ჩაეკონა.

— ჩემო ყველაფე!—ჩასჩურჩულებდა ვაჟკაცი და თვალმბ-
უკოცნიდა.

— რა ტკბილია ეს კოცნა! უკვდავების შეხედვა!

ნეტარების ნაპერწკალმა დაჰკრა ქალს თხემით ტერფამდინ-
და დაბუგა.

— რად გამშორდი ეგრე ცივად, ჩემო იმედოღ..... ნუ! ნუ
მამეკარები! შენ, დიდებული გბირი ქვეყნისა, ბრწყინვალე თავა-
დი, მე კი—ხელოსნის ქალი, მხევალი შენი, ასული შენის ნაყმე-
ვისა..... გულმა დამძლია და გავკანდიერდი, გავბედე გამეს-
წორებინა თვალი შენი შარავანდედისათვის და დავისაჯე.....
მომხედე, მხოლოთ მომხედე, კიდევ დამანახე ვაჟკაცური შენი
სახე! ერთხელ, მხოლოდ ეხლა და..... გავშორდები, გავალ-
ქვეყნით, განდევილთა სავანეში ვილოცავ შენთვის სიკვდი-
ლამდინ.

— ნუ მეტყვი მაგას! მშვენიერება თვით უფალია უფლე-
ბათა, ხოლო შენ განხორცელება ხარ მშვენიერებისა და უმალ-
ლესი ქვეყნიურ დიდებულთა, მაგრამ.....—თქვა საამმა და ძვირ-
ფას ნივთებს გადაავლო თვალი.

— უი, დამიდგა თვალი! ხომ არა გგონია შენი თინანო
ამეგებით შეისყიდოს ვინმემ? სამოთხეზე ვერ გავცვლი ჩემ სიყვა-
რულს; ქვეყნის სიმდიდრე ჩალათ მიმაჩნია უშენოთ.....ძალა?!
ძალას ვერვინ იხმარებს ჩემზე; რადგან სიკვდილი ხელთა მაქვს,
—ამბობს თინანო და გულზე გაკეთებულ შანას უჩვენებს.—
სიკვდილი მყავს აქ დატყვევებული, წუთზე გადამაფრენს ამ
ქვეყნით და იქ მოგეგებები სპეტაკ-უმანკო, როგორც სხივი
რამ.

— უიმე! — შესძახა ქალმა და ოცნებიდან გამოსულმა
თრთოლა დაიწყო, როცა გაიღო კარი და მის წინ მოწიწებით
წარსდგა სიჭურისი.

— მე ვარ, მზეთა მზე, მონა და ფეხთა მტვერი შენი. რის
თვისა კრთები? გმირთა-გმირი სელიმი დაბრუნდება ხვალ და
მალე წავალთ გამარჯვებულნი სპარსეთში. იქა ჰნახავ, რა
ბრწყინვალეა თქვენი მეუღლე.

— მიშველე, საამ! — შესძახა სასოწარკვეთილებით ქალმა და გადესვენა.

— შორს არის შენი საამი, ვერ დაგიხსნის! ველარაგინ გიხსნის შენ ჩვენი ხელიდან! — სთქვა გესლიანათ მონამ და ვარდის წყალი აპკურა გულ-შემოყრილს.

XVII

სცდებოდა კაცთ-არამგზავსი! საამი ახლო იყო, ძალიან ახლო.

მგზავრები ჩავიდნენ სოლოლაკის თავქვეზე. ქალაქის გზებზე თათრებს ჰქონდათ დაჭერილი და გარს შემოეხვივნენ. სამმა ანიშნა მზლებლებს, იმისკენ მიეწივნათ, რომ ერთათ ემოქმედათ, თუ საჭიროება მოითხოვდა. ყარაულმა გასინჯა მიტანილი სანოვავა და ყენის კარს გაგზავნა. აიღეს, ფასი უთქმელათ ჩააბარეს. ამ პირველმა ნაბიჯმა გაამხნევა საამი.

— მეგონა დაგვატყვევებდნენ და დახე როგორ პატიოსნათ მოგვეპყრნენ, — ამბობდნენ მგზავრები. საამმა დააბინავა ცხენები, უბძანა კაცებს არსად წასულიყვნენ და გასწია აელაბრისაკენ. გზა-გზა შენიშნა, რომ თათარი დამშვიდებით არ იდგა ქალაქში: ქუჩები სავსე იყო ურშებით, ჯორ-აქლებით, ცხენებით; მეტეხის ციხესთან ბარგს აბარებდნენ.

— სათარეშოთ თუ აპირობენ გასვლას, — იფიქრა საამმა.

გული ძლიერ აუძგერდა, როცა თინანოანთ სახლს მიუახლოვდა. გაოხრებული დახვდა სახლი: გალავანი შემოერღვიათ, საჩენი მოეგლიჯნათ, ბაღმა გადაეკაფნათ, კარ-ფანჯარა მიელეწნათ. დაღონდა. შეიხედა ფანჯრებიდან — არავინა ჩანდა. ძაღლი დათვიაც კი არ მიეგება. გულდაწყვეტილი საამი გამობრუნებას აპირობდა, როდესაც მეზობლის სახლიდან ძონძებში გაზვეული დედაბერი გამოძვრა.

— რა გინდა, კაცო, ვის ეძებ?

— იოთამე მინდა, უსტაბაში იოთამე. აქ აღარა ცხოვრობს?

— შე კაი კაცო და ვანა ადამიანის საცხოვრებელი ღა არის ე ნანგრევები?!

— მაშ სად ვიზოვო? საჭირო საქმე მაქვს.

— რა ვიცი სად იქნება. ვინ იცის არის კიდევ სადმე კოცხალი, თუ არა.

ამ ლაპარაკში დედაკაცი თანდათან უახლოვდებოდა საამს და აკვირდებოდა.

— კაცო, ვინ ხარ შენ? თითქო მეცნობიო.

— რაში გეკითხება ჩემი ვინაობა? მიუგო საამმა და გამობრუნდა, რადგან ეშინოდა, არ მიცნას დედაკაცმა და არ გამცესო. ანათმყოფობის დროს მეზობლები ხშირათ ხედავდნენ საამს და შეიძლებოდა ეცნო.

— იმ თავადიშვილსა ჰგავს, იოთამიანთა რომ მოაჩინეს, ფიქრობდა დედაკაცი. დიდ იმედებს აძლევდა მაშინ საწყლებს, გაჭირვების დროს კი გადიკარგა. დახე, როგორ ქურდულათ დაძვრება!

საამი იასე ღვდლისას წამოვიდა. თუ გავიგებ რასმე ან ქვეყნის საქმისას, ან ჩემი დარდისას, სწორეთ იქ გავიგებო, ფიქრობდა ის. იასეს სახლი არ იყო ისე გაოხრებული, როგორც იოთამესი. თითონ მოძღვარმა გამოხედა. შეხედა საამს და ელდა ეცა, მაშინვე შეიწვია, კარები ჩაკეტა.

— რისთვის გასჯილხარ, ბატონო, და განსაცდელში ჩაგბგდია თავი?

— დავალებული მაქვს გავიგო, სადა ბძანდება ბატონი ერეკლე, ან რასა ფიქრობს და რას აპირობს.

— აქ სწორეთ არვინ იცის ეგ. ის კი ნამდვილია, რომ დროზე მოასწრო და გაეცალა მტერს; არაგვის ხეობისკენ წაბძანდა.

— ნეტა როგორ აპირობს ქვეყნის შეველას? ომ-გარდაუხდელი ჯარები მზათა გვეყვანან.

— ქიზიყის ჯარიც მზათა ყოფილა, საგარეჯოსიც, მაგრამ შეელის მაგივრათ რევაზ ანდრონიკაშვილს იმ ჯარებით ჩვენი ხალხივე დაურბევია.

— ჩვენც გავიგეთ შაგ ავაზაკობის ამბავი. ვერ გავგვიგია, როგორ მოხდა, რომ შეკრებილი ჯარები თავის დროზე ვერ ეახლნენ მეფეს; არც ჩვენ მიგვიღია ბრძოლაში მონაწილეობა. ბძანებას ველოდდით.

— მემრე არ მოგვგლიათ ბატონის ბძანება? მეფე ხომ კაცს კაცზე ჰგზავნიდა ყოველ მხარეს.

— არ მოგვგვლია! მაინც ახლა რა უნდა ეშეელოს ქვეყანას?

— თათრის წასვლის შემდეგ გამოირკვევა ყველაფერი და შესაფერი მსჯავრი დაედება.

— განა ვადის თათარი ქალაქიდან?!

— ხოჯა-ხანი მთლათ იყრება ამ დღეებში, სპარსეთში მიემართება.

— ჩვენი ნაცნობებიდან ბევრი დაიღუპა?

— მთელი ქალაქი სისხლით მორწყეს და გადაბუფეს.

— იოთამე?

— დაიღუპა! სახლის აკლების დროს სიდონია ხანჯალზედ ააგეს. შემდეგში თინანო წაიყვანეს ტყვედ და იოთამე შემოლილივით შეიქმნა; გავარდა, ერეკლეს უნდა მოვახსენო, შვილი დამიხსნასო.

— თინანო ტყვედ წაიყვანეს?! სად არას ეხლა? ცოცხალია?

— ცოცხალია, სელიმ-ხანსა ჰყავს ტყვედ უთხრა, მოძღვარმა და უამბო ქალის დაპატიმრების ამბავი.

— მაშ უსჯულოს სათამაშო გამხდარა ქალი..

— არასოდეს! თინანო ჩემი გაზდილია და თავს მოიკლავს, შეურაცხებას კი არ მოითმენს. ჭიდეც მოახერხებს, თუ თავის განწირვა დასჭირდა: შხამით შემზადებული აბი აქვს თან.

— უნდა დავიხსნა თინანო, ან არ მინდა თავი ცოცხალი!— თქვა საამბა და ზეზე წამოხტა.

იასემ შეხედა საამს და თვალები აეხილა. შეატყო, რა ძვირფასი გამხდარიყო მისი აღზრდილი ამ ვაჟკაცისათვის და გული უფრო ეტკინა, რომ ეს ბედი ველარ ეღირსებოდა ქალს.

— უთუოდ უნდა დავიხსნა! — განაგრძო საამმა. დავგციე მი სელიმ ხანის სადგომს და მოვიტაცებ ქალს. ორი კაცი სხვა მყავს აქ. იარაღი უნდა გვიშოვოთ, უიარაღონი შემოვედით ქალაქში.

— დაბძანდი, ბატონო, მოვიფიქროთ. იარაღის შოვნა შესაძლოა, მაგრამ თქვენი განზრახვის ასრულება შეუძლებელია: სელიმი გიორგი ბატონიშვილის სასახლეშია დაბინავებული, რომელიც დანგრევას და აკლებას ჯავათ ხანმა გადაარჩინა. გარს ყარაული არტყია, ეზოში ათასი ხალხი ირევია. მართალია, თითონ სელიმი სათარგუმოთ არის გასული, მაგრამ მაინც ბევრი მეომარი ახვევია სასახლეს და ძალიანაც ფთხილობენ. ორი კაცით აბა რას გახდებით.

— მაშ გამოვისყიდოთ! მთელ ჩემ ქონებას მიცემ.

— შეუძლებელია! სელიმი ისეც მდიდარია და ეზოა ხომ ყელამდინ არის სავსე ნადავლით; ქალი ძალიან მოსწონს და არ გასცვლის ოქროში, არ დასთმობს.

მაინც დაასკვნეს ყოველ შემთხვევისთვის საამს დაეთვალისწინებინა სასახლე, თუ შესაძლო იქნებოდა ეზოშიც შესულაყო, რომ ის მაინც გაეგო, რომელი ოთახში ჰყვანდათ ქალი ჩაკეტილი.

საამი მიუახლოვდა სასახლეს და დაუწყო თვალისწინება. ორ სართულიან სახლის ბანზე თეთრი დროშა იყო ამართული, რომელზედაც ოქროს ფერათ იყო სურათები გამოყვანილი. ფართო ეზოს მაღალი გალავანი ერტყა, ზევით სართულის ფანჯრები ჩაკეტილები იყო, ფარდა ჩამოთარებულები. იგრძნო საამმა, რომ თინანო აქა ჰყვანდათ, მაგრამ რომელი ოთახში? საამი ცდილობდა განეჭვრიტა გონების თვალით მთელი სასახლე, დაენახა თავის საუნჯე, მაგრამ ამაოდ! მაინც თვალი ვეღარ მოეწყვიტა ფანჯრებისთვის, რომლებზედაც ეხლა კრთებოდნენ ჩამავალი მზის სხივები და იქნება თინანოს ეალერსებოდნენ. ვინ იცის, რამდენი ხანი იქნებოდა ესე ჭერეტათ გადაქცეული, თუ ქუჩაში ხმაურობა არ ატეხილიყო. გამოჩნდა თეთრ ტაიჭოსანი მხედარი, რომელიც ჯარს მოუძ-

ლოდა წინ. წოწოლა ქუდი ეხურა; ჰინით შედებილი წვერი მტვერს დაეფქვილა. ახოვანი რამ ვაჟკაცი ჩანდა. გამოგებნენ სასახლიდან, მოწიწებით ჩამოართვეს ცხენი. ქუჩა ანჩხატამდინ ხალხით აივსო.

XVIII

საამმა რომ სელიმ ხანის დაბრუნება ნახა, მოტყდა, მოიიღვარსლა. ქაჯნი მოესწრნენ და ძნელად შესამართი საქმე შეუძლებელი შეიქმნა. გამობრუნდა მკჷმუნვარე, აზრ შეხუთვილი. შეიარა იასესთან. ჟანგის ფერი ედვა, ბოლმას ტვინი შეერყია, თვალეზი ამღვრეგოდა. იასე მაშინვე მიხედა, რომ ბოროტი რამ წაჰკიდებოდა ვაჟკაცს.

— დაბრუნდა სულიმ-ხანი. თინანო იმისია, თუ არ მოვსპე ის ჯალათი.

— შეუძლებელია! იმოდენა მხლებლებში ვერ მიატანთ სელიმამდინ. თუნდაც მოჰკლათ, რა გამოვა? თინანო ისევ ტყვეთ დარჩება და იქნება უარეს დღეშიც ჩაეარდეს.

— მაშ ეწიოს მტარვალი გულის წადილს?!

— ვერ ეწევა მეთქი! აკი მოგახსენე, თინანოს აქეს საშუალება აიცილოს შეურაცხყოფა. სელიმიც არა ჩქარობს, ცდილობს შეიჩვიოს ქალი, არ გაამწაროს, რადგან ემინიან თავი არ მოიკლასო.

— რაზმი რომ თან მახლდეს, პირდაპირ დავეცემოდი სასახლეს, ეხლა კი მირჩევენია მკედარი ვიყო! — თქვა საამმა და თავი ჩაჰკიდა.

ამ დროს მოისმა ძაღლის ყფა და კარის რახუნი.

— მიხსენ მე, უფალო, მდევართა ჩემთავან! — სთქვა ხუცესმა და გავიდა.

რომ შემობრუნდა, თან შეიარაღებული თათარი შემოიჩყანა. საამმა ხანჯალს ხელი გაიკრა, მაგრამ უეცრათ შესდგა.

— შტრაფილ-პეგ!

— მე გახლავარ, ბატონო საამ!

— რა გინდა?

— თქვენი მშვილობა! მეგობრათ მოვსულვარ.

— კეთილი!

— გიხბელით, რომ სამსახური გაგიწიოთ და გადაგიხადოთ თქვენი სიკეთე, — სთქვა შტრაფილმა და მიუბრუნდა იასეს:

— ბატონმა საამმა სიკვდილს გადამარჩინა ერთხელ.

— საიდან გაიგე ჩემი აქ ყოფნა?

— სასახლეს რომ დასტრიალებდი, მაშინ დაგინახე. სელიმ-ხანის რაზმში ვარ; ბორჩალოდან სხვებთან ერთათ მეც გამო-მიტაცეს. მაშინვე გიცანი, მაგრამ ხმა არ გაგეცო, რომ სხვებსაც არ მოექციათ შენტვის ყურადღება; იქიდან აგყვევი. უთუოთ ძნელი რამ საქმე გაქვთ და გოხოვთ მენდოთ მეგობარს.

საამი ცოტა ყოყმანის შემდეგ მიენდო კაცს, — მეტი გზა არ იყო, — და უამბო თავის გასაქარი. შტრაფილმა მოისმინა ყველაფერი და აუთქვა დახმარება. ახლა იმაზე დაიწყეს ბჭობა, როგორ უნდა მოეგვარებინათ საქმე და დაეხსნათ ქალი ტყვეობიდან. გამოირკვა, რომ ქალის მოტაცება, ან გამოპარება, ან გამოსყიდვა შეუძლებელი იყო. ამ გარემოებამ ძალიან დაათქრა მოთათბირენი, მღუმარებდნენ. ბოლოს საამსვე მოუვიდა სახითათო ფიქრი რამ:

— ქალი ხომ თან უნდა წაიყვანოს სელიმ-ხანმა და გზაზე განვათავისუფლებ! იქ ციხე-გალავანი მაინც არ ერტყმება გარს და პირდაპირ მივუხდები

— როგორ, განა შესაძლოა ყვინის ძღვევამოსილ ლაშქარს მიჰპართო?! — ვაიკვირვა შტრაფილმა.

— სხვა გზასა და იმედს ვერა ვხედავ. თუ წადილს ვერ შევისრულებ, სიკვდილს მაინც სასურველს მივხვდები: გაიგებს, რომ სიტყვა აუსრულე, დამიტირებს.

— მხოლოდ თავგანწირულ კაცს შეუძლიან მოუვიდეს მაგისტანა ჰაზრი, — სთქვა მღვდელმა.

— არც ეგრე შეუძლებელია ჩემი განზრახვის შესრულება, მომისმინეთ! ლაშქარი დაიმედებული გაუდგება გზას, გძლიათ წავა, გაიძაბება; ტყვეებს ყვინთან ახლო არ ატარებენ და მაშ

საუკეთესო ჯარიც მოშორებით იქნება. საქმე ეხლა ის არის, მარჯვე აღვიღოს დახედეს კაცი და სწრაფათ იმოქმედოს. რაზმი გაწვრთნილი მყავს, იმედი მაქვს.

ეხლა ეს რჩევა ჰკუთხე ახლო ეჩვენათ. გონების თვალთა აათვალიერ-ჩაათვალიერეს გზა და უფრო ხერხიანათა სცნეს მოეტაცნათ ქალი სადმე სოლანლოუხიდან დაწყებული ვიდრე იაღლუჯამდინ. თუ კუმისის კლდეებამდინ უვნებლათ მიახწევდნენ, მაშინ დევნა საშიში აღარ იქნებოდა, რადგან საამმა კარგათ იცოდა ამ კლდეების ყოველივე ბილიკი და ღრანტე—ღარანი, იქ აღვილათ აიცილნდა მდევარს. ისიც მოიფიქრეს, როგორ უნდა გაეგო საამს, რა აღვილას მოჰყვებოდნენ გზაზე სელიმის ტყვეები. ესე დაასკენეს: შტრაფილ-ბეგს უნდა ედევნებინა თვალი და ქალაქიღამ რომ ჯარი დაიძვრებოდა, ენახა რა აღვილას მოჰყვებოდა ტყვე, ეს ამბავი უნდა ეცნობებინა იასესათვის და ისიც კაცს აფრენდა მოკლე გზით. გაგზავნილს ქვა ყრილზე დახვდებოდა საამის კაცი და ბინამდინ მიიყვანდა.

— ვეცდები არ მოვშორდე იმ ეტოს, რომელშიაც ქალი იჯდება. გახსოვდეს, რომ წითელ ცხენზე ვზივარ და წითლები მაცვია. ვეცდები შემნიშნო და მაშინ მომყევი, ზედ მოგიყვან, დაპირდა საამი.

— თუ საწადელი ამისრულდა. ძმათ დაგსახავე.

— მე სიცოცხლე მომნიჭებია თქვენგან! ესეც არ იყოს, ყეანი მიდის, ჩვენ კი ისევ მეზობლათ ვრჩებით.

საჭიროთ დანახეს ეცნობებინათ როგორმე ეს ამბავი ქალისათვისაც. მამა იასემ დასწერა ბარათი: სთხოვა გული შეენახნა, არა აეტეხნა რა თავის თავისთვის. ჰქონოდა სასოება იესოზე, რომელმა შემუსრა თვით ბქენი ჯოჯხეთისანი და განათავისულა სულნე მართალნი. სხვა ვერაფერი დაწერა, ეშინოდა წიგნი არავის ჩაჰვარდნოდა ხელში. შტრაფილმა აღუთქვა ეცნობებინა როგორმე ქალისთვის, რომ საამს თავი გადაუდგია მისთვის.

XIX

საამი იმ დღესვე გამოვიდა ქალაქიდან, შტრაფილ ბეგმა თითონ მიაცილა სოლოლაკის კარებამდინ, რომ დაბრკოლება რამ არ შემთხვევოდა. იმავე ღამეს ავიდა საამი ფარცხისს. როდესაც აცნობა მეფის ამბავი, ქალაქის მდგომარეობა, ყუინის მზადება წასასვლელათ ძალიან გაუკვირდათ. ვერ გაეგოთ, რატომ თავისებურათ არ მოქმედობდა ბატონი ერეკლე, რახან მშვიდობით გადარჩენილიყო, რატომ გრივალითა გარს არ უვლიდა ქვეყანას, რატომ არწივივით თავს არ დასტრიალებდა მის ბუდეში ჩასახლებულ მტაცებელს. მით უფრო საკვირველი იყო მარად მხნე მეფისაგან ისეთი უზრუნველობა, რადგან იცოდა, რომ ქართველების უმთავრესი ძალა ფეხზევე იდგა, რომ მის საშველათ გამზადებული იმერეთის ჯარი ჯერ ისევ თითქმის ხელუხლებელი იყო, რომ ლეკ-ჩერქეზთა ჯარიც მხოლოთ იმის მოწოდებას ელოდდა.

— ამოდენა ლაშქარი ფეხზეა თითქმის ხელ შეუხებელი და ხოჯა-ხანის მომწყყედევა აოხრებულ თბილისში როგორ უძინელდება ბატონ ერეკლეს?! ჰკვფობდნენ სარდლები.

ის აღარ იცოდნენ იმათ, რომ კრწანძისს ველზე ბატონი სასიკვდილოთ დაიჭრა, რომ მას მკერდში მოხვდა ლალატის გესლით მოწამლული ისარი და გული გაუგმირა, მოუკლა, ხოლო უგულოთ თითონ ერეკლეს ვეღარ გმირობდა.

ვერც ის გაეგოთ, ალა-მაჰმად-ხანს რაღა დაჰმართოდა, რომ იყრებოდა მთელი თავისი ჯარით. იმან პარჯვეთ ჩაიგდო ხელში დედაქალაქი და უმთავრესი სიმაგრე, მკერდზე მუხლი დაადგა მის ფეხქვეშ განრთხმულ საქართველოს და იმის მაგივრათ, რომ ძლივამოსილი ლაშქარით გაეგლო ქვეყანა კიდით-კიდე და დაემონებინა, ის ერთ წუთს შედგა თავისივე გამარჯვებით დამთვრალ-გაბრუებული და ეხლა ირანისკენვე მიისწრაფებოდა; ვერ გაეგოთ, რამ მოაჯადოვა ეს გამოცდილი სარდალი, რომ ვერ მოეხერხებინა ესარგებლნა გამარჯვებით.

ის აღარ იცოდნენ იმათ, რომ კრწანისის ველზე გამარჯვებული კეისარი ჭკვიანი და გამოცდილი მგფე იყო, ჰხედავდა, რა შემთხვევითი იყო მისი გამარჯვება და რახან თითონ ერეკლე გაუშვა ხელიდან, დარწმუნებული იყო, რომ ეს მოხერხებული ფალაფანი შეინძრეოდა, რასმე უნცაურს მოავგარებდა, გამარჯვებულ ყვინს საარაკოთ გახდიდა.

საამბაც არ იცოდა, როგორ უნდა ახსნილიყო ყველა ეს ამბები, არც ვცალა ეფიქრა ამხედ, მისი გონება სხვა დარდით იყო გამსჭვალული: მისი მზეთუნახავი შეეპყრა დევს, გატაცებას უპირებდა და უნდა ეზრუნვა რამე; თუ ეხლავე ვერ უშველიდა, თუ ეხლავე ვერ გამოსტაცებდა ხელიდან ტყვეს, ქალი მისთვის საუკუნოთ იქმნებოდა დაკარგული.

საამმა მაშინვე წამოიყვანა თავისა რაზმი, გადმოვიდა მუხათს, ამოირჩია ოცი საიმედო მხედარი და საუკეთესოდ შეიარაღა ისინი. გაიგეს, საამმა მცირე რაზმი გამოაწყო, რალსაც აპირობსო და მივიდნენ იმასთან ერთელი იაია გაბაშვილი, ბორბალელი ზაზა სოლაღაშვილი, ენაგეთელი თენგიზ ბარათაშვილი, წალახურიდან ელიზბარ ჯორაშვილი და კოდიდან ბიძინა ყაფლანიშვილი. ესენი სულ თავიდან ხელაღებული ახალგაზდობა იყო, სიმამაცეთ გადაქცეული; სულ ხმაღზე იყურებოდნენ, ყოველჟამს ბძოლა სწყყროდათ. საუცხოვოთ იყვნენ შეიარაღებულნი და ისეთ რაშებზე ისხდნენ, კაცს თვალი ზედ დარჩებოდა.

მოვიდა ქალაქიდან კაცი და იასე მღვდლის წერილი მოართვა საამს. მოეწერნა, ყვინი ხვალ გამოვა ქალაქიდან, მზათ იყავიო. საამი დაადგა გზას. თხუთმეტი რჩეული ცხენი წაიყვანეს მარქათათ სულ დაკაზმულები. ჩაიარეს გადასახედავი, ტბისკენ შეუხვიეს, ჩაჰყვნენ კუმისის ხევს და ხევშივე დაიდეს ბინა ტბის ახლო. დაღამდა. ბძანება გასცა საამმა ცეცხლი არ დაენტოთ, ხმაურობა რამ არ აეტეხნათ. მოუარეს ცხენებს. დახსდნენ ვახშმათ. აქ საამმა დაწვრილებით უამბო ყველას,

რასაც აპირობდა; ჩააგონა, რამოდენა სიფთხილეს, სიმარჯვეს და მამაცობას მოითხოვდა ეს მისი ცდა. მეგრე გადაარჩინა კაცები და უბძანა თავის მოურავს:

— ეს ათი კაცი და თხუთმეტი ცალიერი ცხენი აქ უნდა დარჩეს ხვალაც; შენთვის ჩამიბარებია ესენი. ცხენიან-კაციანათ მზათ უნდა იდგეთ. როცა გამობრუნებულნი თქვენამდინ მოვახწვით; დაღლილ ცხენებიდან ამ დამზადებულ ცხენებზე გადაესხდებით. მაშინ ყველანი შევერთდებით, ყველანი დასვენებულ ცხენებზე ვისხდებით და მტერი ჩამოგვრჩება. თუ კუმისს მივახწვით, კლდეებში გავიფანტებით და მღვეარი ხელცალიერი დაგვრჩება.

— არა სჯობია, ბატონო, ყველანი მივიდეთ მტერზე? ჰკითხა მოურავმა.

— არა! მოსატაცებლათ თხუთმეტიც ვეყოფით, საბძოლველათ კი ოცდა ხუთიც წვეთია ზღვაში, მიუგო გაბაშიღმა.

— ცოტანი რომ ვიქნებით, უფრო არ მოგვაქცევენ ყურადღებას, ახლო მიგვიშვებენ, დასძინა ჯორაშიღმა.

ირაქრათა. წამოიშალა საამის რაზმი. თხუთმეტი კაცი იდგა დამზადებული. საამს კმუნვა ეტყობოდა, რადგან ქალაქიდან კაცი ჯერ არ მოსვლიყო და დაწერილებითი ცნობები არა ჰქონდა მიღებული; არ იცოდა, რომელ ადგილას იქმნებოდა სელიმ-ხანის ჯარი ან ბარგი, რომ პირდაპირ იქით შეემართა. მაგრამ ამ ხანში სწორედ საამისკენ იყო ბელი: მოვიდა მოამბეც.

— მე თითონა ენახე, — მოახსენა იმან, — როგორ დაეწყო და გამოემართა ჯარი. ქალი ტრახტრევანდით მოჰყავთ. იმედი მაქვს პირდაპირ მივიყვანოთ. მოვკალ ბილიკებზე ცხენი.

გაემართნენ. გასცდნენ ტბას, გაჰყვნენ იქითა ხევს, მიუახლოვდნენ გზას და ჩამოხდნენ. ხევზე მოდებული ბუწქნარი ჰუარავდა ჩასაფრებულებს. დაუწყეს თვალღიერება. ისე ჩანდა

გზა, როგორც ხელის გულზე. მალე იჩინა თავი ლაშქარმა. მზის სხივებზე იარაღს ლაპლაპი გაჰქონდა. პირველი დასტები წყობისათ მიდიოდნენ. გუგუნნი იღგა ჰაერში. გული აუტოკდათ გმირებს: ცხადათ დაინახეს მთელი სიძნელე, თითქმის შეუძლებლობა განზრახული საქმისა და თითქო შეკრთნენ.

— ამ ლაშქარში თითონ ყენი ბძანდება. ხედავთ, როგორ ლაპლაპებენ რახტები და იარაღი,—თქვა მოსულმა.

ცხენოსან ლაშქარს ქვეითი ჯარი მისდევდა გუნდ-გუნდათ დაყოფილი. შიგა და შიგ ცხენები და აქლემები ირეოდნენ. აგერ გამოჩნდა თეთრი ბაირალიც, რომლის ოქროს ბუშტზე მზის სხივები სხლტებოდ-კრთებოდნენ.

— სელიმ-ხანის ბაირალი!—იცნა საამმა.

— დიად, იმის რაზმი განლავსთ; ამ გუნდშია ქალი,—თქვა მოსულმა.

საამს ისე აუძგერდა გული, რომ უნებლიეთ მკერდზე იტაცა ხელი.

— დროა, ძმებო!—მიუბრუნდა საამი ამხანაგებს. მემრე დასწვდა, აიღო სამი თითით მიწა და შექამა.—ეს იყოს ჩვენთვის წმიდა საიდუმლო!

ყველამ აიღო მიწა და ღვთის სახელობაზე შექამა, გადაჰკოცნეს ერთმანეთი, შესხდნენ.

— მომბაძეთ!—შესძახა მხნეთ საამმა და გაემართა.

ჯგუფათ და წყნარათ მიდიოდნენ გმირები, რომ უფრო ნაკლებ მიექციათ ჯარის ყურადღება. ძალიან დაუახლოვდნენ მიმავალ ლაშქარს. საამი ჰვრეტათ გადაიქცა. მოსულმა ანიშნა საამს და ერთ ჯგუფს დაუპირდაპირდნენ. ბრიოდან გამოათა-

მაშა ტაიკი წითლათ შემოსილია მხედარმა და მალე უკანვე შეაბრუნა. მოსხლიტა საამმა ცხენი, მიჰყვა წითლიან მხედარს და ზედ მიაწყდა ტრახტრევანდს, რომელშიაც თინანო იჯდა. შეიქმნა ჩოჩქოლი. საამმა ჰკრა ტყვია წინ გადმოგებულ თათარს და ამოგლიჯა ქალი ჩარდახიდან.

— დამიხსენ, საამ! — ამოიკვნესა თინანომ და მოექლო მხედარს.

საამმა იშიშვლა ხმალი და გამოატრიალა ბედაური. დასცალეს სხვებმაც თოფები და უკან მოექცნენ წინამძღვარს. გრიგალივით წამოვიდა მხედართა ჯგუფი. გონს მოსულმა ყიზილბაშმა დასცა ყიჟინა, წამოაყარა ტყვია ამ ერთ მუქა ხალხს, მაგრამ მხოლოდ სამი ჩამოაგდეს*). ძალიან დაიფარა ისინი შერჩეულმა ჯავშანმა. შეიქმნა დევნა. დიდძალი ცხენოსანი გამოეკიდა გმირებს, მაგრამ ესენი დარჩეულ ცხენებზე ისხდნენ და დაწინაურდნენ. თათრის მხედრიდან ზოგიერთი მხედარი დაწინაურდებოდა ხოლომე, უახლოვდებოდა ქართველებს, მაგრამ ესენი მარჯვით იბრუნებდნენ პირს და ტყვიით ჩამოაგდებდნენ მღვევარს. გამოსცდნენ ტბას, მიატანეს ჩასაფრებულებს. ამით აღრევე შენიშნეს ამხანაგების მოქმედება და მზათ დახედნენ. სწრაფათ დაიცვალეს ცხენები. ეხლა საქმე თითქმის მოგებულ იყო: ძალიან დაწინაურდა რაზმი. მიახწიეს ვაჟკაცებმა კუმისის კლდეებს და სწრაფათ დაიფანტნენ, გაუჩინარდნენ.

თოფის სროლამ და ყიჟინამ ყეინის ყურამდინაც მიახწია. მოახსენეს, რა ამბავიც მოხდა. ბძანა, ცოცხლები მომგვარეთ

*) ამ თავდასხმის დროს სამი იქვე მოეკლათ, ერთიც გზაზე ჩამოვგდოთ. ამ ოთხივეს მოსახსენებლათ წელიწადში ათი კოდი პური ჰქონდა მიცემული გოსტაშაბიშვილებისგან მუხათის წ. გიორგის ეკლესიას. ამაზე სიგელი იდო ხსენებულ ეკლესიაში.

თავხედები, რომ დაბადების დღე შევანანოვო. მდევარი რომ ხელცალიერი დაბრუნდა, ყეინს მიწის ფერი დაედო, გესლიანათ გადახედა სელიმ-ხანს და ბძანა:

— წაგებულ ბრძოლას უდრის ეს მარცხი!

გ. ბარნოვი

ს ი მ ლ მ რ ა

საწუთროფ სახედაფადა,
ბუნებაფ, ჩვენლ ღაღაო!
ცაფ, წმინდაფ, მაზედ მზე, მთვარეფ,
ვარსკვლავო დაუთვალაო,
ღადო ტემგ; ცოფო წუაროო,
საუვარღად მოუბარაო,
და ოთხსაფ კუთხეს, ნიაკო,
ნისლ-ღრუბელთ გადამღაღაო!
გიცქერთ და თვალი გერ ძღება
თქვენისა სიუვარულთა!
არც თქვენი ბეკრა, ბიბინი,
მიმეწინება უურთა.
აქა ვარ, მატკობოთ და, მიგვედე,
იქაც გამეგებოთ გულთა!
და მეჩე, ჩემო თუშაკეთ,
თაფის შთა-გორებოთაო,
თაფის ხატით და ჯგაროთა,
არაგვის ჭაღებოთაო;
თაფის ვაჟით და ჭაღოთა,
ცხვარ ძროხის თარებოთაო, —
მიუვარხარ, აწიწებულთ*)
გენაცვდე თვაღებოთაო!
მიუვარს ბილიკიც; არაგვის
პირ-პირ რამ მიიმარტება;

*) აწიწებული, ანთებული, შეყვარებული.

ხან გაიშლება ჭაღაზედ,
 ხან კლდეზედ შეეკმაკება;
 წამს გამოქჩნდება ერთზედა,
 სხვაზედ კი დაიკარგება.
 თავს რომ ადგია ერთთავად
 ხეები ჩეროიანი;
 გაფონავს ზედა წინვკლებსა
 კლდეები წყაროიანი;
 იქვე ქშესხს, კვერდზედ მუჯები,
 შუშხუნა გემოიანი. *)
 მიუგარს და მიუგარს მიწური
 ფშავლის მკვარტლიან სახლად;
 იქითით საძინფარ, კაღარ,
 წინ საბძლიანა თავლად;
 გარს ეზო, შემდეგ სახნაფი,
 ბაკი, შიგ კრახის ფარად,
 სადიღ-ვახშამზედ ფშავლის წინ
 ხონჩაზედ ხმელა ჰურად;
 შესატახებლად ან ხაჭო,
 ან კიდე უგელის ურად;
 საჯერისთაოდ ხინკაფი, **)
 მარხვაში შვინდის წუად. ***)

პაჩანა.

*) მუჯა—მეფე, რკინის წყალი.

**) საჯერისთაფოდ—საზანდაზანოდ, საუკეთესო საკმლად.

***) წუა—პრიანტელი, მეფენი.

ღვინის ქურდი

(ქიზიყელებზედ ქართლში გაგონილი პატარა ამბავი)

დიდი ხანია სოფ. ა—მ მიიძინა. მთვარესაც მოეწყინა ცის სიერცხვედ ხეტიალი და დასავლეთისკენ სადღაც ტყიან მთებში ჩაიბნა. მხოლოდ ვარსკვლავთ მთვარის შემდეგ იწყეს მეჯლიში და თვალებ-გაბრწყინვებულნი გადმოჰხაროდნენ მიძინებულ სოფელს. გაუხარდათ ვარსკვლავთ მთვარის, იმ ეულის, გულ-ცივის ჩასვლა. მისი ცივი სხივები ვარსკვლავთაც გულს უცავებდა და ოდნავ-ღა ბეუტავდნენ. ეხლა კი, როდესაც იგი ჩაეშვა მთებ შუა, გული გაუთბათ და მხიარულება და კაშკაშიც მოემატათ...

— ბიჭო, აბრი, აქეთ მოდო, შე გამჩენ , ე ლელვს მოერიდე, თორე..

— უუუ, აუ, აუ!—სიტყვა აღარ დაათავებინა ელიბოს სახლის ახლო ხუთიოდ ტალიკ მოსაუბრე ბიჭს ლელვის ძირიდან გამოვარდნილმა ძაღლმა, რომელიც აბრიას მაშინვე წვივში სწვდა და ღრენით ღრღნა დაუწყაო. ყველას, გარდა ძაღლისგან დატყვევებულ აბრიასი, ჩუმი სიცილი აუტყდა. აბრია კი დასწვდა ძაღლს ქეჩოში და უკანა ფეხებზე შეაყენა. ძაღლმა შეაკვესა თვალები და გამწარებულმა ქვედა ყბა ააკაბუნა და თან ჩახრეწილი ხმა ააყოლა. აბრიამ მაშინვე ფოლადი თითები მოუჭირა პირზე და ძაღლს წკმუტუნი დააწყებინა...

— თქვე ვერნებო, რა გაცინებთ?! მაიტათ, ვისა ვაქვთ დეკეულას თეძო, თორე ე ბებრეკი ქვეყანას შეგვიყრის!—გულ-

მოსულმა დაბალის ხმით, მაგრამ მკვახეთ მიჰმართა მოცინავე ამხანაგებს.

აბრიას სიტყვებმა ყველანი გამოარკვია. საჩქაროდ იმის გვერდით გაჩნდნენ და ლელვის ძირამდის ძაღლის მითრევაში მიეშეღლნენ.

ლელვის ძირას წყნარად დაუშვეს ძაღლი, მაშინვე პირში უშობელის თეძო მისცეს და თითონ კი ელიბოს მარნისკენ ფეხ-აკრფით წავიდნენ.

ხორცის სუნი მიედინა თუ არა ბებრეკს, ნერწყვი წამოუვიდა, რადგანაც მისთვის იშვიათი ხილი იყო და, თუმცა იმ საღამოს სალაფავით, რაც მარინემ გეჯით თავის ხელით მიართო, გამოძღა, მაინც ხარბად დაუწყო ღრღნა.

პატრონის ერთგული იყო ბებრეკი სიყმაწვილეშიაც. კიდევ ამისთვის შეინახა და დააბერა; მაგრამ ერთი სუსტი მხარე ჰქონდა. ხორცის დანახვაზედ ყველაფერი ავიწყდებოდა: პატრონიც და თავის თავიც.

ეხლაც ისევე დაემართა. ჩაუწვა უშობელას თეძოს და თავდავიწყებით წუწვნა დაუწყო, რადგანაც ღრძილებამდის მოცვეთილ კბილებით გლეჯა აღარ შეეძლო...

ტალიკმა ბიჭებმა ელიბოს დაკეტილი მარნის კარი შეაღეს და ქვევრს კიდევაც მოჰხადეს...

— აჰ, მირონსავით არის, ღმერთმანი, მირონსავით! — წამოიძახა მიხუამ, როდესაც ღვინით გუდები და ერთი კაი ტიკპორა გაავსეს, და თან საესე ჩაფუკა წვრილად უკანვე ქვევრში ჩააქცია.

სქელი წითელი ღვინო წმიდა სანთლის მკრთალ შუქზე მაკლურ ნაკადულად ჩადიოდა ქვევრში და ხუთ მოლიმარ შედღერებულ ბიჭების გაბრწყინვებულ თვალებს უღიზინებდა; თან წინწყლებს გარს უხვად ისროდა, რის დანახვაზედაც მაყურებელთ პირს ნერწყვი მოსდიოდათ,

— რატო მაგრე წვნიკად ასხამ, შე ვერანავ, ბარემ ერთბაშათ ჩაასხა! — წაუბუზღუნა გიომ და მხარში ხელი წაჰკრა.

— მზათ არის, წავიდეთ, თორე ჩვენ ლოდანში სული ამოჰძვრებათ ი ხალხს, — სთქვა ამბრიამ, როდესაც ტიკპორას პირი მოჰკრა და ილღიაში ამოიჩარა.

— წავიდეთ!..-სთქვა მიხუამაც და ქვევრს სარქველი დაათარა.

— იი, რა სულელები ვართ; — თითქმის კარებში დაიწყო ივანემ და უკანვე დაბრუნდა.

— რა მოგივიდა, კაცო, წამოდი!-თითქმის ყველანი მიბრუნდნენ ვანუას სიტყვებზედ და ერთად დაეკითხნენ.

გონათ, თუ დაავიწყდათ რამე, რომ ივანე უკანვე მიბრუნდა.

— რალა რა მომივიდა, თქვე ოხრებო, — ჩუმის ხმით დაიწყო ივანემ და სანთელი ისევ აანთო. ქვევრის პირას ვიყავით და ღვინო კი გემოით არა ვნახეთ. რას გვეტყვის ი ხალხი? მასხარად აგვიგდებს..

— აი ამოგაგდოს ქრისტემ ყე!.. ღრეკით უთხრეს და ქვევრს ისევ მიეხვივნენ.

— მართლა და რას გვეტყოდნენ ი ვერნები! ვილა გადურჩებოდა იმათ!.. — ღრეკით წამოიძახა ამბრიამ და სავსე ჩაფუკა ქვერიდგან ამოწუნწკლა.

— აბა, ჩქარა დალიე!.. — ყველამ ერთად უთხრა და თვლებს ბზინვა დაუწყო.

— ივანე, შენ გაცოცხლოს ღმერთმა. შენ რომ არ მოგვგონებინა, ჩვენ სირცხვილით ხვალ ტოლ-ამხანაგებში ვეღარ გავვრევოდით! დალოცა ივანე ამბრიამ და ჩაფუკა მოიყუდა.

ივანემ კმაყოფილებით წვერზე ხელი ჩამოისვა და უღვაშებში ჩაიციინა..

ყველამ ჩამოირიგა ჩაფუკა და ივანე აღღვგრძელა. ყველაზე ბოლოს ჩაფუკა ივანეს ერგო. ივანემ დიდის სიამოვნებით მადლობა გადაუხადა ამხანაგებს და, როცა ჩაფუკა გამოცალა, დაიწყო ღვინით დასველებული უღვაშების წუწნით ლაპარაკი:

— იიიიი. რა ძაან ღვინოა!. ნაწლავები სულ არ ჩამწვანა!.. თუ ლუკმა არ დავაყოლოთ, ბინებამდის ვერ მივალთ. აბა ერთი მოუთაროვოთ, ელიბო შენახული კაცია, შესასუსნი ექმნება რამ.

— ე ღმერთ გამწყრალი, ჭკუის კოლოფად არ გადიქცა!.—სიცილით დაიძახა მიხუამ და სანთლით კუთხეში მიირბინამოიჩრბინა.

ივანემ კი ჩაფუკა ისევ იმოავსო; ისე ესიამოვნა წითელი ღვინო, რომ კიდევ მოუნდა. სხეებიც სული-მწარედ მოელოდნენ გამეორებას.

— ბეჭებო, ხახვი და პური რამდენიც გინდათ!..—ალტაცებით წამოიძახა მიხუამ და სწრაფად წინ დაუყარა რამდენიმე შოთი და შემქნარ ფოჩებიანი ხახვის კონა.

დამშეულ მგლებსავით ეძგერნენ და საჩქაროდ ხახვსა და პურს სვავებივით ყლაპვა დაუწყეს...

მართლაც დამშეულები იყვნენ. ბინებიდან სოფ. ა—მდის შვიდი-რვა ვერსი იყო. სწორედ შეღამებისას, როდესაც მეძროხეები ვახშამს სჭამენ ხოლმე, გადასწყვიტეს ა—ში წამოსვლა, რადგანაც მაშინ დაკლეს აბრიას დეკეულა, რომელმაც უეცრივ კლომა დაიწყო. „მიწის მგელი“ გამოუვარდა, თუ რა ღმერთი გაუწყრა, აბრიას „სალ-სალამათმა“ გათქვირებულმა დეკეულამ ფეხები ფშკა და კლომა დაიწყო! აბა, როგორ მოჰკლოდნენ ისე უსულადოს!? მაშინვე ყელში ხანჯალი გაუყარა და სისხლი გამოადინა.

მეძროხეებისთვის ეს შემთხვევა დიდ მოვლენად ჩაითვლებოდა.

აბრია თუმცა მოწყენით დაჰყურებდა ყელ-გამოლადრულ დეკეულას, მაინც გულში ჩუმჩუმად სიამოვნებდა; უხაროდა, რომ რძე და მაწონით მობეზრებულს ხორცის ჭამა შეჰხედებოდა...

ხორცის ჭამა უღვინოდ მეძროხეებისთვის წარმოუდგენელი იყო. ამისთვის ამოირჩიეს ოთხი მარჯვე ბიჭი, აბრიაც

თან გააყოლოს და თან, რადგანაც ერთი ორ ჩაფიანი ტიკის მეტი არ ჰქონდათ, გუდები გაატანეს.

თითონ კი აკაფეს უშობელი და ქვაბებით ცეცხლზე შემოდგეს. ლუკმა პურითაც არ გაინძრის ყბები, რომ შენაყრებულიყვნენ, რადგანაც ყველა მათგანი ცდილობდა მოემშია, რომ ხორცი ბევრი შეეჭამა.

ერთი-ორი ლუკმა გადაყლაპა თუ არა, ივანემ ჩაფუკა აილო და დაიწყო:

— ეს ღმერთმა აცოცხლოს ამ ღვინის დამყენებელი და ცოლ-შვილი უცოცხლოს!

— ქრისტეს მადლმა ყე, ელიბო ძალიან კარგი კაცია! მაგას ამ სოფელში ტოლი არა ჰყავს, ღმერთმა დიდ ხანს აცოცხლოს!—წარმოსთქვა მიხუამ, როდესაც სავსე ჩაფუკა მიაწოდეს, და უსვენებლივ გამოცალა.

— ელიბოს მამა-პაპისა სულ არა დაჰრჩენია რა,—დაიწყო გიომ, როდესაც სავსე ჩაფუკა ხელთა ჰხვდა:—სუ თავის მარჯვენით შეუძენია, რასაცა ჰხედავთ.

— ამ ბნელაში რასა ეხედავთ, ე. სანთელიც გვიქრება!.. იოხუნჯა ივანემ.

— ეე, ივანე, ეგყე ველარ მოგივიდა შე გამჩენ...! ღრეკით შეუკურთხა გიომ და თან ღვინისაგან დასველებული ხელები გასაწმენდათ გაპოხილ საცვეთებს გაუსვ-გამოუსვა.

— რო გვიქრება ყე, შე აჯამო, უნდა მივაშველოთ რამე თუ!..—განაგრძო ისევ გიომ და ახლა ღვინით დასველებულ უღვაშებს მარცხენა ხელით წმენდა დაუწყო.

— ივანე მოგიკვდეთ, თუ ეხლავე არ გაგაჩირაღდნოთ! ამ სიტყვებით წამოხტა ივანე, სანთლის ნამწვს ხელი დაავლო და თახჩასთან მიიკრინა.

წამს თითქოს კიდევაც სულ დაბნელდა. სხვებმა პირიც კი დააღეს, რომ გაელანძლათ ივანე, რადგანაც გაჩირაღდების მაგივრად სულ დააბნელა; მაგრამ ყანყრატოში მობჯენილი ლანძღვა უკანვე დაუბრუნდათ, რადგანაც სინათლემ ერთი სამად იმატა.

ივანე თუნუქის მხრჩოლავ ლამპარით უკან დაბრუნდა...

— აჰათ, ესაც სინათლე!.. — მთლად გაბრწყინებულმა ივანემ დადგა ქვევრის პირას ლამპარი და იქვე ჩაიკეცა...

აქნობამდის თუ დაბალის ხმით ლაპარაკობდნ და ფრთხილობდნ, ეხლა კი, სამაგიეროდ, როდესაც მეოთხ-მეოთხე ჩაფუკა წითელი ღვინო ჩამოირიგეს, ცოტა არ იყოს, შუბლი შეუხურდათ და სრულებით თავის-უფალ ხმით დაიწყეს ლაპარაკი. ცოტა ჩვეულებრივზედაც მალლა...

— ივანე, ჰაი, ივანე, რა კარგი იქმნებოდა, არა, ბიჭო, როცოტა სამწვადე წამოგველო?! — სინანულით ეღრიჭებოდა გიო ივანეს და თან შოთს ჰღრღნიდა...

— კარგი იქმნებოდა, მა რა?.. ეი, რა შავაშახინებლით ამ ქვევრა პირას!.. — ივანეს მაგიერად მიხუამ უპასუხა, და მწვადების ხსენებაზედ პირში ნერწყვი მოუვიდა..

ივანემ კი გიოს სიტყვებზედ თავი ჩალუნა და, ეტყობოდა, რილასიც მოგონებას ცდილობდა...

— რა მოგივიდა, ბიჭო, მეფე სოლომონობა ხომ არ მოგენიჭა, რო მაგრე ღრმად ჩაფიქრდი?! — მუჯლუგუნის წაკვრით მიჰმართა აბრიამ და ჩაფუკა ამოავსო..

— ეს ღმერთმა შეიწყალოს ელიბოლს ოჯახში გარდაცვლილების! — განაგრძო აბრიამ და წუნწკლიანი ჩაფუკა მოიკუდა.

— ამინ, ამ.ნ!. — თითქმის ყველამ დაიძახა. ივანე კი ისე ფიქრობდა. აბრიამ ჩაფუკა ისე ამოავსო და მუჯლუგუნით ივანეს მიჰმართა:

— დალიე, ეღვინო, რაც უნდა ბევრი იფიქრო, ქვეყნიერობისას შენ ვერას გაიგებ!

— ხა, ხა, ხა ხა!.. მართალს ამბობს, ქრიტეს მადლმა, მართალს! — ხარხარი დაიწყეს აბრიას სიტყვაზედ სხვებმა. თითონ აბრიაც აჰყვა იმათ ხარხარს...

— ბიჭებო, გინდათ ამ წამშივე სამწვადე გავაჩინოთ?! — სინარულით წამოიძახა ივანემ, თითქოს დანარჩენების ხარხარის სპასუხოდ. უფრო ხარხარი აუტყდათ ივანეს სიტყვებზედ.

— რა გაცინებთ, თქვე აჯმებო, მართლა გეუბნებით!..—
წყრომით უთხრა ივანემ.

— დაითერა, აი, ხა, ხა, ხა!..— ისევ ხარხარი დააყარეს
ივანეს.

— თქვე აჯმებო, ი დეკეულას ბარკალი დაგავიწყდათ,
ძაღლს რო მიუგდეთ?!

— ეეე, მართლა, კაცო, ი როგორ დაგვავიწყდა!..— ერთ
ხმად წამოიძახეს და ივანეს გაკვირვებით მზერა დაუწყეს.

— მაგანაც ჰთქვა, რაღა?!— წარმოსთქვა ცოტა სიჩუმის
შემდეგ მიხუამ: აქნობამდის ძველებსაც დაჰკვნეტდა ი გამიჩენ...

— ძვლებს კი არა, რკინას დაჰკვნეტდა!— დაცინვით სი-
ტყვა გააწყვეტინა აბრია: წელან ე წვიეს სისხლიც ვერ გამო-
ადინა.

— მაშ, აბა, ენახოთ!..— დაიძახა ივანემ: ღმერთმანი ერ-
თი ციციქნაც არ ექმნება დაკლებული.

თქმა და ასრულება ერთი იყო. ხუთი ბიჭი ბარბაცით
გამოვიდა მარნიდან და ბნელაში მღრჩოლავ ლამპრის შუქზედ
ლეღვის ძირას ძაღლის წინ მწყრივად გემოიქანდაკა; შორი-
აბლოდგან ღრეჭით ძაღლს მზერა დაუწყო. ძაღლმა კი ამათ
დანახეაზედ, მართლაც, ჯერ ისევ მთელ, მხოლოდ მტერით
მოგანგლოულ დეკეულას ბარკალს წინა ტოტები გაადაწყო
და თვალის კვესებით კბილების ადგილას შეეხაზა გასმული ჩა-
ღვიძლებული ღრძილები გამოაჩინა.

— უუუ!...— ღრინავდა ძაღლი.

— უუუ!..— აჯავრებდა ხუთივე ღრეჭით ძაღლის ღრე-
ნას და ვერც ერთი მათგანი ვერ ჰბედავდა დეკეულას ბარკლის
გამოცლას.

— აბა, აბრი, ისევ შენ!..— მიხუამ ჰკრა ხელი აბრიას
და ზედ ძაღლზედ კი წააპირქვავა:

— აუ, აუ!..— ძაღლმა ერთი ალიაქოთი ასტეხა და ზედ
წაწოლილ აბრიას ღრღნა დაუწყო.

აბრია ძალა უნებურათ შეებრძოლა ძაღლს. როგორც
იყო, ყელში მარჯვენა ხელი წაავლო და მაგრად მოუჭირა.

აბრია რო ძაღლს ებრძოდა, სხვები გულიანად კისკასობდნენ...

თქვე მამა ოხრისანო ყე, რა გაცინებთ?! დროით აიღეთ ე ბარკალი და გამომწვადეთ,—შეუტია აბრიამ და ძაღლს ყანყრატოში უფრო მოუჭირა.

ხარხარით დაითრიეს ბარკალი მარნისკენ გამოსამწვადავად.

აბრია კი ძაღლს ებრძოდა. იღლიის ქვეშ ამოიღო ძაღლი და რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, აწვებოდა; თან მაგრად უჭერდა ყელში. ძაღლი გამალებით წინა და უკანა ფეხებით ფხაქნიდა მიწას, თვალეში მტვერს აყრიდა აბრიას, ცდილობდა განთავისუფლებას, მაგრამ ამაოდ.

თითქმის ხრიალიც შესწყვიტა ძაღლმა, მიწასაც ისე ღონივრად აღარა ფხაქნიდა და თან-და-თან ყუჩღებოდა. მხოლოდ გვერდები და მუცელი ებერებოდა.

— შე ვერანავ, ე მაგრე ქვეიანად იყო, ის არ გირჩენია! —დამშვიდებით წამოიძახა აბრიამ, როდესაც ძაღლმა მოძრაობა შესწყვიტა, და თავისუფლად ამოისუნთქა, თუმცა ძაღლის ყელში წაქერილი ხელისთვის არ უფონია.

— ე ძვალი აქვე მომიტანეთ, თორემ ძაღლს თავს გაეანებებ და ქვეყანას შეგვიყრის! —დაუძახა ამხანაგებს, როდესაც მოეწყინა ძაღლთან ერთად მხარ თეძოზე წოლა.

— ეხლავე, ეხლავე! —გამოსძახეს მარნიდან და მიხუამ გამომწვადული ბარკალი მოურბენინა.

აბრიას არსებობა კიდევაც დაავიწყდა ამხანაგებს. იმათ გამომწვადეს და ძვალი იქ დააგდეს. თითონ კი სახრეებისგან შამფურები გააკეთეს და წვრილად დაჭრილ ხორცის ზედ აგება დაიწყეს.

როცა აბრიამ დაუძახა, მაშინ-ღა მოაგონდათ, რომ აბრია ძაღლს ებრძვის და თრიკინი აუტყდათ.

— აქ მამე, პირში მივცე, თორე მომვარდება! —ჩამოართვა ძვალი და ძაღლს დაღებულ პირში ჩაუღო.

მხოლოდ ეხლა-ღა გაანთავისუფლა ძალღის ყანყრატო:
— ვერანას როგორ ესამოვნა! არც კი ინძრევას!..

II

- ბიჭო, ბიჭო, დაჰკათ ტაში!
- გოგონა, გოგონა!..
- გოგონა და გოგონა, გოგონა, ბიჭებო!..

„გოგომ სთქვა—ჩემმა ნალაფმა:
ბიჭმა ვერ გადმიგორაო,
ვერცა გამიხსნა სარტყელი,
ვერცა-რა მომიგონაო!“

— დედაკაცო; ჰა, შე ვერანო, დაჰყრუედი თუ?!. არ გეყურება?!—ზერანგა ელიბო კარებიდან უტევედა თავის ცოლს, რო-
დესაც მარანში სარკმლიდან შეიხედა და უკანვე დაბრუნდა.

— რა დაგემართა, კაცო, რა იყო?!—შმუშნით დაეკითხა ირინე.

— ღმერთმა რომ არ იცის შენი თავი და ტანი, ის დამე-
მართა!. აბა, მარანში შეიხედე, რა ამბავია!..

„გადაგიხტი, გადმოგიხტი,
გაგიკეთე ფანჩატური;
შენი ფეხი, ჩემი ფეხი
ერთმანეთში ჩახლართული!“

— არალე და არალე!

— იჰ, ე სადა მღერიან?!.. გაკვირვებით დაეკითხა ირინე
და ლოგინში წამოჯდა.

— გამოდი მეთქი, არ გეყურება?!..

ხმის ამოუღებელი ირინე ამოუვა ქმარს მხარში.

მწვადის ოშხივრით გაეღენტთილი ბოლი უხედად გამოდი-
ოდა სარკმლიდან და იქ მდგომთ—ირინეს და ელიბოს—ჰბურავ-
და..

— დედაკაცო, ჩვენია ე მარანი თუ?!.

— აბა რა ვიცი, ჩვენი რო იყოს, ხომ ეგენი აღარ იტლიკებდენ!..

— აბა, მიხო, ე შამფურიც გაიტანე და გავათავოთ!... უთხრა აბრიაშ, როდესაც თამაშობის შემდეგ მიხუა დასაჯდომათ დაიხარა.

ყველამ ითამაშა. ყველანი თავ-დავიწყებით თამაშობდა გოგონაზე. ყველამ კარგად იცოდა სიმღერა და ამისთვის ერთი ერთმანეთს სცვლიდნენ.

მიხუამ უკანსკნელი ხის შამფური მწვადით მოიტანა, და საჩქაროდ მწვადი...

— ეს ღმერთმა აცხონოს და შეიწყალოს ჩვენი მიცვალებულები!... წაუქცია თავი ჰურზე ჩაფუკას აბრიაშ და მოიყუდა.

— ამინ!-ყველამ ერთხმად დაიძახა.

— დედაკაცო, რაღასაც ჩერჩეტობ, ჩვენია, მა ვისია ე მარანი?!

— თუ ჩვენია, მა ისენი რას აკეთებენ აქ?!

ქვევრის პირას მსხდომთ ყურები ცქვიტეს. მკაფიოდ შეესმათ ელიბოს და ირინეს ლაპარაკი...

ყბებსაც კი აღარ ანძრევდნენ, სულ სმენად გარდიქცნენ...

— დედა-კაცო, ერთი ი ჩოხა გამამიტანე!..

ირინე მაშინვე გატრიალდა.

აბრია-კი მაშინვე გარედ გამოვარდა და სარკმელთან მგლომს კისერში სწვდა.

— ბიჭებო, ე ვილაც ოხერია, ღვინის მოსაპარავად თუ მოვიდა?!

ელიბო შეეჭიდა და ყვირილი მორთო. დანარჩენი ბიჭებიც გამოაცვივდნენ; საჩქაროდ ასწიეს ელიბო და მარანში შეიტანეს.

— კარგია კიდევ ჩვენ აქ ვიყავით, თორე ხომ ღვინოს მაიპარავდა!..— ძლივას-ლა აგნებდა ენას მიხუა.

— არა, ბუზის ტოლას ველარ გვამჩნევდი, შე ქრისტე..., რო მოჰდიოდი ღვინის მოსაპარავად?!-ჩაეკითხა ელიბოს აბრია, როდესაც ხელ-ფეხ შეკრული ელიბო კუთხეში მიავდეს..

— აბრი, ერთი ჩაფუკა ღვინო მაინც დააღვეინე, ვინ იცის, ღვინისთვის რანაირად სული მიჰდის! — ღრეჭით მიჰმართა ივანემ, როდესაც აბრაამ ჩაფუკა ისევ ამოავსო..

ელიბო კი გონს ვერ მოსულიყო, თუ ეს რა დაემართა. გაჩუმებული ათვლიერებდა მარანს, თითქო ეცნობებოდა კიდევაც მარანი და არც ეცნობებოდა. მაგრამ ეს კი კარგად იცოდა, ღვინის მოსაპარავად არ მოვიდა.

„მაშ რადა მწამებენ ღვინის ქურდობას“? — შეეკითხა თავის თავს ელიბო და პასუხი კი ვერ მისცა..

— ღვინოს კი არა, ჭირს დავაღვეინებ! — წამოიძახა აბრიამ და შემდეგ ხელ-ფეხ გაკრულ ელიბოს მიჰმართა:

— არა, ავი კაცის მამისა და დედის სულიცა, ე ღვინის მოსაპარავად რომ მოჰდისხარ, ქრიჰსტე აღარა გწამს?!

ირინეს კაბა გადაეცვა. გამოვიდა ქმრის ჩოხით გარედ და მიათვლიერ-მოათვლიერა ქმარი და რაკი ის ველარ დაინახა სარკმელთან, სახლშივე შებრუნდა.

— იჰ, სადღაც წასულა!.. — კაბა ისევ გაიძრო და ლოგინში ჩაგორდა: „ჩოხა თუ უნდა, თითონვე გაიტანოსო“ — დაუმატა, ლოყის ქვე მარცხენა ხელის გული ამოდო, მარჯვენა ხელი კიდევ მარცხენა ილღიაში ჩააცურა და დასაძინებლად თვალები მიხუჭა...

— ბიჭებო, წავიდეთ, თორე ბინაზე აღარ მიგვიშვებენ!.. — დაიძახა გიომ და ბარბაცით ღვინით სავსე გულა ზურგზე მოიგდო.

— ყველა წმიდა იყოს შამწე... კარგა დავლიეთ, აი!.. შენ კი, ეი, ვილაც ღვინის ქურდი ხარ, ხვალ პატრონი თითონ გაგცემს პასუხს!.. — თან ბარბაცებდა ივანე და ძლივას ლაპარაკობდა.

— აბა, ახლა კი წავიდეთ, შიგ ხო არ ჩაიღრჩვებითი!..

— წავიდეთ! — ერთხმად დაიძახეს ყველამ და თავიანთ გულები და ტიკები აიღეს.

— ღვინის ქურდობა კარგი არ არის, ხვალ თავს ლაფს დაგისხმენ! — თითქმის ყველამ მოვალედ ჩათვალეს თავიანთ

თავი, რომ ელიზოსთვის ეს სიტყვები ეთქვა, როდესაც ბარბაციტ გარედ გადიოდა.

ელიზო კი ამ სიტყვებზედ მწარედ იტანჯებოდა.

„დახე, ჩემ სიცოცხლეში ქურდობა არ ჩამიდენია და ამ სიბერის დროს რა თავი მექრებაო!“. — თითქმის ტირილით უსიტყვოდ გაიძახოდა და სირცხვილით თვალებს-ღა მფრად ჰხუჭავდა.

ს. ქვემო-ქალა.

— — — — —

გური-აჭარა

მზამრის წერილები

სხალთის ხეობა.

სოფ. ქოჩახი და ბეგების საზაფხულო სასახლე. — შერიფ-ბეგის უმცროსი ქალი ვერა — ბატი და მისი მასწავლებელი მოლა. — ტყე. — ნასოფლარი. — რას ნიშნავს სახელი „ქოჩახი“? — სოფ. ხინაძირი. — ოლქობის (აჯანყების) ამბავი და „მოსქოფები“. — აქაური ხევები. — მეწყერი. — სოფ. ვერნები. — დაავადებული სული. — ვერნების ეკლესიის წარწერა. — გზა სხალთისაკენ. — ფაჩხის კლდე. — სხალთის ტაძარი და მისი არე-მარე. — ლეგენდები სხალთის ტაძრის შესახებ. — ხიმშიაშვილთა სასახლე სოფ. სხალთაში. — ხულოსკენ. — აქაური ურმები. — ჩაოს დაღმართი.

სხალთის ხეობის სოფ. ქოჩახი, სადაც ხიმშიაშვილთა სასახლე აქვსთ, ერთ მოზრდილ ველზეა გაშლილი. ჩრდილოეთით ჯერ ისევ პატარაა და მოკრძალებული სხალთის წყლის სათავე ჩაუდის შხუილით, აღმოსავლეთით ხირხათის მთა და მისი ციხე ამაყად თავს დასცქერის, ხოლო დასავლეთით და სამხრეთით ცის კიდური ფერდოებზე შავად შეფენილ ნაძნვარს უკან მოსჩანს. ამ ველზე შემოკავეებულია ათიოდ დღიურის სივრცე ადგილი და ერთს მის კუთხეში ორი ორ-სართულიანი სახლი დგას ხისა: ერთი დიდი — მასპინძელთათვის, ხოლო მეორე მომცრო — ღონაღი, სტუმართათვის. ეს უკანასკნელი ევროპიულს გემოვნებაზეა აშენებული და ევროპიულისავე

ავეჯიოთ მორთული. ეს სასახლე დროებით საცხოვრებლად და აშენებული: შერიფ-ბეგის შვილები და მათი ოჯახობა შემოდგომა-გაზაფხულზე (საზაფხულო საქოვრებზე საქონლის ამორეკის და დაბრუნების დროს) რამდენსამე კვირას ატარებენ შიგ.

ეზოს შუაგულ ადგილს დასაფლავებულია თვით შერიფ-ბეგი ხიმშიაშვილი, რომლის შესახებ არა ერთხელ გვქონდა ლაპარაკი ჩვენს წინა წერილებში. როგორც ვიცით, ეს ბეგი გარდაიცვალა პეტერბურგში 1892 წ. და მისი სურვილის თანახმად, მისი გვამი შვილებმა აქარაში მოასვენეს და სამშობლოს მიწის პოეტური ადგილი ამოურჩიეს საუკუნო განსასვენებლად.

აქ გამოვლის დროს სასახლეში რამდენიმე ცოლი-ლა და გვხვდა ბეგებისა და აგრეთვე მათი უმცროსი და—ვერა-ბატი (ვერა ნათლობის სახელია, ხოლო ბატი შემოკლებული „ბატონია“). ეს ქალი შერიფ-ბეგს მიეცა პეტერბურგიდან ცოლად ჩამოყვანილ გერმანელ ქალის ხელში და ქრისტიანულად არის მონათლული. 17 წლისაა, ტან-მალალი, თეთრგვრენიანი და მეტად ლამაზი. რადგან თავისს რძლებთან იზრდება, თუმცა ქრისტიანია, ისიც მაჰმადიანურს წესს მისდევს და გარეშე კაცის ცნობის-მოყვარე თვალებს ემალება. ჩვენ ერთხელ სრულებით შემთხვევით მოგვკარით თვალი, თორემ, შეიძლებოდა, აქედან ისე წავსულიყავით, არც კი გვენახა ეს პირველი ქრისტიანე გამაჰმადიანებულ აქარელთა შორის. ვერა-ბატის დედის გადაცვალების შემდეგ ზრდიდა მისი დედიდა და, სხვათა შორის, რუსულსაც ასწავლიდაო. მაგრამ მის შემდეგ თავის რძლებთანაა და ისეთს აღზრდას ღებულობს, როგორიც შეჭფერის მაჰმადის მორწმუნე ქალს. ქართული, ლაპარაკი კარგად იცის. იცის აგრეთვე ქართული (ნაბეჭდის) და ოსმალურა კითხვა. მისი მასწავლებლობა დაკისრებული აქვს ბეგებთან მყოფ ახალგაზდა მოლა ბერიძეს. დიდი არ არის ამ პედაგოგის გონებრივი ავლა დიდება: როგორც თვითონ მითხრა, ოთხის წლის ქაპანწყვეტის შემდეგ არაბულად ყორანის წაკითხვა უსწავლია,

თუმცა წაკითხულის შინაარსი არ ესმის, იცის აგრეთვე რუსულისა და ქართულ ბეჭდურის წაკითხვა. ეს არის და ეს! ასეთს პედაგოგსა აქვს მომავალ დედის აღზრდა ჩაბარებული! აქ მისი ცოდნა და განსწავლულობა საკმარისად არის ცნობილი, მეტს არაფინა სთხოვს. საინტერესო ის არის, რომ ეს მოლა პედაგოგობის გარდა მოსამსახურის თანამდებობასაც ასრულებს ბეგების სასახლეში. უცნაური შეთანხმებაა თანამდებობათა, განა, მკითხველო! მაგრამ აქითკენ არც ეს გარემოება აკვირვებს ვისმე. როცა მოლასა ვკითხე, რამ გაიძულა მოსამსახურობაც გეკისრა-მეთქი, მიპასუხა, პაწა თარა მინდა. მოვაგროვო, რომ მერე სტამბოლში წვედიდე, ერთი რვა წელიწადი ვისწავლო. იქ და ხოჯობა ვიშოვნოვო. თანაცა მთხოვა, წიგნის (ქართულის) კითხვა კი ვიცი, მაგრამ წერა ვერაფერ მასწავლა და ძალიან კარგს ინებებთ მასწავლიდეთო. მეც სიამოვნებით მოვუყევი და რამდენისამე საათის განმავლობაში ქართული ხელნაწერი ასოების ხასიათი გავაცანი. სიხარულით ცას ეწია: ახლა ვერაბატისაც ვასწავლი გურჯულ წერასო. გამომშვიდობებისას მთხოვა აგრეთვე, ქალაქიდან მის მშვენიერ შაგირდისათვის გურჯული ქითაბი (წიგნი) გამეგზავნა. მეც დიდიც სიამოვნებით გავუგზავნე „დედა-ენა“ იმ იმედით, რომ, იქნება, ამ წიგნის საშუალებით მაინც გაიცნოს მისმა შაგირდმა, ცოტათიც არი, ჩვენი ცხოვრება, იქნება, სახელმძღვანელო წიგნის გავლენით ოდნავადაც არის ატოკდეს მისი ნორჩი და მიძინებული ქართველი გული...

ბეგების სასახლეს სამხრეთ-აღმოსავლეთით მშვენიერი ნაშენი ტყე აკრავს ნაძვისა. გზები რომ იყოს და მასალის გამოტანა და გაყიდვა შეიძლებოდეს, ამ ტყის პატრონთა მეტის მეტად სახარბიელო იქნებოდა. მაგრამ უგზოობა, როგორც სხვაგან აქარაში, აქაც ყოველ გვარ ეკონომიურ კეთილდღეობას შავბედით ყორანსავით თავს დასჩხავის და ჩასახვის ნებასაც კი არ აძლევს. მარტო შინაურ, ალაგობრივის საჭიროებისათვის თუ შედიან შიგ საჭირო მასალის გამოსატანად, თორემ ეს ამდენი ბუნებრივი სიმდიდრე თითქმის გამოუყენე-

ბელია. ათასში ერთხელ არტაანიდან და ფოცხოვიდან თუ გადმოვლენ გლეხები აქაურ ხე-ტყის სასყიდლოდ. მაგრამ იმათი წაღებული აქაურს ტყეს არც-კი ეტყობა. ძალიან კარგი ხარები უნდა, რომ ერთის ურმით 5 მხარის სიგძე და 6—7 გოჯის სიმსხო ხე წაილონ! ფასსაც ახდევინებენ: ერთ ურემ ნელდო ხეზე ხუთ შაურს, ხოლო ძირნაყარზე ორი შაურიდან ერთ აბაზამდე, მასალის ღირსების და კვალიად. ამ ფასად ხე-ტყის გაყიდვა თითქმის უსასყიდლოდ გადაყრათ, მაგრამ რას იზამენ, როცა მყიდველთ სხვა მოცილე და მეტის შემძლევი არაინა ჰყავსთ! ისიც, წელიწადში ასიოდ ურემი თუ გაიყიდა, დიდ ღვთისწყალობად ითვლება!—აქეთკენვე მზადდება ხის ჯამ-ჭურჭელი არტაანისაკენ გასასაღებლად, მაგრამ ამ შინანახელსაქმარს საპატიო აღგილი არ უჭირავს ბაზარზე და ამიტომ ცოტანი მისდევენ ამ ხელობას.

ბეგების ტყეშივე ყოველს ნაბიჯზე შეგხედებათ ძველ ნასოფლარების კვალი: სახლების ქვის საძირკვლები. ერთ ნასოფლარის გვერდით ძველებური სასაფლაო ვნახეთ: მიწაში ფართე ქვის ფიცრებია, იქეთ-აქეთ გვერდებზე, ზემოდანაც ფართევე მთლიანი ქვის ფიცარი აქვს სახურავად. გვინდოდა რამდენიმე საფლავეი მოგვეთხარა და შეგვესწავლა როგორც მაშინდელ დროის ადამიანის დასაფლავების წესი, აგრეთვე გვენახა, თუ რამ ნივთი იქნებოდა ჩატანებული მიცვალებულთან ერთად საფლავში, მაგრამ ჩვენი სურვილი სურვილად დარჩა. თუ ვისმე მიეცა შემთხვევა აქეთკენ მოგზაურობისა, ვურჩევთ რამოდენიმე საფლავეი მოათხრევიანოს. იმედი გვაქვს, შრომა ფუჭად არ ჩაუვლის. მითხრეს, ერთი ქვის ჯვარიც იყო აქავო, მაგრამ ახლა არ ვიცით, სად არისო. ეს გარემოება ნებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ეს სასაფლაო ქრისტიანობის დროისა უნდა იყოს. სასაფლაოზე ამოსული სოჭის ხეებიც ორას წლისაზე მეტის ხნისანი არ არიან. ეტყობა, ერთ დროს დიდი სოფელი ყოფილა. დღეს კი სოფ. ქოჩახში ბეგების მეტი არაინ სახლობს. როგორც ხალხში დარჩენილ თქმულებიდანა სჩანს, მცხოვრებნი ამოწყვეტილან

(ომისა თუ ქირისაგან). მთელს სოფელში ორი და-ლა დარჩენილა. ერთი მეორესათვის უთქვამთ: ჩვენ რაღას გავუჩერდეთ ამ უბედურ ალაგასაო, აქაურობას გავშორდეთო (ოსმალურად „ქოჩახ“) და ხირხათის ციხეზე ასულან. თუმცა, ხალხის თქმით, ამ სოფლის სახელი ოსმალური სიტყვა უნდა იყოს, მაგრამ შეიძლება ეს სახელწოდება ქართულიც იყოს. ქართულად „ქოჩახი“ პეტარა ქოთანსა—ჭკვიან. ადვილად შესაძლებელია, ეს სახელი ამ სოფელს თავის მდებარეობის გამო დარქმეოდეს: აქაურობას ყოველის მხრივ მთები აკრავს და ქოთანთან დიდი მსგავსება აქვს.

ნახევარ დღის დასვენების შემდეგ საღამო მივეცით ჩვენს სტუმართმოყვარე მასპინძელს ზაქარია-ბეგს და დავეშვიტ სხალთის-წყლის დაყოლებაზე. პირველი პუნქტი, სადაც უნდა გაეჩერებულეყავით იმ დამეს, სოფ. ხიხაძირი ყო: ამ სოფელში ისევ დღის სინათლით ჩავედით, ასე რომ მანდაურობის დათვალიერება იმავე დღეს შეგვეძლო. წარმოიდგინეთ ოთხი-კუთხივ ამართული და ტყით დაბურული მთები, რომელნიც ერთი-მეორეს ძალზე ახლო მიჰკვრიან და რომელთ იქით არაფერი სჩანს. ამ მთების ძირას ერთ მტკაველ მიწაზე ერთმანეთზე მიკრულია თუთხმეტოდ მოსახლე ხიხაძირელების ხის სახლები. ცის ერთ ნაჭერიდან, რომელიც ქვაბის სარკველსავით აქაურობას დასცქერის, მთელის დღის განმავლობაში მზე საათ ან საათ ნახევარს გზავნის სოფელში თავის სხივებს. ეს ზაფხულობით. ზამთრობით კი, როცა მზე უფრო სამხრეთისაკენ არის ხოლმე გადახრილი, მთელის თთვეობით აქაურებმა არ იციან, მზე და მისი ცხოველყოფელი სითბო და სინათლე რა არის!.. ამ სოფელში კაცს სული უგუბდება, თავის თავს დამწყვდეულად, თავისუფლებას მოკლებულად, ქვეყანაში გამოწყვეტილად გრძნობს; სულ იმის ცდაშია, როგორმე თავი დააღწიოს ამ ბუნებრივს საპყრობილეს, ქვეყნის ხილვით თვალს წყალი ასვას, თავისუფლად და შვებით ამოისუნთქოს. ამ სოფელს მარჯვნივ სხალთის წყალი რომ არ ჩამოუდიოდეს და მისი ხმაურობა რომ არ არღვევდეს ბუნების დუმილს, აქაურობა

სამარეს დაემსგავსებოდა. ჰკვირობთ, როგორა სძლებს აქ ხალხიო! და პასუხად ერთი და იგივე საბედისწერო სიტყვები გესმისთ: გაჭირვება, მიწის ნაკლებობა! და ყოველს გაჭირვებას, ყოველს ნაკლებობას აქაურმა გლეხმა ავად თუ კარგად თვითონვე უნდა გასცეს პასუხი, თვითონვე გაუძღვეს, თვინიერ სხვის დახმარებისა!...

სოფ. ხიხაძირში შესვლისთანავე გხვდებართ მიწასთან გასწორებული საძირკველი ძველის დროის ეკკლესიისა, რომლის ნანგრევებზედ ჯამე გაუშენებიათ,—ნიშანი ქრისტიანობისა და მაჰმადიანობის უსწორო ბრძოლისა და ამ უკანასკნელ სარწმუნოების გამარჯვებისა. ეკკლესიის თლილი ქვები აქავე წყაროს წყლის ამოკირვისათვის მოუხმარებიათ. ამ ქვათა შორის ერთი ქვაა დატანებული (1 მტკაველი და 3 გოჯი განი აქეს და 2 მტკ. და 3 გოჯი—სიმაღლე), რომელზედაც ჯვარია გამოსახული და ონკანს ზევითაც ოსმალურად აწერია: „ჩემის სულის საოხად გავაკეთე ეს წყარო სელიმ-ალამ (შემდეგში სელიმ-ფაშად წოდებული სელიმ ხიმშიაშვილი) 1202 წელს (ჩვენებურად 1785 წელს)*“.

სალამოხანზე ამ წყაროს მახლობლად თავი მოიყარეს აქაურთა მხცოვანთა. მეტად პოლიტიკურად გამომკითხეს ვინაობა. დიდის ეჭვით უყურებდნენ ჩემს მოგზაურობას ამ ღვთისა და კაცისაგან მივიწყებულ მხარეში. გადასახადით ისე არიან დაშინებულნი, რომ ყოველს უცხო კაცს, აქეთკენ გადმოტყორცნილს, ეჭვის თვალით უყურებენ: ყველა მთავრობის მოხელე ჰგონიათ, და მათის სიმდიდრის შესაჯობად გამოგზავნილი, რომ მერე ახალი რამ გადასახადი გააწერონ. ვერ წარმოუდგენიათ, ქვეყანაზე არსებობდეს ვინმე ძე ხორციელი მათი გულშემატკივარი, მათი კეთილის მლომი. ყოველს კითხვაზე სცდილობენ პირდაპირ არ გიპასუხონ, ან ორკოფი და სინამდვილეს დაშორებული პასუხი მოგცენ, თავიანთი გაჭირვება ერთი-ათად გააზვიადონ და მეტად უმწეოდ და უსასოოდ მოგაჩვენონ თავი. დიდი „ფიცი მტკიცი“ დამჭირდა დამერწმუნებია, რომ არავითარი ბოროტი განზრახვა და ფა-

რული აზრი არა მქონდა და რომ მათთან მხოლოდ სამოყვროდ ვიყავ მისული. ეკონომიური მოსაზრების გარდა მათის შიშის საგანია სარწმუნოებრივი კითხვა, განსაკუთრებით როცა იციან, რომ კაცი მათთან საქრისტიანოდან არის მოსული. ასე ჰგონიათ, რომ ყოველს ქრისტიანეს, მათს გასაცნობად მოსულს, სხვა დარდი არა აქვს, თუ არ მათი გაქრისტიანება. ამიტომ, ვისაცა სურს აქაურობა ნახოს, აქაურთა ცხოვრებისა რამე გაიგოს და თან მეგობრად გაშორდეს მათ, მიუცილებლად საქირთა სარწმუნოების შესახებ ხმა-კრინტი არ დასძრას, ამ მხრივ სრული ინდიფერენტიზმი გამოიჩინოს. წინააღმდეგ შემთხვევაში, მხოლოდ თავის ვაუფრთხილებლობას და წინდაუხედაობას უნდა დაამბრალოს, თუ ბევრგვარი უსიამოვნება გადახდა თავსა.

ჩემ თანამოსაუბრეთა შორის ერთი ხნიერი სოფლელი ერია, გვზრად ბერიძე. აქარაში უკანასკნელად (ოთხმოციან წლებში) მომხდარ ოლქობის (აჯანყების) დროს მთავარ მომქმედ პირად ეს ბერიძე ყოფილა. სხვათა შორის, ეს სოფელი ხიხაძირი გამხდარა ბრძოლის ასპარეზად და აჯანყებულნი რუსის ჯარს აქ უმკლავდებოდნენ. თავზარი დაგვეცა, — მიამბოძველმა მეომარმა ბერიძემ, — როცა გავიგეთ, რომ ჩვენი ხენთქარი დამარცხდა და „მოსქოფებმა“ (ვითომ მოსკოველებმა ანუ რუსებმა; ოსმალები რუსებს „მოსკოფებს“ ეძახიან) დაიჭირეს ჩვენი მხარეო. მთელი ქვემო და ზემო აქარა ფეხზე დადგა, ვისაც თოფის აღება შეეძლო, სულ ოლქად გავედით და გადავწყვიტეთ „მოსქოფი“ აქეთკენ არ შემოგვეშვა. ჩვენი ჯარი ხიხაძირში დაბანაკდა. რუსის ჯარი ქოჩახში იდგა, თან ახლდა შერიფ-ბეგი (ხიმშიაშვილი). ხალხი საყვედურს უთვლიდა შერიფ-ბეგს: — შენაა, რომ გვიღალატე და გავყვიდე, თორემ რუსს აქ რა უნდოდაო. გაბოროტებულმა ხალხმა შერიფ-ბეგს სხალთაში სასახლე დაუნგრია. ხულოში უფროსის კანცელარია და ყველა ქალაქები გადასწვა, თვითონ მეფისოვს (ხულოს უფროსს) მოუკვლელს არ გაუშვებდნენ, რომ დროზე არ გაქცეულიყო. დიდხანს ვეწინააღმდეგებოდით რუსს,

მაგრამ ბოლოს მაინც გვაჯობა. ამ ოლქობის დროს მეც შემიპყრეს და უნდა დავებერიტეთ, ერთს კაცს რომ არ გადავერჩინეო. ნაომევეს მთავრობას თხოვნა მივეცით, — ჰენსია დამინიშნეთ-მეთქი. ოცი წელიწადია მას აქეთ და პასუხი არაფერი ისმისო. იქნება მომიხერხოთ და ჩემი თავი მოაგონოთო. რომელ მთავრობას მიეცი თხოვნა-მეთქი? ვკითხე. — რუსისას, — გულუბრყვილოდ მიპასუხა. — ძალიან ვეჭვობ, რუსის მთავრობამ რუსის სალდათების მკვლელს წყალობის თვალით მოგხედოს მეთქი!... მერე ვკითხე: რატომ ოსმალეთის მთავრობას არა სთხოვე-მეთქი. — ასე მითხრეს, ახლა ჩვენი არა ხართ, რუსებს ეკუთნით და ისინი გაარჩევენ შენს თხოვნასაო.

საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ რუსის შიში მეტის-მეტე ჰქონიათ იმ დროს აჭარლებს. რუსის ხალხი წარმოდგენილი ჰყოლიათ როგორც ყველაფრის შემმუსრავი და ამნაცარტუტე ბელი ხალხი. მათთვის არ არსებობს არც ნამუსი, არც საჩუქე ნოება, არც ნათესაობა, არც აღამიანის სიბრალეულიო. ერთის სიტყვით, ყოველსავე აღამიანურსა და კეთილშობილურს გრძობას მოკლებულნი არიანო, წმიდა მათთვის არაფერი არსებობს ქვეყანაზედაო. ასეთს აზრებს ავრცელებდნენ სულიერნი წინამძღვარნი აჭარლებისა. ასეთის ქადაგების გავლენით აჭარლებმა, რაკი ბრძოლით ვერა ვააწყვეს რუსის ჯართან ოლქობის დროს, გადასწყვიტეს სამშობლო მიწა-წყალი დაეტოვებინათ და თავის ერთ-მორწმუნე ოსმალთა ქვეყანაში გადასახლებულიყვნენ. მართლაც, თითქმის ნახევარი აჭარა გადასახლდა მაშინ ოსმალეთში და რუსის ქვეშევრდომობა არ ინდომა. იმის დასასურათებლად, თუ რაზომ შინებიანთ მაშინ რუსებისა, ერთს ამბავს მოგვითხრობენ. ერთს დედაკაცს უთქვამს, — ღმერთმა ცოცხალს ნუ მაჩვენოს „მოსკოფიო“. ერთხელ ერთს მეზობელს ხუმრობით უთქვამს, არიქა, თავს უშველე, რუსი მოდისო. ქალს წინაღვე მომზადებული საწამლაი საჩქაროზე დაუღევია, — იქნება არ წავწყდე და რუსი არ დაინახოს ჩემმა თვალებმაო. მომაკვდავი ქალი ბათომში ჩაუყვანიათ და საავადმყოფოში რის წვლებით გადაურჩენიათ სიკვდილს.

მეორე დილას, სანამ ხიხაძირს გამოვეთხოვებოდით, ვნახეთ იქვე მახლობლად სერზე აგებული ციხე, „ვარლ-ციხე“-დ წოდებული. ეს ადგილი ყელია მთელის ხეობისა და ზედ აშენებულ ციხესაც დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა მტრისაგან ამ ხეობის დაფარვის დროს. ციხე ორია: ერთია იმ ადგილას, სადაც კალოთის-წყალი სხალთის წყალს ერთის, მეორე მის ზერელეა. ორივე კარგად მოზრდილებია და ნახევრად დანგრეულებია. ციხის კედლებს დატანებული აქვს ჩუქურთმებიანი თლილი ქვები, ყოველ ექვს გარეშეა, რომ ეს ქვები ეკკლესიისაა. ეს გარემოება ნებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ციხე ოსმალების ბატონობის დროს არის აშენებული, თორემ ქრისტიანები, მეტადრე იმ დროს, ეკკლესიის ქვებს ციხეს არ მოახმარდნენ. შესაძლებელია, ეს ქვები ხიხაძირის ეკკლესიისაც იყოს; ალბად, ოსმალებს ტაძარი დაუნგრევიათ და მისი მასალა ციხისათვის მოუხმარნიათ.

—

ხიხაძირიდან მეტად დახრამული გზა იწყება. ამის მიზეზი პატარა ზევებია, რომელნიც თითქმის ყოველ ნაბიჯზე ჩამოდიან სხალთის-წყლის მსაზრდოებლად და საშინლად ხრავენ ნიადაგს. უმეტესი ნაწილი ამ ღელეებისა ზაფხულობით თითქმის მშრალია და ქვებ შორის აღარ-კი სჩანს ხეირიანად. პირველის შეხედვით კაცსა ჰგონია, ამაზე უწყინარი არაფერი უნდა იყოსო. მაგრამ საკმარისია დააკვირდეთ მათს კალაპოტებში ერთი მეორეზე შემდგარ უზარმაზარ ლოდებს და საზარლად დახრულს და დაღლეთილს ნაპირებს, რომ სავსებით წარმოიდგინოთ, თუ რა ძალას იკრებენ ეს ღელენი წყალდიდობის დროს! საშინელია თურმე მათი ყურება ამ დროს: უზარმაზარს ლოდებს პატარა კენჭებსავე მოათამაშებს, ძირიდან მოგლეჯილ უშველებელ ხეებს ერთი მეორეზე ხორგავს, ნაპირებს ანგრევს და თან მიაქვს ყანები, სოფლებითა წისქვილუბი და სხვა ავლა-დიდება. საცა პატარა ღელენი ამას სჩადიან, სხალთის წყალი, ეს წმინდა მთის მდინარე, ამავე დროს, რათქმა უნდა, ღეთის რისხვა უნდა იყოს!...

აქაურობის მტერი გარდა ამ ღელეთა—მეწყერია. შემოდგომა და ავდრები ისე არ გაივლის, რომ ზემო-აქარაში რამდენსამე ალაგას არ ჩამოირღვეს მთა. ამ ჩამორღვევის დროს საშინლად მახინჯდება ნიადაგი, იღუპება ხანდის ხან სოფლებითა სახლ-კარი, ტყე, ნათესობა. მაგალითად, 1895 წლის ავდრების დროს ხულოს მახლობლად, სოფ. ყადი-ოღღების ზემოთ ჩამოსულმა მეწყერებმა ქვეშ დაიტანა ოთხი მოსახლე, მათი საქონელი და სახნავ სათესი. იმავე ხანებში ხულოს ქვემოთ ჩამოირღვა სოფ. ჩაოს ტყე, ოცდა ათ დღიურზე მეტი. ხოლო სივრცით ყველაზე დიდი ადგილი უჭირავს სოფ. ვერნების (სხალთის ხეობაში) მეწყერს. აქ ჩამოქცეულია 50 დღიურზე მეტი მიწა და ჩამოღვეტილი ნიადაგი შორს მანძილიდან მოსჩანს წითლად. ნიადაგის ამგვარი პერტურბაცია და ღრევა ჩვენს ქვეყანაში ერთი აქ შეხვდება კაცს და მეორე—რაქაში, რომელსაც გეოლოგიურად საოცარი მსგავსება აქვს აქარასთან.

დილას ხიხაძირიდან გამოსული სადილობისას უკვე სოფ. ვერნებში ვიყავით. სოფელში ექვსი-შვიდი კომლი მოსახლე იქნება. მთელი სოფელი ვიწროდ ერთ დაქანებულ ფერდობზეა მიკუნჩხული. სოფელში შემოსვლისათანავე თქვენს ყურადღებას ერთბაშად იპყრობს აქაურების დაავადებულთა სახე. წამლად ერთს ადამიანის ფერი არ აქვს! ყველანი ჩაყვითლებულნი, უმეტესად ქოსანი, არიან, თითქოს, ეს არის, სამარიდან ამოუღიათო. ძლივასა დადრან, მიხვრა-მოხვრასა და ლაპარაკში სიცოცხლე აკლიათ, ერთის სიტყვით სააქაო პირი თითქმის არც ერთსა არ აქვს. ათი კაცი ვნახეთ და მათ შორის ოთხს უშველებელი ჩიყვი ჩამოკიდებოდა • კისერზე ცხვრის დუმასავით, ორი იდიოტიც ვრიათ, პირზე განუწყვეტლად დორბლი ჩამოსდიოდათ. საინტეროსოა გამოკვლევა სოფლებითა ასეთის გადაშენების მიზეზისა. ჩვენს მოვალეობად ჩავსთვალეთ, მხოლოდ ფაქტი აღგვენიშნა და სპეციალისტის ყურადღება ამ საგნისათვის მიგვექცია. ამ ფაქტის აღნიშვნასთან ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ ამ სოფელს სრული ამოწყვეტა ან გადაშე-

ნება მოვლის. ცხადია, ჰავა ან წყალი ხელს არ უწყობს მცხოვრებთა გამრავლებას, რასაც თვით მისი სახელი „ვერნებიც“ მოწმობს. საფიქრებელია, ოდესმე იმაზე მეტი უნდა ყოფილიყვნენ მოსახლენი აქ, ვიდრე დღეს არიან, მაგრამ შემდეგში აქაურობა ამოწყვეტილა, გავერანებულა.

თქვენსავე ყურადღებას იპყრობს აქ ის ჩუქურთმებიანძ ქვები, რომლებიც აქაურ საბზლებს, სახლებს, ყორეებს და კალოებსა აქეთ დატანებული. თქმა არ უნდა, მახლობლად ქვის ეკლესია უნდა ყოფილიყო. და მართლაც, საკმარისია გზიდან რამდენიმე ნაბიჯი გადასდგათ, რომ თავს წაადგეთ დანგრეულ ეკლესიის საძირკველებს, მიწის პირად გასწორებულებს, რომელთა შორის კაკალია ამოსული. ამ დროს ვერავინა ვნახეთ აქ, რომ რამე ეამბნა ამ ეკლესიის შესახებ. ხოლო ერთ კუთხეში წავაწყდით ერთს ჩუქურთმიანს და წარწერიან თლილს ქვას, რომელმაც ჩვენი ცნობის მოყვარეობა ასე თუ ისე დააკმაყოფილა. ამ ქვას განი ათი მტკაველი აქვს, სიმაღლე ოთხი და სისქეც—ერთი მტკაველი. ზედ გამოყვანილ ჩუქურთმების თანახმად, ეს ქვა ეკლესიის შესავალ კარს ზემოდ უნდა ყოფილიყო ჩატანებული. მისი ხუცური წარწერა მეტად ძველებურია, უმეტესად წაშლილია და ძნიად იკითხების. რამდენად შეგვეძლო, ფრთხილად და გულ მოდგინედ გადმოვიღეთ. მაგრამ მარტო ჩვენს თავს არ ვენდეთ და მისი წაკითხვა ვსთხოვეთ ჩვენს ისტორიკოსს ბატ. თ. ჟორდანიას, რომელმაც, მიიღო რა სახეში ის გარემოება, რომ ამ წარწერის გადმოღების დროს, რომელსამე ხაზს ან ნაწილს ასოვსას უნებურად გამოვუშვებდით ან უნებურადვე ოდნავ შევსცვლიდით, ასე აღმოიკითხა: „ქ^ე (ქრისტე) აღ^ნ (აღიდენ) ეწ^{ნი} (ერისთავთ ერისთავნი) გრგ^{ოლ} (გრიგოლ) და აბს^{რა} (და აბუსერი) და გ^{ნი} (გიორგი) და [ბე] შქენი (და ბეშქენი)... (აქ ერთის სიტყვის ვარჩევა ყოვლად შეუძლებელი შეიქმნა) ზ^{ქრ} (ზაქარია).“

ეს წარწერა სოფ. ვერნების ნაეკლესიარის ქვისა, ბ-ნის თ. ჟორდანიას აზრით, მეტად საყურადღებოა, რადგან მოიხსენიებს ცნობილს ბუსერის ძეთა გრიგოლს და სხ. აბუსერიძეთა

შტო აღნუსხულია ბ-ნ თ. ჟორდანიას „ქრონიკებში“ (მეორე ტომი, გვ. გვ. 122—123; 120 და 121) და აქიდანა ჩნანს, ვინ როდის სცხოვრებდა. ამ შტოებში ბეშქენ აბუსერიძე მოხსენებული არ არის. შეიძლება, ვერნების წარწერაში მოხსენებულნი აბუსერიძენი შემდეგის დროისანი იყენენ (XIV—XVI საუკ.), რომელთაც ჩვენი ისტორია არ იცნობს, და ანუ სულ უძველესის დროისანი (IX—XI საუკ.), რომელნიც ნაკლებ არიან ცნობილნი. ბუსერიძეთ სჭერიათ ოპიზა და მისი არემარე—აქარა-შავშეთი ანუ ეგრედწოდებული, ხიხათა საერისთავო.

გული დაგვწყდა, რომ საინტერესო ისტორიულ ნაშთის ფოტოგრაფიული სურათი მაინც ვერ გადავიღეთ. ამიტომ, ჩვენს შემდეგ თუ ვისმე მოუხდა აქეთკენ გაელა და ფოტოგრაფიული აპარატიც ექნა, ვურჩევთ მისი სურათი უწყველად გადაიღოს. მისი ჩამოტანა მეტად ძნელია. ცალკე მის სიმძიმისა და ცალკე საურმე გზის უქონლობისა გამო. მერე, შეიძლება, სოფლელთა კიდევ დაამტერიონ და იმნაირადვე მოახმარონ თავიანთის სახლ-საბძღების საძირკვლებს, როგორც ყოფილ ეკკლესიის სხვა ქვეები მოუხმარებიათ.

ამ ნაეკკლესიარის მახლობლად, გზის პირას, ერთი უზარმაზარი ურთხელი დგას, ერთ საერთო ძირზე ორ ტანად ამოსული. სიმსხო ოთხის კაცის ხელის შემოწდომა აქვს. როგორც ვიცით, ეს ხე ძალიან ნელა იზრდება, ასე რომ, ჩვენის ანგარიშით, სულ უკანასკნელი, ექვსის საუკუნის მაინც უნდა იყოს. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს ხე დარგულია ეკკლესიის აშენებისთანავე, რაიცა მოწმობს ვერნების ეკკლესიის სიძველეს და მის წარწერას ეთანხმება. ამ ხეს ტოტები ჩამოცლილი აქვს და არც მაღალია, მაგრამ სიკოცხლით დღესაც კოცხალია, თუმცა კაცის სიმაღლეზე ტანი სულ გაჩორკნილი აქვს,—ეტყობა, მოცლილი ხალხი დანით ზედ ვარჯიშობს და მის მკვეთელობას იჩენს.

სოფ. ვერნების ქვერელე სხალთისწყალზე გავედით, და დავადექით საკმაოდ კარგს გზას, რომელიც სოფ. სხალთიდან სხალთისწყლის მარჯვენა ნაპირით გამოუყვანია აწ-გასვენებულს შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილს. ეს გზა სხალთიდან მეცხრე თუ მეათე ვერსზე სწყდება, შერიფ-ბეგს-კი სდომებია თვით ქოჩახამდე გაეყვანა და ამ რიგად სოფელთათვის მასვლა-მოსვლა გაეადვილებინა ამ ორს პუნქტს შუა. მაგრამ რადგან ეს ამბავი ჯერ ისევ ოსმალთა დროს ყოფილა, ოსმალეთის მთავრობას პოლიტიკურის მოსაზრებით გზის დანარჩენ ნაწილის გაყვანა აუკრძალავს: ქოჩახამდე რომ გზა გაკეთდეს, რუსს ახალციხიდან შემოსვლა გაუადვილდებაო.

მთელი ეს გზა დაფარულია უხსოვრის დროის წიფელით. აქა-იქ გამოერევა წაბლი, მუხა და ფიჭვი. ტყე ისე ხშირია, რომ მზე თავის სხივებს შიგ ვეღარ ატანს. მგზავრი ნეტარებაშია: რაც უნდა სიცხე იყოს, ამ ხეების ტოტების მფარველობის ქვეშ მყოფი უზრუნველ ყოფილია, ნელი სიო საამოდ ეალერსება სახეზე და სულთქმას უადვილებს. თან სამოთხისებური სიჩუმეა გარშემო გამეფებული. სხალთის წყლის ხმა ქვეშიდან ნელ დუღუნად-ლა ამოდის. ამ უცნაურს ბუნებაში ჩვეულებაჲც უცნაურია: ბუმბერაზ წიფელებზე ადამიანს როგორები გაუტანია გარეულ ფუტკრის საბუღრად და ტოტებზე კაეებით ჩამოუკდნია აკვანსავით. გარეული ფუტკარი ამ მზამზარეულ ბინაში სიამოვნებით ბუდდება და აქაურს გლექს წლითი წლობამდე თაფლს არ აკლებს. როგორს დამკიდებელს სრულიად არ ეფიქრება იმისი, მეზობელი მივა და როგოდან თაფლს მომპარავსო; ჩვეულების მიერ დაკანონებულია, რომ ვინც ერთხელ დაჰკიდა როგო ხეზე, და ხეს ცულით ნიშანი დაადო, მერე იმისი საკუთრებაა ნიშნიანი ხეცა, როგოცა და შიგ დებული თაფლიცა,—სხვა, რაც უნდა უჭირდეს, პატრონის დაუკითხველად ხელს ვერ ახლებს, თუმცა სრულებით არ ეშინიან, რომ ამ უდაბურს ტყეში ვინმემ მოასწროს სხვის ქონების დასაკუთრების დროს. ადამიანის შემდეგ, როგორც ვუწყებთ, დათვს აქვს საშინლად გაღებული ფაფის გემო. ეს კი

როგორც მოგეხსენებათ, სირცხვილ-ნამუსს ბევრს არ დაგი-
დევსთ, სხვის საკუთრების პატივისცემა მაინც და მაინც არ
იციის და დიდის სიამოვნებით ჩაიტკბანურებდა პირს ასე აღვი-
ლად გაკეთებულის თაფლით, მაგრამ საქმე ის არის, რომ
გლახს ცოტა იმაზე მეტი ჭკუა გამოუჩენია: როგო ისეთ
ტოტზე დაუკიდნია, რომ თაფლის მტერს დათუნას თუ სულმა
წასძლია და ზედ გავიდა, დიდს ხანს არ დაავიწყდება თავისი
გაუფრთხილებლობა: ტოტი მისს სიმძიმეს ველარ გაუძლებს
და ორმოც მხარის სიმაღლიდან წამოსულმა ძირს თქვენს
მოწონებული სასახლე უნდა ააგოს; კიდევ კარგი, თუ გვერდები
მთელი შერჩა!.. ასე რომ გლახის ეს „ბუნებრივი“ ქონება
ყოველ ფათერაკისაგან უზრუნველყოფილია. თაფლის ამოღე-
ბის დრო რომ მოვა, პატრონი როგოს დასცლის და ისევ
თავის ადგილზე დაჰკიდებს მეორე მოსვლამდე: აღარც შიში
მოპარვისა, აღარც მოვლა-წვალება, აღარც რამე ხარჯი და
ბორჯი!...

დავუპირდაპირდით სოფ. ფაჩხასაც, განთქმულს თავის
რკინის წყლებით. სოფელი, მგავსად სხვა აქაურ სოფლებისა,
გაშენებულია ფაჩხმატელის კლდეზე, რომელიც ერთ დროს,
როგორც ხალხში დარჩენილი ამბავი მოგვითხრობს, მსხვერპლი
გამხდარა ნიადაგის რღვევისა. ეს კადე შუაზე გაპობილა
და ერთი ნაწილი დღე-დღეზედ ძირს ჩამოსაქცევად ემზადებოდა
თურმე. მაგრამ ხალხის ფანტაზიამ ეს კლდე აამეტყველა. ხალ-
ხის გასაფრთხილებლად სულ იძახდა თურმე: „მოვდივარ, მოვ-
დივარო“. ერთხელ მის ძირას ერთს დედაკაცს სარეცხა ედგა.
მოესმა კლდის ძახილი: „მოვდივარ, მოვდივარო“. მთელის
დღის განმავლობაში იმდენი იძახა, რომ დედაკაცს მოთმინების
ფილა აღევსო და შეუტია: „რა თავს იგდება! ყურთა სმენა
კი წაიღე! სულ იძახი, „მოვდივარო“ და ამდენს ხანს რითი
ვერ მოხვედი?“ კლდემ იწყინა დედაკაცის შეუპოვრება, ერთ-
ბაშათ მოსკდა და დედაკაციც ქვეშ დაიტანა. ეს დედაკაცი
დღესაც ამ კლდის ქვეშ არისო, — დასძენს ხალხის თქმულება.
ამ ფაჩხმატის კლდის ამბავი დღეს ანდაზად არის გადაქცეუ-

ლი. ვინმე რომ დაჟინებით დაიწყებს გახილს ერთისა და იმავე საგნის შესახებ და თავის ნათქვამს ბოლოს არ მოუღებს, ეტყვიან; „რას იძახი თაჩნის კლდესავითო?“

ჰა, შეთხელდა ტყე, გზაც გათავკვედაედა. მზემ უფრო და უფრო ნოუმატა კბენას. 2, 601 მეტრის სიმაღლიდან 693 მეტრზე დავეშვით: უკვე სხალთის მიდამოში ვართ. ბუნებამ ერთბაშად იცვალა ფერი, სიცივის სამეფოდან სითბოში შევედით: გამოჩნდა ტყემალი, ვაზი, ატამი, შინდი, რაიცა სულ ოთხ-ხუთის საათის წინ გამოვლილ ადგილებზე აღარ ხარობდა. გამოჩნდა შავად მსცოვანი და უტყვი მოწამე ჩვენის დიდებულის წარსულისა—სხალთის ტაძარი. ტაძრამდე ასიოდ ნაბიჯის მანძილზე, გზის პირას, ძველი შენობაა ქვითკირისა, ანუ სხალთის ტაძრის თაბუნის მარანი, სავსე მიწაში ჩამარხულ უზარმაზარ ქვევრებით. საკვირველია, ამდენს აოხრებას და მუსერას როგორღა გადარჩა თითქმის ხელუხლებლად ეს ქვევრები, ეს თვალსაჩინო ნიშანი ძველის ქრისტეანობისა! ეტყობა, სხალთის არე-მარეში ძველად დიდძალი ღვინო მოდიოდა, რომ მისს შესანახავად ასეთი ქვევრებო სჭირდებოდათ. ახლა? ათასში ერთხელ თუ შეხვდებით სადმე გააბეჩხარებულს და საცოდავად დაკნინებულს ვაზს. ამ მარანის მახლობლად კლდეში მრავალი ნაშთია ბერების სენაკებისა. ყველაფერი ამტკიცებს, რომ თვით მონასტერი და მონაზნური ცხოვრება დიდად ყოფილა გაბრწყინებული გარშემო ქრისტეს სიტყვისა და მოძღვრების მოსაფენად.

თვით განთქმული სხალთის ტაძარი ფერღხედაა გაშენებული. უგუმბათოა და ორპირად ჩამომავალი სახურავი აქვს. სიგრძე მისი 25 ნაბიჯს უდრის, ვანი—12 და სიმაღლეც 12 ნაბიჯი ექნება. შიგნითა და გარედ ეკკლესიის ტანი თლილის ქვით არის ნაგები. სამწუხაროდ, საცა-კი ხელი მისწლომიათ, ეს ქვები ყველგან ჩამოუღლეტიათ. გადახურული ლორთინითა ყოფილა, მაგრამ ისიც სულ აუცლიათ; მრავალ ალაგას თალი დამსკდარია, ისე რომ შიგნით მზის სხივიც კი შედის. რა თქმა უნდა, ასე გაძარცვული სახურავი დიდს ხანს ვერ გაუძლებს

ბუნებას და უეჭველად მალე უნდა ჩამოიშალოს. აღმოსავლეთის მხრით სამი მშვენიერის ხელოვნურის ჩუქურთმით შემკული სარკმელი აქვს ჯვრის სახისა. შიგნით მთელი ეკლესია მხატვრობით ყოფილა დაფარული, მაგრამ მტარვალურს ხელს არაფერი დარჩენია შეუგინებელი და გაურყვნელი: საცა ხელი მისწლომათ, წმიდანების სახენი ჩამოუფხვკიათ. საცა მალა ყოფილა, ტყვიით დაუცხრილავთ, ბოლოს, შიგ ცეცხლი დაუნთიათ და კვამლით სულ ერთიანად გაუმურავთ ეკლესიის ზემო ნაწილი. ქერში ოთხივე კუთხივე ჩაკირულია ტაძარში მწიგნობრობა ხმის გასადიდებლად ქურები, რომელნიც მტრის ხელს ხელ-უხლებლად გადარჩენილან. იატაკი, რა თქმა უნდა, თლილის ქვებით იქნებოდა მოგებული, მაგრამ ახლა წამლად ერთსაც ვერა ნახავთ აქ თლილს ქვას: სულ აუცლიათ. იქაურობა ფეინითა და სკორეთი საესეა: ეტყობა, ჩვენთა წინაპართა სალოცავი ბოსელად და ფარებადაც გადაუქცევიათ. უპატრონო ეკლესიას ეშმაკები დაეპატრონენო, — აბა სწორედ ამ ტაძრის შესახებ ითქმის. გარშემო მალალი გალავანი აქვს შემოგლებელი, სადაც ძველად დარგული ბზა დღესაც დარჩენილა და მიდამოს თავის სუნსა ჰფენს. საზოგადოდ, უნდა ითქვას, რომ ხუროთ-მოძღვრების მხრივ სხალთის ტაძრისთანა ძვირფასი ამ მხარეზე ერთიც არა ყოფილა, ჩვენის ცხოვრების აყვავებულ ხანის დიდება ამ ტაძარში საესეებით ჩამოსხმულა. და მართლა რომ სასწაულად უნდა ჩაითვალოს, რომ ქრისტეს მტერთა ხელს ასე თუ ისე ვადურჩა და ჩვენამდე ამ ნახევრად შებლალულის სახით მაინც მოაღწია. სხვა ეკლესიები კი, მაგალითად, ხულოსი გამძვინვარებულს ოსმალებს სულ ნაღმებით დაუქცევიათ და მიწასთან გაუსწორებიათ.

სხალთის ტაძრის გადარჩენის მიზეზად, სხვათა შორის, უნდა ჩაითვალოს, როგორც აქაურებმა გვიამბეს, ის შიში, რომელიც მის დანგრევას და დაუპატიურებას მოწადინებულთათვის ჩაუნერგავს ორს გარემოებას. ერთს აქაურს გლეხს სახლის ბუხრისათვის აქედან ერთი ციგა თლილი ქვები წაედო. ხარებს ციგა დაუძრავსთ თუ არა, ქრისტიანეთა სალოცავის

მკრეხელს გლესს ბნელა დამართნია. ხარებს ცივა უპატრონოდ შინ აუტანიათ. მოუკითხავსთ პატრონი. ბევრის ძებნის შემდეგ ეკკლესიის გალანის ახლოს დახვედრიათ სიკვდილის პირას მისული. უთქვამსთ, ალბად, გურჯების (ქართველთა) ღმერთი გაგვისისხდა ქვის წილებისთვისო და წაღებული მასალა უკანვე დაუბრუნებიათ. მათს სასიხარულოდ, მომაკვდავმ გლესი მაშინათვე მობრუნებულა.

მეორე ამბავი. შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილის მწყემსს ამ ტაძარში ავღრის დროს ცხვრები შეურეკნია. რალაც მიზეზით ერთის დღის განმავლობაში მთელი ფარა გაწყვეტილა და თვიდ მწყემსიც ლოგინად ჩავარდნილა. სხვა მწყემსებსაც იგივე დღე დასდგომიათ. უთქვამსთ, ალბად ამ ჯანაბეთში შაითანები (ემამაკები) ბუღობენო. მთელი ეკკლესია ბურღოთი და ნეშოთი აუვისიათ და ცეცხლი წაუკიდებიათ.

თვით ხოჯებსაც მოუწოდებიათ ეს ტაძარი მეჩითად გადაეკეთებინათ, მაგრამ მუშაობას შესდგომიან თუ არა, ყველანი ჭკუაზე შემცდარან და ამ განზრახვაზე ხელი აუღლიათ.

ამათს გარდა შერიფ-ბეგის მამასაც უცდია მოესპო ამ ტაძრის ხსენება. განუზრახავს აქაურობა დაენგრია და მის ნანგრევებზე სახლი აეშენებინა. მაგრამ პირველ დაშვებში სიზმრებს საშინლად შეუქამია და იძულებულ ქმნილა სახლი სხვაგან აეშენებინა.

ამ ხმებს დიდი გავლენა ჰქონია მცხოვრებლებზე და ამ ტაძრისადმი შიში და კრძალვა ჩაუნერგავსთ. დღეს, მართალია, ნგრევით არავინ ანგრევს, მაგრამ მგზავრები, მეტადრე მწყემსები, მეტად უპატიურად ეპყრობიან: გამვლელ-გამომვლელთათვის ეს ტაძარი სასტუმროდ გამხდარა; შიგ ანთებენ ცეცხლს, აბამენ თავიანთს საქონელს და მათის ნებვით მანდაურობას აბინძურებენ იმ ზომამდე, რომ მის მაყურებელს საცოდაობით გული ეწურება.

ზრუნავს-ლა ვინმე ჩვენთაგანი, რომ ეს ტაძარი დავიცვათ (განახლებაზე აბა ვინ იფიქრებს!) იმ სახით მაინც, რა სახითაც, ამდენის უბედურების და განსაცდელის შემდეგ, ჩვენამდე მოალ-

წია? თქვენს ლხენას, აბა სადა გვაქვს იმისი თავი! შორს გადა-
კარგულ აქარაში ძველის დიდების ნაშთის, მრავალ-საუკუნის
მოწამის განახლება კი არა, ცხვირწინ გვენგრევა ამაზე უხნესნი
ისტორიულნი ტაძარნი და იმათთვის ევრა გვიშველია-რა! ჩვენ-
თავანი ერთად-ერთი კაცი, რომელმა ამ უკანასკნელს ხანში
ასე თუ ისე ხელი შეუწყო ამ ტაძრის დაცვას, იყო ხულოს
უფროსად წამყოფი კაპიტანი ალ. ბერიძე. ამ პატივცემულმა
გვამმა, რა დანახა ესეთი უნუგეშო ყოფა ჩვენის დიდების ნაშ-
თისა, ბრძანება გასცა ხელი არაეის ეხლო სხალთის ტაძრის
მასალისათვის და საზოგადოდ პატივით მოპყრობოდნენ. მაგრამ
ეს ორი წელიწადია, ბ-ნმა ბერიძემ აქაურობას თავი დაანება
და დღეის შემდეგ ისევ ღვთისსინაბარა დარჩება ეს ტაძარი, თუ
ახალი გულ-შემატკვარი და მზრუნველი არ აღმოუჩნდა.

სხალთის ტაძრის, ქართულ ხუროთმოძღვრობის ამ საუ-
კეთესო ნიმუშის, აშენება, თანახმიდ ჩვენის ისტორიკოსის დ.
ბაქრაძისა, უნდა ეკუთვნოდეს საქართველოს ცხოვრების ოქ-
როს ხანას, X—XIII საუკუნეს. ამასვე ეთანხმება აქაურებში
დარჩენილი ხსოვნა თამარ მეფისა, რომელმაც, მათის თქმით,
ქრისტეს სახელის სადიდებლად ეს ტაძარი აღაშენა და რომ-
მელსაც მეტად უყვარდა მისთა კედელთა შორის ღვთის ლოცვა-
ვედრებაო.

სხალთის ტაძრის აშენების შესახებ ორი ზეპირთქმულებაა
ხალხში დარჩენილი. ტაძრის შენების დაწყებამდე თამარ დე-
დოფლისათვის უკითხავთ, სად გვიბრძანებთ შენობის დაწყება-
საო?—მსხალთან, —უპასუხნია დედოფალს, და მიუთითებია იქვე
მდგარ დიდ მსხლისათვის. სახელიც „სხალთისა“ ტაძარს აქე-
დან დარქმევია. მის მშენებლად გამოჩენილი ოსტატი ყოფილა
მოწვეული. ოსტატს საჭირო ქვის მასალას შეგირდი უმზადებ-
და ერთ კლდის ძირას, სხალთიდან ნახევარ დღის სავალზე.
გამოჩენილ ოსტატს შაგირდიც თავის შესაფერი ჰყოლია. ამ
უკანასკნელს წინდაწინ გამოუანგარიშნია, რამდენი ქვაც დას-
ჭირდებოდა ტაძრის დამთავრებას და სწორედ იმდენი მოუმზა-
დებია, არც მეტი და არც ნაკლები. ოსტატს შენება რომ

დაუმთავრებია, გამოსაცდელად შავირდისათვის შეუთვლია, ქვა დამაკლდა და მომაწოდეთ. შავირდს თამამად შემოუთვლია: რაც გამოვიგზავნე, ის ეყოფოდა, მეტი საჭირო არ არისო. ოსტატს სწყენია თავის შავირდის მიხედვრილობა: ახლავე რომ ასეთი ნიჭი გამოიჩინა და მაჯობა, მერე რაღა იქნებაო? არა, ჩემი სიცოცხლე არა ღირსო. აუწყვია და ეკკლესიის სახურავიდან გადმოშვებულა და თავი გაუფუჭებია.

სხალთის ტაძრის დასავლეთ მხარეს მაჰმადიანური სასაფლაოა, სწორედ იმ ადგილას, საცა წინად ქრისტიანეთა უნდა ჰქონოდათ თავიანთთა მიცვალებულთა სამარხი. აქ ასაფლავია უმეტესად ხიმშიაშვილთა ოჯახის წევრნი. მაჰმადიანურს საფლავზე საზოგადოდ ბრტყელი ლოდები თავითთაა ზეზე მიწაში ჩასმული. ამ ლოდებად უხმარნიათ სხალთის ტაძრის თლილი და ჩუქურთმიანი ქვები, რომელთა ერთი ნაწილი ბეგის სასახლის ბუხრებისათვისაც ააშოულიათ. სასაფლაოს გვერდით ჩამოუდის ღელე და ღელეს გაღმა თვით სასახლეა ხიმშიაშვილებისა.

ჯერ გვხვებათ ღელეზე გადმომდგარი წისკვილი, რომლითაც მიდამოს მცხოვრებნი სარგებლობენ; იმას მოსდევს პატარა, ორსართულიანი სახლი—სასტუმრო, ანუ ყონალი, სადაც მასპინძლად დაგვხვდა სახლის დარაჯი, ციფებისაგან საშინლად დატანჯული. აქ უნდა მოვიხსენიოთ, რომ მთელი სოფელი თავის ჩავარდნილ მდებარეობის წყალობით, მეტად ციფებიანია. მზისაგან სხალთის წყალს ორთქლი ასდის, რომელიც აქვე გუბდება და ზაფხულობით განუწყვეტელ ციფების მიზეზად ხდება. დარაჯმა, ანუ როგორც აქ ეძახიან, ყორულჩიმ, ბოდში მოიხადა, —ბეგები შინ არა ბრძანდებიან და ნუ გაგვიწყრებით, თუ თქვენი შესაფერი პატივი ვერ გეცითო, და შეგვიძლვა სასახლეში.

სასახლე ხასაა, შვიდ-რვა თვალიანი და ეეროპიულს გემოვნებაზე აშენებული თვით შერიფ-ბეგის სიცოცხლეში. შიგ არავინა დგას. მამის სიკვდილის შემდეგ შვილებს აქაურობისათვის თავი დაუწებებიათ: ზამთრობით სამი ძმა ხულოში სცხოვრობს,

მეოთხე ახალციხეში მსახურობს და მესუთეც—არტანუშია, ზაფხულობით კი, როგორც ვნახეთ, ქოჩახსა და სარიჩაირში ატარებენ დროს თავიანთის ცოლშვილით. სასახლეს ათიოდ ქცევა მიწა აკრავს, რომლის გარვა მოზრდილი ნაწილი სხალთის წყალს მოუგლეჯია. შიგ ერთს დროს მრავალი ხეხილი ყოფილა, მაგრამ ახლა ყველაფერი თავმინებებულია. სასახლის მახლობლად ამ ბაღში პატარა სასაფლაოა, ეკლით დაფარული და გარშემო შემოკავებული. შიგ ასაფლაოა შერიფ-ბეგის გერმანელი ცოლი და მისი ქალიშვილი, რომლის მოსანათლად მამას 1890 წ. აქ მღვდელი მოუწვევია და იმ დროს აქ დამსწრე ბ. იონა მეუნარგისათვის მოუწნათვლინებია. საფლავის ძაბურზე ჯვარია ამართული.

საზოგადოდ თავმინებებულ სასახლის დათვალიერება მეტად გულს უკლავს ადამიანს: ერთ დროს დიდებით ცხოვრობდა აქაურების უფროსი და ბატონი, სიცოცხლე სდუღდა, ხშირი მისვლა-მოსვლა იყო და დღეს კი... ადამიანისა და საზოგადოდ სიცოცხლის წარმომადგენელად ერთი საცოდავი, ცივებისაგან ოთხად მოხრილი დახაშლებული დარაჯი-დაა... მოსახლეც ახლო-მახლო არავინაა, თუმცა აქაური ნიადაგი თავის ნაყოფიერებით მთელს ზემო-აჭარაში განთქმულია. ჩვენის აზრით, ცივება უნდა იყოს მიზეზი, რომ მიწის ნაყოფიერებასაც არა ხარბდებიან გლეხები და აქ არა სახლდებიან. მთელს ზემო-აჭარაში თუთუნის მარტო აქ მოდის. იმის დასამუშავებლად, რადგან აქაურებმა მისი ხელი არ იციან, ლაზები მოდიან გაზაფხულზე და მოსავლის აღებამდე აქა რჩებიან. კარგის ღირსების თუთუნიც მოსდით.

სანამ ჩვენ აქაურობას ვათვალიერებდით და ვისვენებდით, დარაჯის ცოლს მქალი გამოეცხო, ერბო-კვერცხი გაეკეთებინა და სუფრა გაგვიშალეს სასახლეში. ამას ზედ დაერთო ბროლივით წმინდა და ცივი წყაროს წყალი. თითქმის მთელი დღე ნამგზავრთ და უსმელ-უქმელთ მეტად ტკბილად გვეჩვენა ეს მკირე სასმელ-საქმელი. ნასადილევს ცოტა თვალი მოვატყუვეთ, საღამო მივეციოთ იქაურობას, ისევ ავიარეთ ტაძარის ფერ-

დზე, ერთი უკანასკნელად თვალი მიმოვაღვლით მანდაურობას და შევუდგებით მალღა მთაზე მიკრულ სოფ. ჩავოს აღმართს, რომლის იქიდან გზა ხულოსაკენ გადადის.

სხალთიდან ჩაოში მიმავალი გზა მეტად მოსხლეტილია. ცხენით სიარულის შესახებ ფიქრიც-მეტია იქ, სადაც თვით ცხენსაც რის წვალებით ამოაქვს თავისი ტანი. გზის სიძნელეს აქარწყლებს თვალ-წარმატაცი ბუნება: ცათამდე აზიდულ ფიქვებით და ნაძვით დაფარული ზურგი მთისა; შორს, ვიწრო ხეობაში ხუვილით მიმავალი აქაფებული სხალთი სწყალი, მათს იქით—მწვანე ხავერდის მსგავსნი თხემნი მთისანი, რომელთაც თვალ-წარმატად ზედ დაჰყურებს ბუმბერაზი ღებრუზი თალი ცისა.

ოარის საათის სიარულის შემდეგ, კარგა შებინდებულზე, ერთ გლეხისას ჩამოვხტით ღამის გასათევად, სოფ. ტაგოში. მასპინძელმა შემოგვთავაზა ყოველივე ის, რის მოტანაც შეეძლო და რომლითაც თვითონ თითქმის წლითი-წლობამდე იკვებება: ლობიო, მჭადი და ცივი წყალი.

მეორე დილას მზეს ჩვენც ავყევი და გავუდგეით ბილიკს, ანუ, როგორც აქ ეძახიან, გზას, რომელსაც პოეტურად ზედ დაჰყურებს კაკლის ხეები თავიანთის განიერის ტოტებით. გავიარეთ სოფ. გურძაული, ცნობილი თავის რკინის წყლით. მთელს კალაპოტს წყლისას ეანგის ფერი აქვს. თან ისე უხვად მოდის, რომ ერთთვლიან წისქვილს აბრუნებს. სოფელელნი ზმ წყალს არა სვამენ,—ფახიმიანიო (ცუდიაო). აქ უნდა შევნიშნათ, რომ რკინისა და საზოგადოდ მადნეული წყლები აქეთკენ ხშირია, მაგრამ მათი თვისება ჯერ თითქმის არაფის გამოუკვლევია. თორემ ადვილად შესაძლებელია, ეს უსასყიდლო ბუნების სიმდიდრე ადგილობრივ მკვიდრთათვის, სხვათა შორის ცხოვრების თვალსაჩინო წყაროდ შეიქმნეს.

ცოტა ხნის უკან ზედ მოვექეცით ქედს, რომელიც აქარწყლისა და სხალთისწყლის ხეობებს ერთმანერთისაგან ჰყოფს იმ ადგილამდე, საცა აქარწყალს სხალთისწყალი უერთდება.

აქ იწყება მეტად მკიფი დაღმართი, გრძელდება ხუთ-ექვსის კილომეტრის მანძილზე და ექანება პირდაპირ აქარწყალში. ამისთანა გზებზე ცხენი უხმარია. ურემს ხომ თვალით ვერა ნახავს კაცი. ხარებისა და ცხენის დანიშნულებას აღამიანი ასრულებს თავის ყველაფრის ამტან და უმაშვრალ ზურგიით. ასეთს ადგილებისათვის ტვირთის ჩასატანად, ისიც ზამთრობით, თოვლის დროს მარხილებს, ანუ, როგორც აქ ეძახიან, წიგებ-სა ხმარობენ, მაგალითად, შეშისა ან თივის ჩასატანად. დატვირთულ ციგის ბოლოზე კაცი დგას და დაცურებულ ციგს ჯობით, რაიცა იგივეა აქ, რაც ზღვაში გემისათვის სამართი, სასურველ მიმართულებას აძლევს. ეს არის ერთი ტიპი აქაურის ურმებისა. უფრო მოვაკო ადგილას თვლებიან ურმებსაც შეხედება კაცი. მაგრამ მათი სახასიათო თვისება უეჭველად ის არის, რომ ხელნები მიწაზე მისთრევენ და ურემს დაღმართში ერთბაშად არ აცურებს და საყენის მაგივრობას უწევს. ასეთს ურემს სეფი ჰქვია. სიგრძე სელს ხუთი-ექვსი ადლი აქვს. დედნებს შუა განი 1 ადლსა და სამ გოჯს უდრის; დედნებს ხუთი საყარი აერთებს, რომელთა შუა თითო ციდა ადგილია დატოვებული. ლები დედნებზე სულ ორი წყვილია. სიმაგრისათვის დედნებს იმ ადგილას, სადაც ღერძი აქვს გაყრილი, ეგრიჯები აქვს. ღერძი თვლებშია დამაგრებული და მათთან ერთად ბრუნავს. თვითონ თვალი ერთის ადლის სიმაღლისაა და ფერსოების შესაერთებლად ერთი მტკაველის სიგრძე ქალები აქვს ხუნდში (მორგეში) ჩამაგრებული. ხელნები დედნებთან კავრთაა შეერთებული და მათ ქვედა ნაწილი მიწას თავისდღეში არ ასცილდება. არის ამავე ტიპის სხვა ურმებიც, მხოლოდ აღარც ქალები აქვთ, აღარც ეგრიჯა, აღარც საყარი. ბოლოს, შეგხედებათ აგრეთვე ჯინა ანუ გოდორ-მარხილა. ეს იგივე ციგაა უთვლებო, მხოლოდ ზედ დამაგრებულია მოწნული ჯინი გადასატანად სიმინდისა და საზოგადოდ ისეთის ნივთისა, რომელიც ადვილად სცივია. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ სელით ერთ უღელ ხარს 15-20 ფუთის სიმძიმის ზიდვა შეუძლია. ჯინითა და დანარჩენებით—ამაზე ნაკლებს.

ჯოჯოხეთის მსგავს დაღმართის სიმწარეს ცოტა არ იყოს გვიქარვებს ყოველ-ნაბიჯზე სიგრილის მომფენი მთის წყაროების ჩახრიალა, რომელთაც ამაყად ზედ დაჰყურებს კაკლის ხეები. თითქმის ცურვით ჩავალწიეთ აქარის-წყლამდე, სადაც ძველებურ ქვითკირის ხიდზე გავედით. უკვე ნაცნობ სოფელს ყადი-ოღღების მარჯენივა ვსტოვებთ და ახალის აღმართით ავდივართ სოფ. ხულოში, რომელსაც ამ ერთის კვირის წინად დავანებეთ თავი.

თ. სახაჯია

(დასასრული იქნება)

არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი*)

სხვა ნივთებთა შორის რუისის ეკლესიისა უნდა აღვნიშნოთ:

I. წყვილი სამღვდელ-მთავრო ენქერი, მშენიერის ხელობისა, სულ სირმით ნაკერი. ერთ მათგანს ლამაზის ასომთავრულით აწერია:

„ქ: შეიბ: მახვილი: შნი წე-
ლთა: შნთა: ძლიერო: შწნიერე-
ბითა: შენითა: მოიხსენე: ზ:
დედოფალი: რუსუდან: ან:“

აქ მოხსენებული რუსუდანი უნდა იყოს ვახტანგ მეექვსის მეუღლე, რომელიც გარდაიცვალა მოსკოვს 1740 წელს.

II. სამღვდელ-მთავრო სარტყელი, რომლის აბზინდებზე მხედრულათ აწერია:

ქ: მოიხსენე: უფალო: ბატონიშვილი: ლევან: და: თანა: მეცხედრე: ჩუენი: სულ: კურთხეული: გურიელის: ასული: ბატონიშვილი: თუთა: რომელმან: შემოგწირეთ: სამარხსა: ჩუენსა: სვეტს ცხოველს**): ვინც: გამოსწიროს: ისიმც: რისხავს:

*) იხ. „მოამბე“ № VI.

***) აქედან სჩანს, რომ სარტყელი წინეთ სვეტიცხოვლის ყოფილა.

აქ მოხსენებული ლევან არის ვახტანგ მეხუთის შვილი და თუთა მისი მეუღლე, ქაიხოსრო გურიელის ასული. თუთა გარდაიცვალა 1670 წელს.

III. დიდი ვერცხლის ფოდნოსი. რომელზედაც მხედრულათ აწერია:

ქ.: საქართველოს: მეფის: ირაკლის: სძლის: მარიამის: მზითვის: არის: მისხალი: რაგ:.

ეს მარიამ არის გიორგი მეთორმეტის მეუღლე, გიორგი ციციშვილის ასული, რომელიც გადაიცვალა მოსკოვს 1850 წელს.

ამ მარიამის დედა ყოფილა ელენე, რომელიც დამარხულია რუისის ეკლესიაში და რომლის ეპიტაფიის მაგიერ ჩვენ ზემოთ (იხილე პირველი ნომერი ეპიტაფიისა) შეცდომით დედოფლის როდამ ყოფილის ეკატერინეს ეპიტაფია მოვიყვანეთ. ეს ეკატერინე დამარხულია სვეტი ცხოველის ტაძარში მცხეთას და სვეტი ცხოველიდან გადმოღებული ეპიტაფია შემთხვევით მოჰყვა რუისის აღწერაში. ამ ეპიტაფიის მაგიერ უნდა იყოს:

„დასაბამ და არსებ ჩემდა იქმნ[ა] ბძანება დამბადებელისა მიწა ხარ მიწადვე იქეც მომიბოვა მეც მიწადვე მისა ღები მშაბელი (sic) საქართველოს დედოფლის მარიამასა (sic) და თანა მეცხედრე თავადის სარდლისა გიორგისა ციციანოვის ელენე აღმომკითხველთა ამისთა შენდობას ჰყ[ო]ფდეთ. ქრისტეს აქეთ ჩეგზ *)“

IV. რუისის ეკლესიაში 1873 წელს დ. ბაქრაძეს უნახავს კიდევ სამღვდელ-მთაფრო ომფორი, სირმით ნაკერი, შეწირული ცნობილი მარიამ დედოფლის მიერ, როსტომ მეფის მეუღლისა, მაგრამ ეხლა ეს ომფორი ეკლესიაში მთელათ აღარ

*) ეს წლის აღრიცხვა ჩემს დღიურში წაშლილა და ამიტომ არ ვიცი უკანასკნელი ორი ასო მართალია თუ არა.

მოიპოვება. დაცულია მხოლოდ ერთი ნაჭერი, რომელზედაც წარწერა არ არის. როგორც გადმოძევა რუისის ეკლესიის მნათემ, მეორე წარწერიანი ნაწილი ომფორისა. წაუღია რუისის ყოფილ დეკანოზს, აწ განსვენებულს რაჟდენ დეკანოზის-შვილს, და აღარ დაუბრუნებია. ეს მით უფრო სამწუხაროა, რომ ქართული ტექსტი ომფორის წარწერისა დ. ბაქრაძეს არ მოჰყავს. კარგი იქნება, ვისგანაც ჯერ არს, მოიკითხონ განსვენებულის რაჟდენ დეკანოზის-შვილის სახლობაში ეს საქართველოს საუკეთესო დედოფლის ნამუშავევი.

ყ. სალაროში ინახება ყავარჯენი სპილოს ძვლით შემკობილი გველის თავის მსგავსად.

ეხლანდელი ხის ხელოვნური კანკელი რუისის ეკლესიისა, როგორც წინეთ მოყვანილი წარწერა უჩვენებს (ეს წარწერა ასომთავრულია და არა მხედრული, როგორც შეცდომით მოვიხსენიეთ ზემოთ) გაკეთებულია ირაკლი მეორის დროს 1781 წელს. წინეთ ეკლესიას ჰქონია, როგორც ურბნისში, ქვის კანკელი სულ დახატული. ეს მხატვრობა ეხლა სანახევროთ მოშლილია და აგრეთვე დაზიანებულია ქვის კანკელიც. ძველ კანკელს ოთხი რიგი მხატვრობა ჰქონია მხედრულის და ხუცურის წარწერებით. პირველ ქვედა რიგზე დახატული ყოფილა მსოფლიო მამათ-მთავრები, ერთ მათგანს აწერია: „წმ ოქროპირი“, სხვების წარწერები აღარ მოჩანან. მეორე რიგის მხატვრობაში მოთავსებულია წმიდა იოანე, დავით წინასწარმეტყველი (ამ ადგილზე ჩვეულებრივად ღვთისმშობელი უნდა ყოფილიყო, რადგან საკუროთხეველის შუა კარის მარცხნივ არის), შემდეგ შუა კარის მარჯვნივ წაბლალული სურათი*). რომლის ქართაზე წარწერიდან ასომთავრულით შერჩენილა:

მართლი: იყვ. ცხოვრებდ ხ: დევნულობაჲ: უღვთოჲსაჲ.

შემდეგ დახატულია იოანე ნათლის მცემელი.

*) ამ ადგილას ჩვეულებრივად ქრისტე უნდა იყოს.

მესამე რიგზე წარმოდგენილნი არიან სული წმიდა შუა ადგილას კანკელისა და აქეთ იქით ანგელოზნები საყვირებით, რომლის პირებზე აწერია ასომთავრულებით:

წა არს, წა არს, წა არს ონი ონი.

მეოთხე რიგის მხატვრობა ზემოთ სულ მოშლილია, გარდა კუთხეებისა. ამ ზედა რიგის ნახატების ზემოთ უნდა ყოფილიყო წარწერა, ვისგან არის გაკეთებული კანკელი, მაგრამ ეს ნაწილი კანკელისა სულ ჩამონგრეულია.

კანკელის მხატვრობა იმ დროს უნდა ეკუთვნოდეს, რომელსაც ეკუთვნის მცირეოდნად დაცული მხატვრობა არკებზე მარცხნივ და მარჯვნივ საკურთხევლისა. მარცხნივ დაცულს წელს ზემოთ ნახატს სურათებს აწერია:

წმიდა ბარბარე, წმინდა ეკატერინე, წმინდა ირინე, წმინდა თეკლა, წმინდა მარინე, წმინდა ნანო.

მარჯვნივ ზემოთ ერთი სურათი დაფარულია ფერისცვალების ხატის ფანჯატურით, სხვებზე ამოვიკითხეთ: „წმიდა არსენ, მამა პავლე.“ მარცხნივე კანკელისა მოიპოვება დიდი სურათი წმიდა გიორგისა ცხენით, ვეშაპის გამგმირავი.

წარწერა კედელზე დარჩენილის სურათებისა ისეთივე მხედრულია, როგორც ძველი კანკელისა. ჩვენის აზრით ყველა ეს მხატვრობა ვახტანგ მეექვსის დროს უნდა იყოს. ამ მოსაზრებას ჩვენ ვამყარებთ მხედრული წარწერების მსგავსებაზე რუისის და ურბნისის კანკელებისა. როგორც ხის კანკელები ორთავე ეკლესიაში ისაკლი მეორეს გაუკეთებია, ისე ქვის კანკელები ვახტანგ მეექვსეს ეკუთვნიან. შიგნით დანარჩენი ნაწილი ეკლესიისა კირით არის შეთეთრებული და ძველი მხატვრობა დაფარულია.

ვისარგებლობთ აქ შემთხვევით შევასწოროთ წინეთ მოყვანილი წარწერა სამრეკლოს აღმოსავლეთის ნაწილისა, რომელზედაც ასომთავრულით სწერია:

წ: ღოთა: შ: მეორედ: აღმა
 შენებლი: სამრეკლოსა: ამის:
 ლარაძე: დიონოსი: ამინ:

ეს წარწერა ცხად ყოფს, რომ სამრეკლო ძველი არის და დიონოსეს ის მეორედ აღუშენებია. ანუ უკეთ ესთქვათ განუახლებია და არა პირველად აღუგია, როგორც გრაფინია უვაროვისა შენიშნავს.

რუისის სამწყსოს წინეთ შეადგენდა მთელი ზემო ქართლი, ანუ უმეტესი ნაწილი ძველის შიდა ქართლისა. ჯერ კიდევ 1800 წელს რუისის ეპარქიაში, დ. ბაქრაძის სიტყვით, ითვლებოდა 46 სოფელი (ეპარქია რუისისა გაუქმდა 1811 წელს). მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისში რიცხვი სოფლებისა ორჯელ მეტი ყოფილა. ჩვენ გვაქვს ეხლა ხელში ერთი შესანიშნავი წიგნი, ა. ციმაკურიძის მიერ ჩამოტანილი ქართლიდან, რომელიც წარმოგვიდგენს დავთარს ანუ, როგორც შემდგენელი უწოდებს, მატიანეს რუისის სამწყსოისას. დავთარი შეუდგენია 1715 წელს ნიკოლოზ მკაცრეს ჩაბეჭდვით ანუ ეფლანაშვილს. წიგნი 1763 წლამდის შეუკრავი ყოფილა და დაზიანებულია. ხსენებულს წელს მროველს გეგმანეს წინამძღვრისშვილს შეუკრევინებია დავთარი და ლამაზი შავ ტყავ გადაკრული ყდა გაუკეთებია. ყდის წინ დატანებულ ქალღმერთს გერმანე სწერს:

მე. წინამძღვრის. შვილმა. მროველ. მიტრაპოლიტმა. გერმანემ. შევაკრევინე. წიგნი. ესე. ყაფლანისშვილის. მროველისგან. დაწერილი. იყო. წამკდარიყო და გავაკეთებინე. ქკს უნა.

სულ დავთარი შეიცავს ექვს რვეულს. რვეულების სათვალავი ასომთავრულებით არის აღნიშნული. რვეულში რვა ფურცელია. მეოთხე რვეულს აკლია ერთი ფურცელი. აგრეთვე ერთი ფურცელი აკლია უკანასკნელ მეექვსე რვეულს. ეს ნაკლი ყოფილა მროველი გერმანეს დროსაც, ვინაიდან მის მიერ აღნიშნული ფურცლების სათვალავი მხედრულის ასოებითა

ყველა ფურცლებზე სწორია. სულ ნაწვენებია და დღემდის დაცულია 46 ფურცელი. ისტორიული, სტატისტიკური და იურიდიული მნიშვნელობა ამ დავთრისა ექვს გარეშეა და ამიტომ საჭიროდ ვრაცხთ მთლათ მოვიყვანოთ აქ ეს ნაშთი საქართველოს სიძველენისა. პირველი გვერდი დავთრის შესავალისა ძრიელ გადასულია და აქ ჩვენ გავარჩიეთ მხოლოდ რამოდენიმე სიტყვები. სხვა შენიშვნებს ტექსტის შესახებ, თუ საჭირო იქნება, სხოლიებში უჩვენებთ.

დავთარი რუისის სამწყვლასა.

ქრისტეს აქეთ ჩდაგ წელსა
აპრილსა ერთსა თვით
მკვდრეთით აღდგომასა
უფლისა ჩვენისა იესო.
ქრისტესა [აღიწერა
მატიანე ესე].

ქართველთა მეფეთ მეფისა დიდისა გიორგისსა და¹⁾ ძმისა მათისა იმერთა და კახთ მეფეთ მეფისა.. და ძმისა მათისა სრულად სპარსეთის მოსამართლეთ უხუცესისა ლევანისა, ამა მეფეთა დედის ძმისწულმა და საქართველოს მოსამართლეთ უხუცესისა ძემან ორბელის ძემა ნიკოლოზ მროველ ეპისკოპოზმა...

- და აღწერე ხელითა...
- გლეხი და მამული სადაც ვის...
- განწესებული რიგი და სალოცი ქირა...
- მღდელისა მათისა

აწე ამას გვედრებით ყოველთა რომელნიცა იჯდეთ საყდარსა ამას ზედა რუისის ღვთაებისასა თქვენცა
ესე რამეთუ არა რა სამეი.*)

1) ეს სტრიქონი წითელის მელნით არის დაწერილი.

*) აქ თავდება პირველი გადასული და გაფუჭებული გვერდი ხელნაწერისა. დაწარჩენი საკმაოდ კარგათ არის დაცული.

ღიეს: ქრისტეს მცნებისათვის: რომელი ბრძანებს კმა მალალ მოციქულის პაელეს პირითა: ურთიერას სიმძიმე იტვირთეთ და სჯული იგი ქრისტესი აღასრულეთო: ჩემ ცოდვილისაგან: რაც შეიძლებაოდა. ან დამცალდა აშენებითა: ყმისა და მამულის შემატებითა და რაც ღთნ შემაძლებინა მისი მატიანე ბოლოს დამიწერია: 1) და ღღიეს წალმა უფალმან განაგოს: თქვენც ჩემი სიმძიმე იტვირთეთ ჩემ ცოდვილისათვის: თქვენის წმიდის წირვითა და ლოცვით ვიკსენიებოდღე: უფლისა ღთისა ჩვენი-საგან: ვედრებითა თქვენითა ვპაოო ცხონება სულისა ჩვენისა: და სახიერმან ღთმა მოგმადლოსთ კეთილი მწყესობა: და სულიერი კეთილ ცხოვრება: ხლოო უკეთუ სათნო იჩინოთ ჩემ მიერ განწესებული ესე გარიგება თქვენცა ესრეთ ყავთ: და უკეთუ არა გინდესთ თქვენ რომელი ინებოთ იგი ქენით: და მე უკანონო ვიყო:.

ამასაც ვიხვეწები: ამ სამწყსოს დავთარს მეფის მოსაქმეს ნურავის აჩვენებთ: კოდის პურსა და საურზე ქვეყანას გარჯიან: და მე არ მიჯობს: მე დრამისთვის აეწერე: საყდარს მოსაელის ანგარიში არ დაეკარგოს: ღთის სიყვარულისათვის ამ სამწყსოს მატიანეს ნურას მეფის მოსაქმეს ნუ აჩვენებთ: თუ ქრისტე გწამსთ:*)

ამას გარდა ამ საყდრის მამული და ყმა: სულ დამიწერია: თარხანი ვინ არის და თარხნობით რა სამსახური აქეს: და მოა:

1) ეს ცალკე სია ნიკოლოზის შექმნილის ყმის და მამულებისა ჩვენამდის მიღწეულს წიგნში არ არის, ალბათ ბოლოს იყო დართული და დაიკარგა.

*) აქედან სჩანს, რომ საქართველოში მღვდელ მთავრები თავიანთი ინტერესის დასაცველად საეკლესიო ყმების სიას მეფეთ მოხელეებს უმაღვიდენ, რომ მათ კოდის პური და საური არ აეღოთ. ფეოდალურ წესწყობილებაში ანტაგონიზმი ფეოდალებთა და მეფეთა შორის ყოველთვის არსებობდა. ეპისკოპოსები საქართველოში მუდმივ სცილობდენ თავიანთი ყმები სახელმწიფო გადასახადიდან გაენთავისუფლებინათ: ჩვენამდის მრავალ სიგელ-გუჯარს მოუღწევია, რომლებიდანაც სჩანან რომ ეპისკოპოსებს გამოუთხოვიათ თავისუფლება სახელმწიფო გადასახადისაგან ამა თუ იმა საეკლესიო ყმებისა. იმ დროს, როდესაც ჩვენი მატიანე შედ-

ბერე ვინ არის და რა ბეგარა აქვს:³⁾ და თქვენ რომელიც გინ-
ლოდესთ ვიცი იმას იქით: და მე კი ნუ დამწყევთ: რაც მე შემე-
მატებია: ის როგორც გვინდოდა ისე დამიბეგრავს: და ნურც
მოუშლით: და რაც თქვენ შემემატათ: ის როგორც გვენებოსთ:
ისე გარიგეთ: [წინა] შემკვიდრებისა ჩემს უწინდელის მროველე-
ბის გარიგება როგორც ყოფილა მე არ მომიშლია რა: ამას
იქით თქვენ იცით...

ახადეთს:

- ქ. იშხნელიშვილი ფირან. საწირავი აქვს:.
- ქ. იშხნელიშვილი იოვანე. საწირავი აქვს:.
- ქ. იშხნელიშვილი ნიკოლოზ. საწირავი აქვს:.
- ქ. იშხნელიშვილი დავით. საწირავი აქვს:.
- ქ. იშხნელიშვილი მერისელი. საწირავი აქვს:.
- ქ. ქუშსიაშვილი ზაზუა. საწირავი აქვს:.
- ქ. მაზანაშვილი გიორგი. საწირავი აქვს:.
- ქ. მუჩაიძე ფირან. საწირავი აქვს:.
- ქ. მაისაძე ზაქარია:.
- ქ. თოდუძე ნიკოლოზ:.
- ქ. თოდუძე ნადირა:.
- ქ. თოდუძე საბა:.
- ქ. დევიძე მანველა:.

გენილი, რუისის სამწყსოხის ნუსხა, როგორც სჩანს, მეფის მოხელეებს არა
ჰქონიათ, მაგრამ სტატისტიკური აღწერილობის საჭიროება კარგათ ჰქონ-
და შეგნებული ვახტანგ მეექვსეს და ეს იყო მიზეზი, რომ მან მოახდინა
განკარგულება და აღაწერინა თითოეული სადროშო ქართლისა. მეწინავე
სადროშოს ანუ საბარათიანოს აღწერილობამ მოაღწია ჩვენამდის, დაის-
ტამბა და მალე გამოვა, ხოლო დანარჩენი სადროშოების აღწერილობანი
ჯერ არ აღმოჩენილან.

³⁾ სია თარხანთა და მობეგრეთა განცალკავებით არ მოიპოვება ჩვე-
ნამდის მოღწეულს წიგნში შესაძლებელია, რომ ამგვარი სიაც დართული
ჰქონდა ბოლოს ჩვენს წიგნს, მაგრამ აღარ შენახულა.

- ქ. კიკოლიასშვილი პაატა:.
- ქ. გელიაშვილი გიორგი:.
- ქ. ტიტენიძე პაატა:.
- ქ. ხუციასშვილი პაპუნა:.
- ქ. გუგულაშვილი ლეკვია:.
- ქ. თადეულაშვილი ავთანდილ:.
- ქ. ნამორაშვილი იორამ:.
- ქ. ბერიძე იორდანე:.
- ქ. ტიტენიძე საბა:.
- ქ. ბერაძე თამაზა:.
- ქ. ოთიაშვილი ივანე:.
- ქ. სულიაშვილი ბერი:.
- ქ. ბერუკაშვილი ბერი:.
- ქ. კოკოლაშვილი პაპუნა:.
- ქ. მამასახლისი ოთარი:.
- ქ. გიგითი გიორგი:.
- ქ. შირიანაშვილი ზურაბა:.
- ქ. შირიანაშვილი გოგია:.
- ქ. სალარიშვილი ივანა:.
- ქ. შვეცაძე პაპუნა:.
- ქ. როსაფაშვილი თევდორა:.
- ქ. მღდელი ათანასე:.
- ქ. როსაფაშვილი გიორგი:.
- ქ. მუზაიძე ლონენა:.

37 *)

დრამას ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა სრულს კოდს იღებენ: ამათი სახუცო მარჩილი ოთხი და უზალოთუნნი:

სადგავაშენს:

- ქ. ძმორაშვილი დემეტრე:.
- ქ. ძმორაშვილი შალვა:.
- ქ. ჯავახაშვილი დემეტრე:.
- ქ. ჯავახაშვილი სენჩია:.

*) სათვალავი კომლებისა დედანში ხუცური ასომთავრულებით არის ნაჩვენები.

- ქ. ჯავახაშვილი ზაქარია:.
- ქ. ჯავახაშვილი დათუნა:
- ქ. ელიჯანაშვილი გიორგი:.
- ქ. მლდელი გაბრიელ:.

8

დრამას ბოგანო ნახევარ კოდსა და სხვა მთელს კოდს იღებენ: ამათი სახუცო ექვსი შაური არი:.

სამეხას:

- ქ. კალატოზიშვილი მიქელ: საწირავი აძეს:.
- ქ. კალატოზიშვილი სოსია: საწირავი აძეს:.
- ქ. კალატოზიშვილი არდაშელ: საწირავი აძეს:.
- ქ. გივიტაშვილი ივანე:.
- ქ. მურვანაშვილი პაპუნა:.
- ქ. ლაშიანი ბერი:.
- ქ. ტაბატაძე ნანუა:.
- ქ. გოგიაშვილი დათუნა:.
- ქ. კუტიშვილი ბერი:.
- ქ. ღვინიაშვილი ბერი:.
- ქ. ბარტყიაშვილი ივანე:.
- ქ. გვრიტიაშვილი ზაქარია:.
- ქ. შათირიშვილი გიორგი:.
- ქ. შავკაბისტოშვილი ბერი:.
- ქ. ნადიაკვენევიშვილი ლთისია:.
- ქ. კბილაშვილი გიორგი:.
- ქ. ფცქიალაძე ნასყიდა:.

17

ღვინიაშვილის გარდა ყველა ნახევარ კოდს დრამას იღებენ: და ღვინიაშვილი მთელს კოდს იღებს: ამათი სახუცო მარჩილი ერთი არის:.

დიარბს:

- ქ. ეგნატაშვილი მლდელი იესე: საწირავი აძეს:.
- ქ. ეგნატაშვილი დემეტრე: საწირავი აძეს:.

- ქ. ეგნატაშვილი ზაზა: საწირავი აძეს.
- ქ. ხუცისშვილი გოდერძი: საწირავი აძეს.
- ქ. დეკანოზი ბასილი: საწირავი აძეს.
- ქ. გაბრიელიშვილი გაბრიელ: საწირავი აძეს.
- ქ. გაბრიელიშვილი ხუცია: საწირავი აძეს.
- ქ. გულიაშვილი დათუნა:
- ქ. კვირიკაშვილი ივანე:
- ქ. ბაჩურიშვილი თამაზა:
- ქ. ბაჩურიშვილი იორდანე:
- ქ. გელბახიანი ბერი:
- ქ. გვარამული ბერი:
- ქ. ხახანაშვილი პაპუნა:
- ქ. ახალკაციშვილი დათუნა:
- ქ. ოქრუაშვილი ხახანა:
- ქ. მეგრელი მამუკა:
- ქ. გიორგაშვილი თამაზა:
- ქ. სირაძე ბერი:
- ქ. ბეჟანიშვილი ივანე:
- ქ. ეფრემაშვილი ივანე:
- ქ. სოზაშვილი პაატა:
- ქ. ერაძე მამუკა:
- ქ. ერაძე შიო:
- ქ. ნიადაგიშვილი დემეტრე:
- ქ. ნიადაგიშვილი იორამ:
- ქ. ნიადაგიშვილი დათუნა:
- ქ. კირმაძე თანდილა:
- ქ. ბადაშვილი პაპუნა:
- ქ. ირემაშვილი ბერი:
- ქ. გელუტაშვილი ლაზარე:
- ქ. ქვრივისშვილი მახარა:
- ქ. ძუძუნაშვილი პაპუნა:
- ქ. გულიაშვილი ქიტია:
- ქ. ნავროზაშვილი გიორგი:

- ქ. მეჯოგიშვილი ბასილა:
- ქ. მეჯოგიშვილი პაატა:
- ქ. მეზვრიშვილი გიორგი:
- ქ. ნინიაშვილი თამაზა:
- ქ. ტატუნაშვილი ბერი:
- ქ. ქურდამელაშვილი გიორგი:
- ქ. ჯანუაშვილი სოსია:
- ქ. ჯანუაშვილი ივანე:
- ქ. ნანუჩაშვილი ამირანდო:
- ქ. ნანუჩაშვილი იმედა:
- ქ. ოქრომჭედელი დათუნა:
- ქ. წერეთელი დათუნა:
- ქ. ანანიაშვილი ბერი:
- ქ. ანანიაშვილი თემურა:
- ქ. გემიაშვილი მაქსახლისი:

50

დრამას ბოგანო ნახევარ კოდსა: სხვა მთელს კოდს იღებენ: ამათი სახეცო: მარჩილი ხუთი არის:

ქვემო ძეგმლეტს:

- ქ. ტატიშვილი ოთარი: საწირავი აძეს:
- ქ. ტატიშვილი ჯარდან: საწირავი აძეს:
- ქ. ტატიშვილი ონისიმე: საწირავი აძეს: და ცხენი:
- ქ. გოგილაშვილი ივანე:
- ქ. ვიგრიაშვილი ივანე:
- ქ. გელიაშვილი ბერი:
- ქ. ქიტუნაშვილი გელია:
- ქ. ხარშილაძე ბერი:
- ქ. გოგინაშვილი ბერი:
- ქ. გარეყანაშვილი გელია:
- ქ. დულარიძე საბა:
- ქ. იორდანაშვილი ბარნაბე:

12

დრამას ბოგანო ნახევარ კოდსა: სხვა მთელს კოდს იღებენ: ამითი სახუცო აბაზი ხუთი:

ზეგე მგამლეთს:

- ქ. სახლთ უხუცესი ზურაბ: საწირავი აძეს:.
- ქ. ნაბიჭვარი ხოსია: საწირავი აძეს:.
- ქ. ტატიშვილი როსაბ: საწირავი აძეს:.
- ქ. ტატიშვილი სეხნია: საწირავი აძეს:.
- ქ. ინდულაშვილი ბერი:.
- ქ. მარკოზიშვილი ივანა:.
- ქ. მარკოზიშვილი ბერი:.
- ქ. ფეკაშვილი ნასყიდა:.
- ქ. მახმადაშვილი გელია:.
- ქ. ლოლაძე გიორგი:.
- ქ. ლოლაძე სესია:.
- ქ. მანრობელიშვილი ბერი:.
- ქ. იაველაშვილი გოგია:.
- ქ. ლომაძე დათუნა:.
- ქ. ვარძელაშვილი სეხნია:.
- ქ. ხუცისშვილი ოთარი:.
- ქ. კაკაშვილი ბერი:.
- ქ. ჩუსტანიძე დათუნა:.
- ქ. დათაშვილი ბერი:.
- ქ. ბედიანიძე ოქრუა:.
- ქ. ფეხაძე: ლაზარე:.
- ქ. იოანეშვილი გელიტა:.
- ქ. რაბიდაშვილი გელია:.
- ქ. ჯანგირაშვილი მამუკა:.
- ქ. ჯავახი ბერი:.
- ქ. ვეფხიაშვილი გიორგი:.
- ქ. მიქელაშვილი მლდელი ივანე:.

ქ. ჩურტანიძე მლდელი გიორგია:

ქ. ჩურტანიძე მახარა: 29

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს იღებენ:.
ამათი სახუცო მარჩილი ოთხი:.

სხლათს:

ქ. ხუციშვილი გიორგია:

ქ. მეფარიძე დათუნა:ა

ქ. საყვარელა:ა

ქ. მაჭარაძე თამაზა:.

ქ. მაჭარაძე მახარა:ა

ქ. ჯამბურაძე ბერუა:ა

ქ. მეფარიძე ოთია:ა

ქ. ხუციშვილი მლდელი გიორგია: 8

ამათი ლ მულნისისა სახუცო აბაზი ოთხი: და ღრამა ისე
სხვასავითა:

ფრანგს:

ქ. ხიმშიაშვილი მამუკა: საწირავი აძეს:

ქ. გვარამული თამაზა:.

ქ. გვარამული შიო:.

ქ. გვარამული შერმაზანა:.

კ. ძმათაშვილი დათუნა:.

ქ. ძმათაშვილი ზუბია: 6

ღრამა ნახევარ კოდი კვამლზედა სძეს: ამათი სახუცო:
აბაზი ერთი:.

დგანს:

ქ. შალიკაშვილი ვახტანგ: საწირავი აძეს:.

ქ. შალიკაშვილი ოთარი: საწირავი აძეს:.

- ქ. ყავარდელი იასონ: საწირავ აძეს:.
- ქ. ყავარდელი იესე: საწირავი აძეს:.
- ქ. ოქრომქედლისშვილი როსაფ: საწირავი აძეს:.
- ქ. ოქრომქედლისშვილი ლუარსაბ: საწირავი აძეს:.
- ქ. ოქრომქედლისშვილი ათანასე: საწირავი აძეს:.
- ქ. ოლარიონისშვილი აეთანდილ: საწირავი აძეს:.
- ქ. ახალკაცი ნადირა:.
- ქ. მამაგულაშვილი ელია:.
- ქ. გეგელა:.
- ქ. მამუკელა:.
- ქ. ჯავარისაშვილი ნადირა:.
- ქ. ოქიკაძე: თევდორა:.
- ქ. მეზვრე გიორგი:.
- ქ. მარქარაშვილი ხოსია:.
- ქ. ლომაურიძე: სეხნია:.
- ქ. მეზვრიშვილი ნასყიდა:.
- ქ. მეზვრაშვილი დათუნა:.
- ქ. იორდანაშვილი ესტატე:.
- ქ. ბელაშვილი გიორგი:.
- ქ. ბელაშვილი მქედელი:.
- ქ. შალიკაშვილი გოგნია:.
- ქ. პაპიაშვილი სეხნია:.
- ქ. გაბრიელაშვილი პაპუნა:.
- ქ. გაბრიელაშვილი ბეჟუა:.
- ქ. მეხატურიშვილი გიორგი:.
- ქ. მეხატურიშვილი ნასყიდა:.
- ქ. ივანაშვილი თამაზა:.
- ქ. ივანაშვილი ქრისტესია:.
- ქ. კოპაძე შერმაზან:.
- ქ. აღუაშვილი სეხნია:.
- ქ. კობახიძე როინ:.
- ქ. პაპიაშვილი გიორგი:.
- ქ. პაპიაშვილი ბერი:.

- ქ. დათუკაშვილი ბერი:
- ქ. დათუკაშვილი გიორგი:
- ქ. კობახიძე თევდორა:
- ქ. კობახიძე ბერი:
- ქ. ბეზარაშვილი პაპუნა:
- ქ. ბელაშვილი შალუტა:
- ქ. მახარაშვილი მახარა:
- ქ. დულიური გივი:
- ქ. გაბიტაშვილი შალიკი:
- ქ. პაპიაშვილი ბერი:
- ქ. ბიჭიაშვილი შოშია:
- ქ. სუხია:
- ქ. ნოზაძე: ზაქარია:
- ქ. შალიკიშვილი ბერი:
- ქ. ყაზამთორაშვილი ბერი:
- ქ. ბურნაძე ბეჟუა:
- ქ. მესტურიშვილი სენია:
- ქ. რაზმაძე მღვდელი დავით:
- ქ. გაგნაძე მღვდელი დავით:

54

ბოგონა ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს იღებს.
ამათი სახეცო მარჩილი ხუთი:

აგნეც:

- ქ. მაჭარაძე შიო:
- ქ. მაჭარაძე ციხელი:
- ქ. მაჭარაძე გიორგი:
- ქ. ნადირ(ა)ძე პაპუნა:
- ქ. ომანიძე სენია:
- ქ. მეზერე ნიძინა:
- ქ. საზანდარი დათუნა:
- ქ. მეზერე ზუბია:
- ქ. მეზერე დათუნა:

- ქ. მელინაძე სეხნია:.
- ქ. მაისურაძე სეხნია:.
- ქ. ბეგიაშვილი მლდელი ნიკოლოზ:.
- ქ. ბეგიაშვილი დათუნა:.
- ქ. სულიაშვილი ხოსია:.
- ქ. დათუაშვილი დათუნა:.
- ქ. ბრეგვაძე გიორგი:.
- ქ. სალარიძე ივანე:.
- ქ. სიქთურაშვილი ლაზარე:.
- ქ. სიქთურაშვილი მლდელი ნიკოლოზ:.
- ქ. კოზმანიშვილი ოთარი:.
- ქ. კოხაჯელი თევდორა:.
- ქ. კოზმანიშვილი ბერი:.
- ქ. კოხაჯელი ბერი:.
- ქ. ჩხერელაშვილი გია:.
- ქ. ჩხერელაშვილი პაპუნა:.
- ქ. ბერიკაშვილი ქიტია:.
- ქ. მონდობილაშვილი პატა:.
- ქ. მონდობილაშვილი დათუნა:.
- ქ. ხოსიაშვილი ბერი:.
- ქ. ბეჟუაშვილი ივანე:.
- ქ. სულიაშვილი თამაზა:.
- ქ. ყუზაშვილი ბერი:.
- ქ. ზუმბულიძე მლდელი შიო:.
- ქ. სიქთურაშვილი გიორგი:.
- ქ. ბათხაძე გურგენა:.

35

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს დრამის
იღებენ: ამათი სახუცო აბაზი ათი:.

არკნათს:

- ქ. იაღანაშვილი შიო:.
- ქ. სხირტლაძე ნასყიდა:.

ქ. კობახიძე თამაზა:.

3

ამათი ღრამა კვამლზე ათი კონა სარი სძეს:.

ნუფს:

ქ. ლომაძე ფარსადან: იმისი ძმისწული გოგია და სვი-
მონ¹⁾: საწირავი აძეს:.

ქ. საყვარელიძე გიორგი: საწირავი აძეს:.

ქ. სუხიაშვილი სულხანა:.

ქ. მერაბაშვილი პაპუნა:.

ქ. ბახტაძე პაპუნა:.

ქ. ნინუაშვილი გოდერძი:.

ქ. შავაძე ბერი:.

ქ. დალაქიშვილი გიორგი:.

ქ. გოგლიძე ლთისია:.

ქ. ხახუაშვილი სეხნია:.

ქ. ნაცვალ ბერი:.

ქ. დემეტრეშვილი მლდელო დემეტრე:.

ქ. ბეტიტა:-

ქ. ხოტვარაშვილი ლთისია:.

ქ. ჭავჭავაძე ბერი:.

ქ. ჭავჭავაძე კიდევ ბერი:.

ქ. კობალაძე დათუნა:.

ქ. კბილაშვილი ტატია:.

ქ. შავაძე შიო:.

ქ. როინაშვილი ბერი:.

ქ. მეცხრისშვილი პაპუნა:.

ქ. გამგებელი ბეჟუა:.

ქ. მებოსტნე პაპა:.

ქ. მახარაშვილი დანა:.

ქ. ხატისკაცო თამაზა:.

ქ. დალაქი ბეჟუა:.

1) ეს სტრიქონი შემდეგ სხვა ხელით არის მიმატებული.

- ქ. მეზვრე იორდანე:
- ქ. იშერელი გიორგი:
- ქ. შავაძე ბერი:

25

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს დრამას
იღებენ: ამათი სახუცო მარჩილი ოთხი:

დგერთეოს:

- ქ. ნადირაშვილი შიო:
- ქ. გვრიტაძე თამაზა:
- ქ. გვრიტაძე დათუნა:
- ქ. გვრიტაძე ბერი:
- ქ. მესხი სეხნია:
- ქ. ყვიჟინაძე გიორგი:
- ქ. ხიკაძე შალვა:
- ქ. მახარებელი მლდელო:
- ქ. ქიტიაშვილი პაატა:
- ქ. კოჭატიძე იმირნდო:
- ქ. ქიტიაშვილი გიორგი:
- ქ. ნადირაშვილი ხოსია:
- ქ. ნაცვლიშვილი დარუნა:
- ქ. ძამისაძე თამაზა:
- ქ. ჟამიერაშვილი გიორგი:
- ქ. ჟამიერაშვილი კიდევ გიორგი:
- ქ. ჟამიერაშვილი შიო:
- ქ. კიტიაშვილი შამუკა:
- ქ. ხააძე ბერი:
- ქ. ხააძე გიორგი:
- ქ. შარაბიძე გოგია:
- ქ. კაპანაძე ლაზარე:
- ქ. კურტანიძე ბერი:
- ქ. ჭიჭინაძე ბერი:
- ქ. მეზვრე პაატა:

ქ. მესხი თამაზა:.

ქ. მესხი მახარა:.

ქ. მჭედელი ლთისია:.

ქ. თანდილაშვილი გურგენა:.

29

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს დრამას
იღებენ: ამათი სახუცო ან კბოიანი ფური: ან კარი: ან ფასი აძეს:.

ერგნეთს:

ქ. პაპაშვილი დემეტრე:.

ქ. პაპაშვილი პაპა:.

ქ. პაპაშვილი ბერი:.

ქ. ნინაშვილი გელია:.

ქ. გაბრიელაშვილი გიორგი:.

ქ. კუპრაშვილი შიო:.

ქ. დოიჯაშვილი მახარა:.

ქ. დოიჯაშვილი ბერი:.

ქ. დოიჯაშვილი გიორგი:.

ქ. დოიჯაშვილი შიო:.

ქ. გოჩაშვილი შიო:.

ქ. ზარიძე ბერი:.

ქ. ოსაძე შიო:.

ქ. ოსაძე ივანე:.

ქ. ოსაძე ბერი:.

ქ. დათაშვილი ბერი:.

ქ. ქავჭავაძე ბერი:.

ქ. ბასილიშვილი ლთისია:.

18

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს დრამას
იღებენ: ამათი სახუცო აბაზი ექვსი:.

თორმანათს:

ქ. ელიაშვილი მახარა:.

ქ. ელიაშვილი სუხანა:.

- ქ. ელიაშვილი ლაზარე:.
- ქ. ელიაშვილი თამაზა:.
- ქ. ელიაშვილი მლდელო შიო:.
- ქ. კიტრადე თამაზა:.
- ქ. კიტრადე ბერი:.
- ქ. კიტრადე გიორგი:.
- ქ. კიტრადე გელია:.
- ქ. კიტრადე ზაქარია:.
- ქ. კიტრადე ბერი:.
- ქ. კიტრადე დათუა:.
- ქ. კიტრადე შიო:.
- ქ. კიტრადე თანდილა:.
- ქ. ელიაშვილი თამაზა:.
- ქ. ელიაშვილი მლდელო შიო:.
- ქ. ხახანაშვილი ბერი:.
- ქ. მექვაბიძე შიო:.
- ქ. ლონენაშვილი ივანე:.
- ქ. ლონენაშვილი ჰაპუნა:.
- ქ. ლონენაშვილი შიო:.
- ქ. კუპატადე ბერი:.
- ქ. ცერცვადე თამაზა:.
- ქ. გრიგალაშვილი შიო:.
- ქ. გრიგალაშვილი პეტრე:.
- ქ. ჯოხაძე ივანე:.
- ქ. კიტრადე ბერი:.
- ქ. საზვერლიშვილი ივანე:.
- ქ. საზვერლიშვილი მაყუკა:.
- ქ. რიკადე ბასილა:.
- ქ. ხუციშვილი შიო:.
- ქ. ხუციშვილი პაატაჟ:.
- ქ. ნანიტაშვილი სეხნია:.
- ქ. ჯოხაძე დათუნა:.
- ქ. ხუციშვილი მლდელო ჰავლე:.

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს დრამას იღებენ: ამათი სახუცო: აბაზი ცამეტი: აძეს:.

მდაგს:.

- ქ. სამადანიშვილი სეხნია: საწირაფი აძეს:.
- ქ. ჭიტაძე: ივანე:.
- ქ. ჭიტაძე ბეჟუა:.
- ქ. თანდარაშვილი გიორგი:.
- ქ. თანდარაშვილი ბერი:.
- ქ. კაკონაშვილი შიო:.
- ქ. კაკონაშვილი ბერი:.
- ქ. ხოხიაშვილი იორდანე:.
- ქ. მამუკაშვილი თამა:.
- ქ. მამუკაშვილი დათუნა:.
- ქ. სუხიაშვილი კაცია:.
- ქ. ლთისიაშვილი მამუკა:.
- ქ. მახუაშვილი სეხნია:.
- ქ. სუხიაშვილი ბერი:.
- ქ. ბუხაიძე ბერი:.
- ქ. ბუხაიძე ლაზარე:.
- ქ. შოშიტაშვილი თევდორა:.
- ქ. მახანაშვილი შიო:.
- ქ. მახანაშვილი თევდორა:.
- ქ. მახანაშვილი ბერი:.
- ქ. მახანაშვილი კიდევ ბერი:.
- ქ. მისელაშვილი შიო:.
- ქ. მჭელი მამუკა:.
- ქ. ჩინჩალაძე შიო:.
- ქ. ჩინჩალაძე სუხია:.
- ქ. პატიშვილი ბერი:.
- ქ. პატიშვილი ოთარი:.
- ქ. ჯასტანიძე მდღელი პავლე:.

- ქ. ჯასტანიძე თამაზა:.
- ქ. ჯასტანიძე პეტრე:.
- ქ. მისელაშვილი თანდილა:.

31

ბოგანო ნახევარ კოდსა: სხვა მთელს კოდს დრამას იღებს:.
ამათი სახეცო: აბაზი ათი:.

ბეჟმარს:.

- ქ. ნებიერიძე ივანე:.
- ქ. ნებიერიძე პაპუნა:.
- ქ. ნებიერიძე მლდელო ივანე:.
- ქ. ნებიერიძე ივანე:.
- ქ. ნებიერიძე შემაზა:.
- ქ. გვიმრაძე ბერი:.
- ქ. გვიმრაძე შიო:.
- ქ. გვიმრაძე მლდელო ფილიმონ:.
- ქ. გვიმრაძე ელიზა:.
- ქ. გვიმრაძე ივანე:.
- ქ. გვიმრაძე ხოსია:.
- ქ. გახელაძე ბერი:.
- ქ. კარაული თამაზა:.
- ქ. კარაული ოთარი:.
- ქ. კარაული შიო:.

15

ბოგანო ნახევარ კოდს ქერს იღებს: და სხვა მთელს კოდს
ქერსა: ამათი სახეცო: აბაზი ოთხი:.

წარბას:.

- ქ. შალბელიძეშვილი გიორგი: საწირავი აძეს:.
- ქ. შალბელიძეშვილი ლევან: საწირავი აძეს:.
- ქ. ბათხაძე დათუნა:.
- ქ. ბათხაძე ბერი:.
- ქ. ბათხაძე ბერი მოურავი:.
- ქ. მაისურაძე მასურა:.

- ქ. მაისურაძე ივანე.
- ქ. მაისურაძე გოდერძი.
- ქ. შოშიაშვილი გიორგი.
- ქ. საყვარელაშვილი ბერი.
- ქ. ხუციაშვილი ხახანა.
- ქ. ხუციაშვილი პაპუნა.
- ქ. წოწოლაშვილი გოგია.
- ქ. წოწოლაშვილი ნასყიდი.
- ქ. წოწოლაშვილი ბერი.
- ქ. ბოქოული.
- ქ. რაჭველი თამაზა.
- ქ. ფონჯაიძე ბერუა.
- ქ. სამბახიძე გიორგი.
- ქ. აღუაშვილი შიო.
- ქ. კობერიძე მამუკა.
- ქ. გოგლიძე თამაზა.
- ქ. ასანა.
- ქ. საძაგელი.
- ქ. ციციუნაშვილი გიორგი.
- ქ. კუტიშვილი პაპუნა.
- ქ. შალიკი.
- ქ. თაბუაშვილი სიღამო.
- ქ. ზამბახიძე ბერი.
- ქ. აღუაშვილი მლდელი დავით.

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს დრამას იღებენ: ამათი სახუცო გამორჩეული კარი: ან კბოიანი ფური:

ზრტანას:

- ქ. კობერიძე პაატა.
- ქ. შავაშაძე ესტატე.
- ქ. შავაშაძე სეხნია.
- ქ. ტაბუცაძე ნასყიდა.

- ქ. ტაბუცაძე ივანე:.
- ქ. ტაბუცაძე გიორგი:.
- ქ. ტაბუცაძე გიორგი:.
- ქ. სირაძე გიორგი:.
- ქ. სირაძე დათუნა:.

9

ამათი ღრამა ნახევარ კოლი ან ჰური ან ქერი აძეს:.

თერგეგანს:

- ქ. ჩინჩალაძე სეხნა: საწირავი აძეს:.
- ქ. ცისკარაძე ქრისტესია:.
- ქ. კაპანაძე გიორგი:.
- ქ. ჩინჩალაძე პაატა:.
- ქ. ლებელი გიორგი:.
- ქ. პეტრიაშვილი გიორგი:.
- ქ. ჯაბნაშვილი დათუნა:.
- ქ. ჯონიშვილი დათუნა:.
- ქ. ომაძე ივანე:.
- ქ. კელილაშვილი დათუნა:.
- ქ. ჯავარაშვილი ივანე:.
- ქ. გრძელიშვილი იორდანე:.
- ქ. გრძელიშვილი ბერი:.
- ქ. ბეჟანაშვილი დათუნა:.
- ქ. ბეჟანაშვილი ბერი:.
- ქ. ლაყვაძე პაატა:.
- ქ. ჭიჭინაძე გიორგი:.
- ქ. ფარქოსაძე ივანე:.
- ქ. შამისიმედი გამგებელი:.
- ქ. ფარქოსაძე ბერი:.
- ქ. ბეჟანაშვილი ივანე:.
- ქ. ბეჟანაშვილი თანდილა:.
- ქ. ბეჟანაშვილი ბერი:.

ქ. ბეჟანაშვილი გიორგი მღვდელი:.

25

ქ. გეგელაშვილი ივანე მღვდელი:.

ბოგანო ნახევარ კოდსა: სხვა მთელს კოდს ჰურს იღებენ:

ამათი სახეცო აბაზი ექვსი:.

აქონას:

ქ. ქოჩლაძე: მამუკა:.

ქ. გაბრაშვილი ბერი:.

ქ. გაგნიძე თამაზა:.

ქ. გაგნიძე დათუნა:.

ქ. მინაგორაშვილი დათუნა:.

ქ. მინაგორაშვილი პაატა:.

ქ. მინაგორაშვილი თემიროზა:.

7

ამათ ღრამა არა სძესო: ქ: ამათი სახეცო შაური ათი:.

ქადანას:

ქ. ქილაძე ზაქარია:.

ქ. ქილაძე ბეჟუა:.

ქ. ქილაძე გიორგი:.

ქ. ქილაძე ბერუკა:.

ქ. დონაძე ხახუა:.

ქ. დონაძე პაატი:.

ქ. დონაძე ბერი:.

ქ. გივიტაშვილი ქუმსი:.

ქ. გივიტაშვილი გოდერძი:.

ქ. ჯიბორიშვილი თევდორა:.

ქ. გულიაშვილი დათუნა:.

ქ. გულიაშვილი მამუკა:.

ქ. ლუქუნძე გიორგი:.

ქ. მეგრელი ბეჟან:.

- ქ. ბარბაქაძე ივანე:.
- ქ. ბარბაქაძე პაპუნა:.
- ქ. ორბელაძე ნასყიდა:.
- ქ. მწყერაშვილი საძაგელა:.
- ქ. მიქელიშვილი ბერი:.
- ქ. გასელი მამუკა:.
- ქ. მემარნე დათუნა:.
- ქ. ჩიტაშვილი მიქელა:.
- ქ. ჩიტაშვილი სეხნია:.
- ქ. კილაძე ეზია:.
- ქ. ჯეგაძე ზაქარია:.
- ქ. ჯეგაძე მამაცა:.
- ქ. იალანაშვილი ივანე:.
- ქ. გოგრაქიანი მარკოზ:.

28

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს იღებენ:.

ამათ სახეცო აბაზი ხუთი:.

ახალშენს:

- ქ. ჩუბინიშვილი ზურაბ: საწირავი აძეს:.
- ქ. ჩუბინიშვილი იესე საწირავი აძეს:.
- ქ. იობაშვილი გიორგი:.
- ქ. ხუციშვილი თევდორა:.
- ქ. ხუციშვილი ბერი:.
- ქ. ჯიბორიშვილი დათუნა:.
- ქ. ჯიბორიშვილი გიორგი:.
- ქ. ზუბიაშვილი ათანასე:.
- ქ. კვესაძე გიორგი:.
- ქ. ჟოჯუაშვილი რამაზა:.
- ქ. მჭელიძე შერმაზან:.
- ქ. ქიტიაშვილი დათუნა:.
- ქ. ბიძინაშვილი გიორგი:.
- ქ. ზუბიაშვილი ივანე:.

- ქ. პაპუნაშვილი ბერი:
- ქ. შიოშვილი ბერი:
- ქ. მურვანაშვილი პატა:
- ქ. მესხი ზაქარია:
- ქ. მესხი ივანე:
- ქ. გოჩაშვილი დარუნა:
- ქ. მეუნაგრიშვილი ბეჟუა:

21

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს იღებს:
ამ ახალშენსა: და აჩამგამის სახუცო აბაზი ათი: შვიდი აბაზი
ახალშენზე გარიგდა. და სამი აჩამგამაზე.

აჩამგამსა:

- ქ. სამსონაშვილი სუხა:
- ქ. დვილი გოგია:
- ქ. დვალა მამუკა:
- ქ. იობაშვილი ბერი:
- ქ. აქარაძე გოჩა:

5

აჩამგამა და ახალშენი ერთი არის: დრამაც ისე სძვის:

კუნდას უბანს:

- ქ. ბაინდურაშვილი მახარა:
- ქ. ბაინდურაშვილი შალვა:
- ქ. ბაინდურაშვილი თამაზა:
- ქ. თხელიძე გიორგი:
- ქ. თხელიძე თამაზა:
- ქ. თხელიძე თევდორა:
- ქ. ხახუტაშვილი გიორგი:
- ქ. ოქრუაძე ოქრუა:
- ქ. ოქრუაძე შემაზა:
- ქ. ოქრუაძე თამაზა:

- ქ. ოქრუაძე ბერი:.
- ქ. ძმქთაშვილი ძმათა:.
- ქ. ძმათაშვილი გიორგი:.
- ქ. ძმათაშვილი მამუკა:.
- ქ. ძმათაშვილი ბერი:.

15

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთერს კოდს იღებენ:
ამათი სახუცო აბაზი ოთხი:.

თიღვას:

- ქ. ბურნაძე ზაზა: საწირავი აძეს:.
- ქ. ბურნაძე ოთია: საწირავი აძეს:.
- ქ. წერეთელი დავით: საწირავი აძეს:.
- ქ. წერეთელი გიორგი: საწირავი აძეს:.
- ქ. გამცემლიშვილი ოთია: საწირავი: აძეს:.
- ქ. კოპაძე დათუნა:.
- ქ. მამუკაშვილი დათუნა:.
- ქ. ონოფრაშვილი ივანე:.
- ქ. ბეჟიტაშვილი გიორგი:.
- ქ. გოდერძაშვილი გიორგი:.
- ქ. ოთიაშვილი თევდორა:.
- ქ. ბეჟიტაშვილი პაპუნა:.
- ქ. ბეგიაშვილი ივანე:.
- ქ. ბეგიაშვილი დათუნა
- ქ. ბეგიაშვილი თამაზა:.
- ქ. ბეგიაშვილი რამაზა:.
- ქ. ბეგიაშვილი ხოსია:.
- ქ. ბეგიაშვილი ბერი:.
- ქ. ბეგიაშვილი სილუმ მლდელი:.
- ქ. ოთიაშვილი ზაზუნა:.
- ქ. ამილბარიშვილი თამაზა:.
- ქ. სეზნიაშვილი ბერი:.
- ქ. თანდილაშვილი ბერუკა:.

- ქ. ივანეშვილი მამუკა:.
- ქ. ივანეშვილი ზაქარია:.
- ქ. მუმლაძე მახარა:.
- ქ. ხიხაძე სენნია:.
- ქ. ოქრო-მჭედელი პაატა:.
- ქ. ტრანკაძე მანასა:.
- ქ. სამხარაძე ოთარი:.
- ქ. სამხარაძე თანდილა:.
- ქ. სამხარაძე ივანე:.
- ქ. ჩარეჭაშვილი დათუნა:.
- ქ. ლანჩავაშვილი დათუნა:.
- ქ. ჩეზინაძე დათუნა:.
- ქ. კილაძე ოთია:.
- ქ. ოსი ოთია:.
- ქ. ოსი ლაზარე:.
- ქ. ლანჩავაშვილი დემეტრე:.
- ქ. აღვსებაძე პაპუნა:.
- ქ. სუხანაშვილი ოთია:.
- ქ. ბასანიძე იესე:.
- ქ. ბასანიძე ოთია:.
- ქ. ბასანიძე პაპუნა:.
- ქ. ჩუბინიძე მხირულა:.
- ქ. ჩუბინიძე დათუნა:.
- ქ. ჩუბინიძე ოთარი:.
- ქ. ჩუბინაძე ბერი:.
- ქ. გრიგოლაშვილი თამაზა:.
- ქ. იონჩაძე ათანასე:.
- ქ. მლდელი იოვანე:.
- ქ. მლდელი შიო:.

ბოგანო ნახევარ კოდსა: და სხვა მთელს კოდს პურს იღებენ: ამათი სახუცო მარჩილი ხუთი აძესთ:.

დაწმინდავს:

- ქ. გორგოშიანი პაატა: საწირავი აძეს:.
- ქ. ჯარდანი:.
- ქ. კვირიანელი ივანე:.
- ქ. ტაბატაძე ბერი:.
- ქ. ტაბატაძე ძამა:.
- ქ. ტაბატაძე ბერი:.

6

ნახევარ კოდს ღრამას იღებენ: ამათი სახეცო და წიფლი-
ითისა ერთი არის: აბაზი სამი:.

წიფლითს:

- ქ. კავაძე ივანე:.
- ქ. კავაძე პაპუნა:.
- ქ. ნასრაძე ივანე:.
- ქ. ნასრაძე პეტრე:.
- ქ. ნასრაძე ივანე:.
- ქ. ჩომახიძე პაპუნა:.

6

ღრამას ნახევარ კოდს იღებენ ყველანი: ესე და დაწმინდავა
ერთი სახეცო არის:*)

გ. თაყააშვილი

(შემდეგი იქნება)

*) მკითხველს ვსთხოვთ შეასწოროს უმთავრესი შეცდომები, რომელ-
ნიც რუისის აღწერის წინა წერმლში არის (ჩვენ ტფილისში არ ვიყავით
და უკანასკნელი კორექტურა არ გაგვიშინჯავს).

გვ.	სტრ.	ზემ.	ს წ ე რ ი ა :	უ ნ და ი ყ ე ს :
26,	2--3		აშენებულია	განახლებულია
26	9		IV	VI
27	12		დედფლისა	დდფლისაჲ
29	5		რუისის	რუისის
30	15		თსა? ქ..	თრსა (თამარისა)
—	—			ქრ..
—	16		ჩგნის	ჩგენის
33	16		მეზობასა	მეფობასა
34	8		ცდკლო	ცდკლი
36	21		ერელესასა	ერეკლესასა

კველი თაობა

ილია ჭავჭავაძე, როგორც პუბლიცისტი

(წერილი მეოთხე*)

რაკი ილია ჭავჭავაძემ, როგორც წინა წერილში აღვნიშნეთ, ვერ დაინახა წოდებათა შორის განხეთქილების მიზეზი „თვით წოდებათა წყობაში და მის შინაგანს არსებაში“, ამისათვის მისი ცდა იყო მიმართული „წოდებრივ წყობილების“ გაუმჯობესებისაკენ და არა მის გაუქმებისაკენ და დარღვევისაკენ. ჩვენი ავტორი „საერთო“ (განურჩევლად წოდების) კეთილ-დღეობის ძიებაშია. მისის აზრით, „თავად-აზნაურობის დღეგრძელობა, კეთილდღეობა, ბედნიერება, სახელი და დიდება“ იმ ნიადაგზედ უნდა იყოს დამყარებული, „რომ თუ სხვანი კარგათ იქნებიან, მარტო მაშინ იგიც კარგათ იქნება“. მხოლოდ ავტორს აზრად არ მოსდის, რა რიგად შესაძლებელია ევ საერთო კეთილ-დღეობა, როდესაც ერთი წოდების ინტერესი ასე თვალსაჩინოდ ეწინააღმდეგება მეორე წოდების ინტერესებს. განა აშკარა არ არის, რომ რამდენადაც წელში მაგრდება მწარმოებელი, ხელით მომუშავე წოდება, იმდენად სუსტდება ის წოდება, რომელიც სხვისი ნამუშავერით და შრომით მდიდრდება და ძლიერდება. არა მომუშავე წოდება იმდენად მაგარია, რამდენადაც მკვიდრათ და შეურყეველად უჭირავს ხელში მწარ-

*) იხ. „მომამბე“ № № VI, VII და VIII.

მოებელი. ბატონ-ყმობის გაუქმებამ თვალსაჩინოდ დაგვანახვა, რომ ჩვენი მოწინავე წოდების კეთილ-დღეობა სხვა წოდებათა კეთილ-დღეობაზედ კი არ იყო აშენებული, არამედ დამონაგებზედ და დაჩაგვრაზედ. ასე რომ არ ყოფილიყო, ბატონ-ყმობის გაუქმების შემდეგ თავად-აზნაურობის სეე-ბედი უკუღმა არ დატრიალდებოდა და სხვა წოდებასთან ერთად მასაც დაეტყობოდა სიცოცხლე და ცხოველ-მყოფელობა. იღია ქავჭავაძე სხვა აზრისაა. მისი იდეალი წოდებათა თანხმობაა. მთელი ერთი თავის სოციალურ აგებულებით (თუნდაც ეს სოციალური აგებულება უვარგისია) მწყობრად უნდა მიისწრაფებოდეს წარმატებისაკენ და არამც და არამც არ დაშალოს ეს მწყობრობა და თანხმობა. წოდებრივი ბრძოლა უარ-ჰყოფილია არამც თუ ჩვენში, მთელს ევროპაშიაც.

„ქვეყანაზედ მარტო იმ ერს გაუძლია, ამბობს ავტორი, მარტო იმ ერს წარუმატნია თავი ათასგვარ განსაცდელისაგან, მარტო იმ ერს წარუმატნია და გაძლიერებულა, რომელსაც თავის დროზე შეუტყვია და მიუგნია, რომ ერთის რომელიმე წოდების წინ წაწევა არაფრის მაქნისია, თუ დანარჩენი ერიც არ წაწეულა, პირ-იქით, ერთის წოდების წინ წაწევას დანარჩენის უკან დაწევა მოჰყოლიაო“.*)

ასე რომ წარმატების მშობრავ ძალად ბრძოლა და მოცი-
ლეობა კი არ არის აღიარებული, არამედ მშვიდობა, წოდე-
ბათა შორის თანხმობა და ერთობა. თუმცა ავტორი ამბობს,
რომ „ერთის წოდების წინ წაწევას დანარჩენის უკან დაწევა
მოჰყოლიაო“, მაგრამ ავიწყდება, რომ ყოველთვის ანგარიშში
მისაღებია ის, თუ „ვინ“ რჩება უკან, რომელი წოდება იმარ-
ჯვებს, ავიწყდება აგრეთვე, რომ მსოფლიო ისტორიის მსვლე-
ლობაში მწარმოებელი წოდების ფეხის წინ წადგმა ქვეყნის
წარმატების მომენტად ჩაითვლებოდა და არა იმის უკან-დახე-
ვისა. როცა ჩვენი ავტორი ზემოდ მოყვანილ სიტყვებსა სწერ-
და, აშკარაა, კეთილი განზრახვა ჰქონდა და გარეგან შეხედუ-

*) «ივერია» 1888 წ. № 231.

ლებით მის სიტყვებს რადიკალური ელოფერიც ეღვა. თავად-აზნა-ურობას ურჩევდა, იზრუნეთ თქვენის კეთილ-დღეობისათვის, მხოლოდ სხვანიც ნუ დაგავიწყდებათო. თქვენი ბედნიერება სხვის ბედნიერების საზამით გაჭზომეთო. ამას ურჩევდა ჩვენი ავტორი, რადგან არა სჯეროდა, რომ ჩვენი ჩამორჩენის უმთავრეს მიზეზს თვით ჩვენს „წოდებათა წყობაში, მის შინაგან არსებაში“ და აქედამ წარმომდგარ ეკონომიურ წინააღმდეგობაში უნდა ვცდებდეთ და არა იმაში, ვითომ ერთი წოდება შეიარაღებული ოკოს „ავის გულით, ხარბის თვალით, გრძელი ხელით და ნამუსის ქუდიც ახდილი“ ჰქონდეს. უბედურება ამ ფსიხოლოგიურ თვისებებში კი არ არის, არამედ სოციალურ პირობებში, რომელიც მიზეზად ჩაითვლება ამგვარ ფსიხოლოგიურ თვისებების დაბადებისათვის.

ამრიგად წოდებრივ ურთიერთობას ჩვენი ავტორი ხელუხლებლად სტოვებს. ამ ურთიერთობის დარღვევის საჭიროება არა აქვს წამოყენებული, პირ-იქით, მომამავალი ჩვენი ცხოვრების ეკონომიური აგებულება წოდებათა თანხმობაზედ აქვს აგებული. მამული მემამულეს მჭიდროთ უნდა ეკიროს ხელშიო და არამც და არამც არ წაერთვასო.

„სიტყვათ ვისმეს მამულში უმამულო კაცს მოვასწარიო, — არკვევს ავტორი თავის აზრს, — მამული მემამულეს წავართვით და უმამულოს მიეცით. მას მერმედაც ხომ ისევ იმ გაჭირვებას შეგვახლის დროთა მდინარეობა!.. მაშინ რაღა ექნათ? კიდევ წავართოთ? ეგრე რომ ეიაროთ, დღევანდელ ქეჩამულეს ხომ სულ ჩამოერთმეკვ მამული და ახლა ის გაგვიხდება თავში საცემიო. **)

ავტორი პირდაპირ გვეუბნება, რომ არა სასურველია, რომ თანამედროვე მემამულემ დაჰკარგოს თავისი მამული, თუნდა ეს მამული მწარმოებელის, გლეხობის ხელში გადადიოდეს. გაღატაკებული მემამულე თავში საცემი გაგვიხდებაო. ჩვენ კი გვგონია, რომ გაღატაკებულ მემამულეს ორი გზა აქვს —

**) «ივერია» 1877 წ. № 168.

ერთი სულ გადაგვარებისა, მეორე გზა — შრომა და წარმოება. შრომა ზადავს სიმდიდრეს, შრომით სცხოვრობს ხალხი. თუ ამ მეორე გზას დაადგა გალატაკებული მემამულე, თავში საცემი აღარ გაგვიხდება და საზოგადოების საჭირო წევრიც შეიქმნება. ავტორს არ აქვს გამოსახული და ნათლად განსაზღვრული შრომაზედ დაფუძნებული და შრომით აგებული ხალხის ეკონომიური წყობილება. ამიტომაც არის, რომ წარსულში და აწმყოშიაც, ცოტა არ იყოს, ამართლებს წოდებრივ წყობილებას და ექმნაგება ერთ წოდების ეკონომიურ უპირატესობასაც. ეს იქიდანაც წარმოსდგა, სხვათა შორის, რომ ჩვენს ავტორს არ ჰქონდა ზედმიწევნით შეგნებული თანამედროვე ეკონომიურ ცხოვრების მოძრავი ხასიათი, არა ჰქონდა გათვალისწინებული მრეწველობის მომავალი როლი, მისი მნიშვნელობა პროფესიონალურ კლასების დაარსებაში და ხალხის სიმდიდრის მოძრაობაში. ჭავჭავაძის ყურადღებას მარტო სოფელი იწვევდა. ამას გასამართლებელი საბუთიც ჰქონდა, რადგან ჩვენი ქვეყანა სოფლური ქვეყანაა, მხოლოდ ავტორს უნდა დაენახა, რომ სოფელთან ერთად იბადება და ისახება იმგვარი ეკონომიური ნიადაგი, საიდანაც წარმოსდგება სრულებით ახალი და საქართველოში უცნობი ფაქტორი წარმატებისა და მოძრაობისა — ალებ-მიცემობის გაძლიერება, მრეწველობის აღორძინება, ფულის გაბატონება და ამის საშუალებით სოფლის ძველებურ მებატონის ხარისხის ჩამორთმევა და დაქვეითება. აი როგორა ჰხსნის ავტორი ამ საგანს.

„ჩვენის გულითადის ფიქრით, ქვეყანა იმისია, ვისაც ერთხელში ხმალი უჭირავს და მეორეში გუთანია. ხმალი იცავს გუთანს, ხოლო გუთანია ასაზრდოვებს ხმალს. გუთანს კი ერთი განსაკუთრებული მშვიდობიანი დანიშნულება აქვს: დედა-მიწის უხვი გული გადაგვიშალოს და იქიდან საზრდოება გვაწოდოს. გუთანა, ქართველებო, გუთანია! და ხმალი იყოს ფარი მისი. თავი და ბოლი აქ არის, დამიჯერეთო.“ *)

*) „ივერია“ № 11 1881 წ.

ამას სწერდა ავტორი 1881 წელს. შემდეგის წლების ჩვენი ავტორის ნაწერების გადასინჯვამ დაგვანახვა, რომ ავტორს ამ საგანზედ შეხედულება არ შეეცვალა, თუმც ამას ვერ ვიტყვით, ვითომ მრეწველობის და აღებ-მიცემობის საჭიროება არა ჰქონოდა გაგებული და გათვალისწინებული. ავტორის გონებაში უფრო ჩვენი ძველი ცხოვრების მისწრაფება აღიბეჭდა, — მშვიდობიანობა, ის, რაც ასე სანატრელი იყო ძველ დროში, და ამ მშვიდობიანობის მფარველობის ქვეშ სოფ. ლური შრომა, შრომა გაგონიერებული და ცოდნით გაღონიერებული. ამაში, ამ მოსაზრებაში გამოისახა ტიპიური თვისება ძველი თაობის წარმომადგენლისა. აქედამ, ამ „გუთნის“ თაყვანისცემიდან და „სოფლის“ მნიშვნელობის აღიარებიდან აღმოცენდა ჩვენებური „ნაროდნიკობა“, ის ერთგვარი მიბაძვარუსულ მოძრაობისა, რამელმაც ჩვენშიაც გამოიყვანა ეგრედ წოდებული „ტეტიათა მოტრუილენ გუნდი“. ყველა ამას ამ ჟამად ისტორიული ხასიათი მიეცა, რადგან სხვა დრო დაგვიდგა, სხვა ხალხი გამოვიდა სამოქმედოთ და სხვა აზრი და მისწრაფებაც გამოიყოლია თან.

მხოლოდ უნდა ვსთქვათ, რომ ჩვენი სოფელი მართლაც და დიდის და განსაკუთრებულის ყურადღების ღირსია. ჭაჭაგაძის ცალ-მხრივობა იმაშიეკი არ არის, რომ აქცევდა ყურადღებას ქართულ სოფელს, არამედ იმაში, რომ მანცო სოფლისაკენ იყო მიმართული მისი გულის ყური. იმ ქვეყანაში, სადაც $\frac{3}{4}$ -დი მცხოვრებთა რიცხვისა სოფლად სცხოვრობს და მეურნეობას მიზღვეს, სოფელი უნდა იყოს შესწავლილი და გამოკვლეული, სოფლის ცხოვრება უნდა იყოს გაუმჯობესებული, შესუმბუჭებული, მხოლოდ თვით ამ ცხოვრების გამოფხიზლებისათვის საჭიროა სამრეწველო ცენტრების გაჩენა, საჭიროა სოფლის და სამრეწველო ცენტრის ურთიერთობის გამტკიცება, საჭიროა ქალაქის და სოფლის შუა შრომის განაწილება. და აი ჩვენი ავტორის ნაწერებში არა ვხედავთ ამ ორ-მხრივ ეკონომიურ ცხოვრების დაფასება-განმარტებას.

ილია ჭავჭავაძე, როგორც სოფლის მოსარჩლე, თავის გაზეთის „ივერიის“ საშუალებით თვალ-ყურს ადევნებდა სოფლის ქირ-ვარამს. ხვნა თესვა, მევენახეობა, სამეურნეო სწავლა-ცოდნა, სოფლის „ამხანაგობები“ დეპო-კასები, ჩარჩები და სოფლის წურბელები, სამკითხველოები და სხვ.—აი ის საგანი, რის გარეშემოც დასტრიალებდა ჩვენი ავტორი და ეს ასეც უნდა ყოფილიყო. ვიმეორებთ, ავტორის დანაშაულობა ამაში არ არის. ძალიანაც რომ თანაუგრძნობდეთ ქალაქურ მრეწველობის გამოფხიზლებას, სოფლის მინებება და მიტოვება მავნებლად მიგვაჩნია. ჩვენ არ ვეთანხმებით ერთგვარ სოციალურ მოძღვარებას, რომელიც გვაუწყებს სოფლის გადაგვარების და გაქალაქების საჭიროებას. სოფლის წარმოებას ყოველთვის თავისებური ხასიათი ექმნება და მისი ცვლილება ქალაქთან ვიწრო და მკვიდრ დაკავშირებაში გამოისახება და არა იმის გადაგვარებაში. სწორედ ამისათვის ბ—ნ. ჟორდანიას დაფასება ჩვენი ავტორის „სოფლურ შეხედულობისა“ უსაფუძვლო დაფასებად მიგვაჩნია, რადგან ჟორდანიას „სოფლის გადასხვაფერებას“ „სოფელთა გაქალაქებაში“*) ხელავდა და ეს გაქალაქება თანა მედროვე ეკონომიურ ცხოვრების უმთავრესს ძარღვად მიაჩნდა. ხოლო ჩვენი უთანხმოება ილია ჭავჭავაძესთან ამ კითხვებში გამოისახება შემდეგში: ავტორი მარტო სოფლის ცხოვრებას ადევნებს თვალ-ყურს, ქალაქი თავის რთულის აგებულებით აქვს სრულებით მიფიწყებული. თვით სოფლის ცხოვრების შესწავლაში ჩვენი ავტორი უყურადღებოდ სტოვებს ძირითად ეკონომიურ წინააღმდეგობას, რომელიც ჩაითვლება ჩვენ წოდებათა ურთიერთობის დამახასიათებელ თვისებად. ჩვენი ავტორი კმაყოფილდება ცხოვრების ცალ-მხრივი შესწავლით და მასთან ამ იმის მიერ შემოფარგლულ ცხოვრების ნაწილში არ დაასახელო და არ აღნიშნა ის, რასაც ძველის დროიდან ჰქონდა ჩაგდებული მკვიდრი საძირკველი—არ დაასახელო ძირითადი წოდებრივი უთანხმოება.

*) ქართული პრესა, გვ. 56, ჟორდანიას

და აი სწორედ ამითი აიხსნება, რომ ილია ჭავჭავაძე ყოველთვის იყო და არის თავად-აზნაურთა ბანკების მოსარჩლედ. მართალია, ჩვენებურ ბანკებს საზოგადოებრივი ხასიათიც აქვს, წმინდა მოგებას ხშირად საზოგადოებრივ საქმეს ანდომებდნენ—სკოლა იყო ეგ საქმე, გაზეთი თუ თეატრი—მართალია ისიც, რომ ჩვენს ღარიბ და უფერულ ცხოვრებას „ბანკის კრებები“ ცოტა არ იყოს აცოცხლებდნენ და აღელვებდნენ—ასე თუ ისე სწურთვნიდნენ ჩვენს უნარს საჯაროდ ლაპარაკისას, ავარჯიშებდნენ ჩვენს „წარმომადგენელობას“, ხოლო მიუხედავად ყველა ამისა, ჩვენი სათავად-აზნაურო ბანკები იყო და არის წოდებრივი დაწესებულება, რადგან უმთავრესი მისი აზრი—თავად-აზნაურობის ეკონომიურ მდგომარეობის გაუმჯობესება და ზამაგრება—ეწინააღმდეგება უმრავლესობის, ჩვენი მწარმოებელის ინტერესებს. რადგან მწარმოებელ და მემამულეს შორის ძირითადი განხეთქილებაა, ამისთვის ერთის რომელიმე კლასის ზამაგრება მეორე მოპირდაპირე კლასის დასუსტება იქნება. ხოლო, რადგან ჩვენ უნდა მივიღოთ მხედველობაში უმრავლესობის ინტერესი, ამისათვის უნდა ვსთქვათ, რომ ყოველი დაწესებულება, ყოველი ზომა, რომელიც უმცირესობის ინტერესს ემსახურება, მავნებელ დაწესებულებად, მავნებელ ზომად უნდა მიგვაჩნდეს. ილია ჭავჭავაძეს არასოდეს არა ჰქონდა გათვალისწინებული კითხვა ამ მხრიდან და ამითი აიხსნება, რომ „ბანკს“ შეაღია მთელი თავისი ზნეობრივი და გონებრივი ძალა. ეს არ იყო საერო, საყოველთაო საქმე და ძალიან სამწუხაროა, რომ ილია ჭავჭავაძის ჭკუა, ცოდნა-გამოცდილება, მკვერამეტყველება, მხნეობა „პატარა საქმეში“ დაიქსაქსა და შთაინთქა. ამოდენა სულიერი ძალა რომ მოხმარებოდა ჩვენს დავრდომილ ერს, ჩვენი ავტორის მომდევნო თავობის ერთ ნაწილში აღარ დაიბადებოდა უიმედო წუხილი და სასოწარკვეთილება და ის მათეული, რომელიც ეხლა შეწყვეტილია ახალ და ძველ თაობის შორის, გამუდმული იქნებოდა, ჩვენი ძალ-ღონე გაერთიანებული, ჩვენი მოქმედება—შეთანხმებული. მოხდა სხვა წაირად. ალბად ასე იყო სა-

ქირო. ალბად, ჩვენი წადილი დაგვიანებული წადილია და ჩვენი დაღონება — უადგილოა. ასე სჯის ცხოვრება და ჩვენც ნუ ავცილდებით ცხოვრების ნიადაგს...

მაგრამ ყველა ეს არა კმარა ჩვენი ავტორის დახასიათებლათ. დროთა მსვლელობაში ბევრი რამ დასწამეს ჭავჭავაძეს. კრიტიკის მოვალეობაა სიმართლე გამოიკვლიოს და ერთხელ და სამუდამოდ აღადგინოს ავტორის დაუმახინჯებელი შეხედულება სხვა-და-სხვა მწვავე სოციალურ კითხვებზე.

ჩვენ უკვე ვსთქვით, რომ ილია ჭავჭავაძის ეკონომიური მოძღვრება „უკიდურესობაზე“ არასოდეს არ მისულა, პირიქით, ჩვენს ავტორს ყოველთვის ჰქონდა დაცული ერთგვარი „ზომიერება“, რომელსაც არსებულ სოციალურ წყობილების გაუმჯობესება ჰქონდა მიზნად და არა მისი დარღვევა. რა საშუალებით, რა ნაირად შესაძლებელია გაუმჯობესება ამ ცხოვრებისა. ევროპაში ამ კითხვამ დიდ ძალი დასები დაჰბადა. პროგრესისტები, ლიბერალები, რადიკალები — ყველანი სცდილობენ გააუმჯობესონ არსებული წყობილება. სოციალისტებისაგან ყველა ესენი იმითი განირჩევიან, რომ მაშინ, როდესაც სოციალისტების მოქმედება არსებულ წყობილების გაუმჯობესებასაგან მიისწრაფვის, ამათ ხურთ, პირიქით, არსებული უთანხმოება შეასუსტონ სხვა-და-სხვა რეფორმებით და მით უფრო გაამტკიცონ ეს გარეგნობით განახლებული წყობილება.

ილია ჭავჭავაძე, — ევროპიული საზომით რომ დაეფასოთ მისი ნაწერები, — არსებულ ცხოვრების გაუმჯობესების მომხრე იყო, ხოლო იარაღი და საშუალება, რომელსაც ხმარობდა ამ ცხოვრების გასაუმჯობესებლად, იმგვარი იყო, როგორსაც ხმარობენ ლიბერალ-რადიკალები. ერთმა ნაწილმა ჩვენი საზოგადოებისა, თავის წინამძღოლის ნ. ჟორდანიას მეოხებით, კონსერვატორთა გუნდში ჩარიცხა ჩვენი ავტორი. მკითხველი დაინახავს ამ აზრის უსაფუძვლობას და აკვირებულ მიდგომილ მსჯელობას.

საზოგადოებრივ მწერლის დაფასება თუ გინდათ, გამოიკვლიეთ, რა თვალთ, როგორ უყურებს კერძო-საკუთრების

პრინციპს. ერთნი აღიარებენ კერძო-საკუთრებას, როგორც ხელ-უხლებელ ინსტიტუტს, როგორც ღვთაებრივ დაწესებულებას, რომლის გადასხვაფერება და შეცვლა შეუძლებელია და დიდი ცოდვაც არის. მეორენი ამტკიცებენ, რომ კერძო-საკუთრების ძირითადი პრინციპი შეურყეველი უნდა რჩებოდეს. ხოლო ამ პრინციპის შეკვეცა და შესწორებაი საჭირო, დროის და გარემოების მიხედვით. მესამენი ამბობენ, რომ კერძო საკუთრება ძირიან-ფესვიანად უნდა იყოს აღმოფხვრილი, რადგანაც არის მიზეზი კაცთა შორის უთანასწორობისა. პირველი შეხედულება თეოლოგიურ-კონსერვატიული წინააღმდეგია ყოველგვარ საზოგადოებრივ ცვლილებებსა. იგი ამართლებს მონობას და ბატონ-ყმობას, როგორც ღვთაებრივ დაწესებულებას. ტიპიური წარმომადგენელი ამ მიმართულებისა, ფილარეთი ბატონ ყმობის განთავისუფლების წინააღმდეგი იყო, რადგან, მისის რწმენით, ბატონ-ყმობა, როგორც ღვთაებრივი დაწესებულება, შეურყევლად სამუდამოდ უნდა დარჩენილიყო რუსეთში.*) მეორე შეხედულება ლიბერალ-რადიკალური, რომელიც კერძო საკუთრების პრინციპის შესწორების და შეკვეცის საჭიროებას აღიარებს, ხელმძღვანელობს საზოგადოებრივ ინტერესით. ასე ამ მოძღვრების მიმდევარნი ამართლებენ მთავრობას, როდესაც რომელიმე სახელმწიფოს ინტერესის მიხედვით (რკინის გზის გაყვანა, მაგალითად,) კერძოსაკუთრებას ენება და, ცოტა არ იყოს, არღვევს ამ უფლებას. ამგარადვე ამ შეხედულების მიმდევარნი (რადიკალბეი) შემოსავალზედ გადასახადის მომხრენი არიან (прогрессивный налог), რაიც აუქმებს, ასე თუ ისე, კერძო საკუთრების შეურყევლობას. მესამე მოძღვრების წარმომადგენელნი (სოციალისტები) სარგებლობენ ყოველგვარ რეფორმით ანუ თავისუფალ მოქმედებით ამ ინსტიტუტის გაუქმებისათვის.

*) ფილარეტი „როზგსაც“ და კაცის ცემასაც ამავე პრინციპით ამართლებდა. იხილე — *Джанишѣвъ—Изъ эпохи великихъ реформъ.*

ილია ჯავჭავაძეს ამ სამ მიმართულებაში შუათანა მიმართულების ადგილი ეჭირა. ბატონ-ყმობის წინააღმდეგი, გლეხკაცის მდგომარეობის გაუმჯობესების მომხრე, ჩვენი ავტორი არასოდეს არ გადასცილებია ზომიერებას და არ მისულა ძირითად ეკონომიურ წინააღმდეგობის აღიარებამდე.

„1864 წელს მოხდა ჩვენში ყმების განთავისუფლება, ვკათხულობთ ცნობილ „ცხოვრება და კანონში“*). მოისპო ჩვენში ერთისაგან მეორის ადამიანის გაქეღვის მიზეზი, კაცი კაცად აღიარეს... ერთს ჩამოაცალეს ის, რაც სამართლის შეურაცყოფა იყო, მეორეს დაუბრუნეს ის, რაც უმართლოდ წართმეულ ჰქონდა“.

განთავისუფლებულ გლეხს ხელის შეწყობა სჭიროდა. იურიდიული თანასწორობა საკმარისი არ იყო გლეხკაცის ბედის გაუმჯობესებისათვის. ჩვენი პუბლიცისტი იკვლევს ახალი ცხოვრების ეკონომიურ პირობებს, რათა ამ პირობებს შეუწყოს გლეხკაცის ცხოვრება. სიჭირთა გამოვიკვლიოთ, სწერს ავტორი:

„რამდენმა კომლმა გლეხმა დააღწია ბატონ-ყმობის მოსპობამ,... რამდენმა გამოისყიდა „ნადელი“ და რამდენმა ვერა, რამდენი მამულ-დედული დაჰყიდა თავად-აზნაურობამა, რამდენი გადავიდა გაყიდული მამული გლეხის ხელში და რამდენი ჩაუვარდა სომხებსა, სად და რაოდენი სივიწროევა მიწისა, რამდენად უჭირს ჩვენს გლეხს თავისუფალს მიწაზედ გადასახლება და სად უფრო მოუხდება ეს გადასახლება და სხვანი და სხვანი.“**)

თუ შეეძლო ინტელიგენციას გლეხისთვის დახმარება აღმოეჩინა, სწორედ, ამ კითხვების გარკვევით უნდა დაეწყო. ავტორის აზრით, ის მამული, რომელიც მემამულეს ხელიდან

*) „ივერია“ 1877 წ.

***) „ივერია“ № 2 1882 წ.

ეცლება, ვლესკაცს ხელში უნდა ჩაუვარდეს. *) ამისათვის იაფი კრედიტის დაარსებაა საჭირო გლესისათვის:

„თუ მართლა სოფლის მამული ბევრი-ბევრი ხუთზედ მეტს სარგებელს არ იძლევა... და თუ ფული კი მის სასყიდლოდ ხუთზედ მეტადაც ძლივს იშოვება, მაშ გლეს-კაცმა, წამლის გაქაქამუჯიანება ფრად საჭიროა და სანატრელი, როგორ უნდა მიაწვდინოს ხელი მამულის სასყიდლოდ... უამისოდ გლესი ხომ ფულის პატრონის მუქთა მუშად, მსახურად შეიქმნება საშეილი-შეილოდ და ის, რაც ასს თუმნიან მამულის გამო ხუთს თუმანზედ მეტი გადახდება, ეგ ხომ იგივე ყმობა იქნება, რომლისგანაც ძლივდლიობით თავი უკვე დააღწია“. **)

ამ სიტყვებს დღესაც კოცხალი, თანამდროვე ინტერესი აქვს, რადგან ჩვენს ინტელიგენციას ხელიც არ გაუძრევია და ასე თუ ისე არ დაჰხმარებია გლესს მამულის შეძენის საქმეში. არა ნაკლები თანამდროვე მნიშვნელობა აქვს ავტორისაგან აღძრულ გადასახლების კითხვას.

„საქართველოს გლესობას... უფრო მომეტებულად უჭირს თავისუფალი მიწები და გადასახლება, ვიდრე რუსეთსას. რუსეთში ერთს კვადრ. მილ. საშუალო რიცხვით ცხოვრობს 500 სულამდის, ჩვენში—1000 სულ... აღმოსავლეთ საქართველოში ერთს კვადრ. მილ. ითვლება 800 სული, დასავლეთისაში—1200—1300 სული... სამეგრელოში თითო კვადრატის ვერსზედ სცხოვრობს 1800 სული. ამ სიეწროვეს ერთი ორად ხდის ის გარემოება, რომ ნახევარი სამეგრელო ტყესა და ქაობას უჭირავს, რის გამოც თითო გამოსადეგს კვადრატის ვერს-

*) ავტორის მზრით, მემამულეს უნდა შერჩეს მამული, ხოლო თუ მაინც და მაინც ეცლება ხელიდამ, გლესის ხელში უნდა გადავიდესო. ჩვენ სხვანაირად ვაყენებთ კითხვას. მამული არ უნდა შერჩეს ერთ წოდებას, ხოლო უცხოელების ხელში გადასვლას მასვე დარჩეს.

**) „ივერია“ №144 1887 წ.

ზედ აქ 3600 სული მოდის. ეს ისეთი სივიწროვეა, რომელიც რუსეთის არც ერთი კუთხეში არ გაგონილა... ამაზედ უფრო დიდი ჭირი ჩვენს ქვეყანას ამ უამადა არ ხდვია. ამაზედ უსაჭაროესს საქმეს ჩვენი მწკრფობა და საზოგადოება გერ აღძრავს.“ *)

ამ სტრიქონებში, საიღამაც გამოიყურება ძველი დროის ჭავჭავაძე, შორს-მჭვრეტელი და ქვეყნის მოყვარე მწერალი, ჩვენ ამოვიკითხეთ დღეს რაღაც საყვედურის მზგავსი—ისე უცვლელი დარჩა ის, რაც ამ თხუთმეტის წლის წინად ასე აშინებდა ჩვენს ავტორს. საკვირველია, რომ არც ერთ კეთილ განზრახვას და ავტორის ნაყოფიერ აზრს არ გამოუჩნდა მიმდევარი, იმისთანა საქმის კაცები, რომელნიც დღეს პრაქტიკულად გაახორციელებდნენ იმას, რაც წინად მხოლოდ აზრი და წადილი იყო. რად მოხდა ეს? კარგ აზრს მიმდევარი უნდა გამოსჩენოდა, თავისი ნაყოფი უნდა გამოეღო. ან იქნება ამ ნაყოფის გამოღების დრო არ დაგვიდგა ჯერ-ჯერობით? თუ ეს ასეა, ახლო მომავალი პასუხს გაგვცემს ამაზედ.

ახლა ვიკითხოთ, რა აზრისა იყო ჩვენი ავტორი კერძო-საკუთრებაზედ? როგორცა ესთქვით, ამ საგნის განხილვამ უნდა დაგვანახვოს ავტორის ნამდვილი მიმართულება. ხიზანთა კითხვის გარკვევაში ავტორის აზრი შეუწყვეტლივ ტრიალებს საკუთრების პრინციპის გარეშემო.

„საკუთრებას ორი ნაწილი შეადგენს, გვეუბნება ავტორი: ერთი პირადი, მეორე ზოგადი, რადგანაც იგი არსებობს არა მარტო ცალკე კაცის სარგებლობისათვის, რომ ნაამაგი მისის შრომისა მასვე მოახმაროს, არამედ საზოგადოების სარგებლობისათვისაც, რომ შესაძლოთ და დღეგრძელად ჰქმნას არსებობათვით საზოგადოებისა.“ **)

*) „ივერია“ № 2 1882 წ.

**) „ივერია“ 1877 № 168.

ასე რომ, ჰავჭავაძის აზრით, საკუთრებას აქვს მიზნად საზოგადოების სარგებლობა და არსებობაც კი. ხოლო ამას ემსახურება საკუთრება თავისის „ზოგადის“ ნაწილით. ამისათვის ავტორი ყოველთვის უსვამს ხაზს ამ საკუთრების ზოგადს მხარეს. ამითი აიხსნება ძველ ხიზანთა ადათის გამართლება ავტორისაგან, იმ ადათისა, რომელშიაც გამოსახულია ზოგადი მხარე საკუთრებისა.

„ხიზნობა სხვა არა არის რა, გარდა იმისა, რომ ერთგვარი სახეა მიწის ხმარებისა, გამჯდერება საკუთრების ზოგადის ელემენტისა... რჯულს, კანონს, პირად საკუთრების ხელ-შეუხებლობაზედ აგებულს, (ეკითხულობთ სხვაგან) როგორღაც თვალში არ მოდის და ეხამუშება ვადა - დაუდებელი ხმარება სხვის მიწისა, ერთისა და იმავე ღალითა და მერე იმიტომ, რომ ხელ-შეუხებლობა პირადის საკუთრებისა—მართლა თუ ტყუილად—მერმისის ქვა-კუთხედათ იღიარებულია და ყოველი, რაც ჰზღუდავს და ჰხუთავს ამ ხელ-შეუხებლობას, კანონი ძნელად იშენებს, ძნელად იწყნარებს.*)

აშკარაა, ჩვენი ავტორი არა სთვლის კერძო საკუთრებას შეურყვეველ დაწესებულებად და, მისის აზრით, კანონი ხშირად ჰხუთავს საზოგადოებრივ მოთხოვნილებათ. დაეუგდოთ ყური თვით ავტორს:

„მიდრეკილება ხიზნობისა, რომ ხმარება მიწისა საშვილი-შვილოდ იყოს და ღალა თუ გადასახადი ერთსა და იმავე ქდებზედ იღგეს უცვლელად—ეს ისეთი იერიშია საკუთრების პირადს და კერძო ელემენტზედ მიტანილი, ეს ისეთი ნაღმია, რომ საკუთრების ხელ-შეუხებლობის მოძღვრებას ძირეულად არღვევს, მთელს რჯულიერებას საკუთრებისას ფერს უცვლის და ზოგადს ელემენტს მისას გზას უხსნის სამერმისოდ ცხოვრებაში ადგილის დასაქერად... პატრონი ხიზნობის წესით ნება-მოკლებულია: 1) აპყაროს ხიზანი უიმისოდ, რომ არ უზღოს.

*) „ივერია“ № 170 1877.

ყველაფერი, რასაც ხიზანი მის მამულში სტოვებს და 2) მოუმატოს ღალა-გადასახადი. ამ სახით მამულის პატრონი ღონემიხდილია მოიხმაროს თავისი საკუთრება თავისი სურვილისამებრ და ეს რა ანა, თუ არ შედგევა ამ ძაქალის კედედისა, რომელსაც პირადს საკუთრებას ეძახიან*)“.

თუმცა ჩვენი ავტორისათვის ფრიად სიმბატიურია საკუთრების ზოგადი მხარე, ესე იგი, თუმცა მის თვალში საკუთრება ხელ-უხლებელი არ არის, პირ-იქით, ზოგიერთ პირობებში მისი უფლების შეკვეცაც არის საჭირო, ხოლო ამ კერძო საკუთრების უფლების შეზღუდვას, ავტორის შეხედულებით, აქვს აუცილებელი საზღვარი, რომელსაც არც კანონი, არც ჩვეულება არ უნდა გადასცილდეს. ამითი აიხსნება, რომ ჩვენი ავტორი ასე თანაუგრძნობს ხიზნობის ადათს, სადაც, მიუხედავად საკუთრების უფლების შეკვეცისა, განსაზღვრულია ამ შეკვეცის საზღვარი. ამითი აიხსნება, რომ იქ, საცა დაცულია ზოგადი ხასიათი საკუთრებისა, ავტორის შეხედულებით, აღარ არის შრომის და საკუთრების წინააღმდეგობა და განხორციელებულია სასურველი ეკონომიური თანხმობა. ავტორი არა ხედავს, რომ ამგვარი საკუთრების უფლების შეზღუდვა მხოლოდ ერთი ნაბიჯია შრომის და საკუთრების წინააღმდეგობის კითხვაში და სწორედ ამითი აიხსნება მისი სიტყვები!

„იმგვარი მფლობელობა მიწისა, რომელსაც ჩვენ ხიზნობას ვეძახით, არის უხელო მიწის და უმიწო ხელის ერთმანეთთან მორიგება კეთილ-ნებუნი, ეკონომიურს ანგარიშზედ აშენებული“.**)

აქ ღირს-შესანიშნავი სიტყვაა „კეთილ-ნებური“. ჩვენის აზრით, „კეთილ-ნებობაზედ“ ლაპარაკი მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება, როდესაც ორივე მხარე, ვინც ხელშეკრულო-

*) „ივერია“ № 191. 1877 წ.

**) „ივერია“ № 176 1877 წ.

ბასა სდებს, თანაბარ და ერთგვარ პირობებში იმყოფება. წინააღმდეგ შემთხვევაში სუსტი მხარე ყოველთვის დაემორჩილება ღონიერ მხარის წინადადებას და მათ ხელშეკრულობას „კეთილ-ნებური“ ხასიათიც დაეკარგება. სწორედ ამ მოსაზრებიდან გამომდინარე მოპირდაპირენი ეგრედ წოდებულ ბურჟუაზიულ ვითამ „შრომის თავისუფლების“ პრინციპისას—(liberté du travail). თავისუფლებაზედ და კეთილნებობაზედ შეუძლებელია ლაპარაკი იქ, სადაც მუშა ხალხი—გლეხია იგი, ხიზანი თუ ქარხნის მწარმოებელი—~~იმუშაობდა~~ დაემორჩილოს კანონის და ადათის წინადადებას, იმ კანონის და ადათის, რომელიც ეკონომიურ უთანასწორობაზეა აგებული.

სიმართლე მოითხოვს აღვნიშნოთ, რომ ილია ჭავჭავაძე თითქოს გრძნობდა ამ შეუთანხმობლობას. აქა-იქ ჩვენი ავტორი სცილდება „ბურჟუაზიულ“ მოძღვრების საზღვარს, ხოლო სცილდება გაუბედავად, კრძალვით და ისევ საჩქაროდ უკან ბრუნდება.

„ცხოვრების წალმა-უკუღმად მსვლელობამ საქმე ისე მოაწყობა, გვეუბნება ავტორი, რომ მაჯის პატრონს და გარჯის გამძღოლს მარტო იმოდენა მოუთალა მის მიერ შექმნილ ავლადიდეებისაგან, რაც ძლივ-ძლიობით საკმარისია მარტო იმისათვის, რომ დღე-დღიურად თავი იკეცოს. ძნელად, ძალიან ძნელად გამოსარჩომი მაჯით მცხოვრებისა ამ ხაზს გადასცილდება; პირ-იქით, ხშირად დასცილდება კიდევ ხოლმე და მაშინ მუშა-კაცი ნახევარზედ მშვიერია, თუ სულ ულუკმა-პუროდ არ არის დარჩენილი“ *).

თუ ეს ასეა საზოგადოთ, ხიზანიც უკეთეს მდგომარეობაში არ უნდა ყოფილიყო, რადგან ისიც არის „მაჯის პატრონი“ და „გარჯის გამძღოლი“ და ამ მაჯის საშუალებით იკვებავს თავს.

*) „ივერია“ № 111. 1887 წ.

აქ აზრთა წინააღმდეგობა. აშკარაა და ამ წინააღმდეგობის დასაფარავად ავტორი აღარ უბრუნდება ეკონომიურ ძირითად წინააღმდეგობის მაჩვენებელ კითხვებს.

რა დასკვნა უნდა გამოვიყვანოთ ყველა ზემო ნათქვამიდან, ამას შემდეგ წერილში დავინახავთ.

არჩილ ჯორჯაძე

უცხოეთის მიმოხილვა

ოსმალეთის სომხების საქმე (მოკლე ისტორია).—მუშათა პარტია და ეროვნობა.

I

ოსმალეთის სომხეთიდან კიდევ ცუდი ამბები ისმის. როგორც სჩანს, ფანატიკოს მაჰმადიანები ერთხელ კიდევ შესდგომიან სომეხთა გაჟლეტის საქმეს და ევროპის სახელმწიფოების ეგრედ-წოდებული „კონცერტი“ ერთხელ კიდევ ხდება მოწმე ამ მრავალ-ტანჯულ ერის აუწერელ უბედურებისა. არ იქნა და არ ეშველა სომხების საქმეს: ძლიერმა სახელმწიფოებმა ვერა მოუხერხეს რა სუსტ ოსმალეთს და მის მთავრობას, ვერ აიძულეს იგი არსებობის ადამიანური პირობები შეექმნა მცირე აზიის ამ ადგილებში, სადაც სომხები სცხოვრობენ.

ძველ სომხეთის საუკეთესო ნაწილი (მდ. ეფრატის ზემო ქალა და ვანის ტბის ბასეინი) ოსმალეთს ეკუთვნის. ეს ბუნებით მდიდარი ქვეყანა აყვავებული იქნებოდა, რომ აქ ოსმალები არ იყვნენ გაბატონებული. თვით სომხები თავიანთ ბატონების გავლენის ქვეშ და უფრო კიდევ მათის შიშით ვერ ხმარობენ ამ ბუნებრივ სიმდიდრეს და უკიდურეს სიღარიბეში სცხოვრობენ. ან რომელი სომეხი შეუდგება აქ სიმდიდრის შეძენას, როცა დარწმუნებულია, რომ ხვალ ეს სიმდიდრე რომელიმე მკარცველის ხელში გადავა. ამ ხვალინდელ დღის შიშით აიხსნება სხვათა შორის ის გარემოება, რომ სომხობა სტოკებ

თავის სამშობლოს და სხვა ქვეყნებში ესახლება. ამას კი მოჰყვა სომეხ ერისთვის მეტად არა სასურველი შედეგი: მათგან დატოვებულ ადგილს იპყრობენ მცირე აზიის სხვა ტომების წარმომადგენელი და, სარწმუნო მკვლევართა სიტყვით, ეხლა თითქმის სრულებით არ მოიძებნება ოსმალეთის სომხეთში ისეთი ადგილი, სადაც სომხობა უცილობელ უმრავლესობას შეადგენდეს. თუ რა მნიშვნელობა აქვს ასეთ გარემოებას სომეხთა ერის ცხოვრებაში, სჩანს იმ სიტყვიდანაც, რომელიც ჰანოტომ სთქვა საფრანგეთის პალატაში 1896 წელს:... არ არის ამ პროვინციებში არც ერთი ადგილი, სადაც ეს უბედური ხალხი უმრავლესობას შეადგენდეს და სადაც შეიძლებოდეს ისეთის ცენტრის შექმნა, რომ სომხებისათვის განსაზღვრული ავტონომია შემოვიდოთ. თუ ეხლაც სომხების საქმემ ისეთი უბედური მიმართულება მიიღო, თუ ევროპის სახელმწიფოებმა ეხლაც განაგრძეს თავისებური პოლიტიკა და ენერგიულის ზომებით არ გააჩერეს ოსმალეთის მთავრობა, სომხეთი გეოგრაფიული და ისტორიული სახელწოდება დარჩება: ისეთ პატარა ერს, როგორც სომხობაა, არ შეუძლია ამდენის ატანა; სხვა ქვეყნებში გადასახლებას რომ თავი დაეანებოთ, მარტო უწყალო გაჟღეცა, ისეთი, როგორც წასულ საუკუნის ოთხმოცდა ათიან წლებში იყო, და ძალად გამაჰმადიანება მოუღებს მას ბოლოს.

მოვიგონოთ მოკლედ სომეხთა საქმის ისტორია. ოსმალეთის სომხები, საქართველოს სამეფოს დაცემისა და რუსეთის მთავრობის მიერ მოცემულ იმედების გაცრუების შემდეგ დიდხანს გაჩუმებულნი იყვნენ და ხმა ამოუღებლივ იტანდნენ მაჰმადიანთა მძიმე უღელს. მხოლოდ 1876-78-ში გააგონეს სომხებმა თავიანთი ხმა ევროპიელებს: დამარცხებით გაბორცებული მაჰმადიანობა სხვათა შორის ქრისტიან სომხებზედაც იყრიდა ჯავრს; გარდა ამისა სომხები ალაპარაკა ბოლგარიის განთავისუფლებამაც: ამითი მათაც მიეცათ პატარა იმედოუკეთესის ბედისა.

გამარჯვებული რუსეთი, რომლის საბოლოო მიზანი ოსმალეთში დიდის ხნიდან ყველასათვის ცხადი იყო, სცდილობდა მცირე აზიაშიაც შეექმნა ისეთი პირობები, როგორც ეკატერინე დიდმა შექმნა კუჩუკ-კაინარჯის ხელშეკრულებით ბალკანეთის ნახევარ კუნძულზე; როგორც ვიცით, ამ ხელშეკრულებით რუსეთის მთავრობამ შეიძინა უფლება ჩარეოდა ოსმალეთის საქმეებში ყოველ იმ შემთხვევაში, როცა ამას ბალკანეთის რომელიმე ქრისტიან ხალხის შევიწროებული მდგომარეობა მოითხოვდა. 1878-შიც რუსეთის მთავრობამ შეიტანა ერთი ასეთი (16) მუხლი სან-სტეფანოს ხელშეკრულებაში სომხების შესახებ. ამ მუხლში სხვათა შორის ნათქვამია, რომ ოსმალეთი პირობას სდებს დაუყოვნებლივ შემოიღოს საჭირო რეფორმები სომხეთში და უზრუნველ ჰყოს სომხები ქურთებისა და ჩერქეზებისაგან. ხელშეკრულების ამ მუხლის ძალით რუსეთს ყოველთვის შეეძლო ჩარეოდა მცირე აზიის საქმეებში და ეს ჩარევა ასე თუ ისე გამოეყენებინა.

ინგლისი მიხვდა ამ ხელშეკრულების ნაჩვენებ მუხლის მთელ მნიშვნელობას, მიხვდა, რომ მითი რუსეთი დღეს არა ხვალ ხელთ იგდებს მთელ მცირე აზიას და ამიტომაც უცადა, არ დაენებებინა რუსეთისათვის უპირატესობრივი მდგომარეობა სომხეთში. ენერგიულ დიპლომატიის საშუალებით ინგლისმა აიძულა რუსეთის მთავრობა, რომ „ოსმალეთის მთავრობა დაჰპირებოდა სომეხთა მდგომარეობის გაუმჯობესებას არა მარტო რუსეთს, არამედ ინგლისსაც“. გარდა ამისა ინგლისის მთავრობა შეეკრა ოსმალეთს საიდუმლო პირობით, რომლის ძალით ინგლისი უნდა დახმარებოდა ოსმალეთს მცირე აზიის ტერიტორიის დაცვაში, რისთვისაც ინგლისს ეთმობოდა კუნძული კიპრი, და ოსმალეთს უნდა შემოეღო რეფორმები მცირე აზიაში.

ამ გვარად სომხეთმა ერთბაშად იზოვნა ორი მფარველი — რუსეთი, რომელსაც სხვა განზრახვები ჰქონდა მცირე აზიაში, და ინგლისი, რომლის მიზანი იყო ამ განზრახვებისათვის ხელი შეეშალა. მაგრამ რადგანაც არც სან-სტეფანოს ხელშეკრულებით

ბაში და არც კიპრის შეთანხმებაში არ იყო ნიჩვენები, თუ რა რეფორმები უნდა შემოეღო ოსმალეთის მთავრობას სომხეთში, ამიტომ სომხებმა სცადეს ბერლინის კონგრესზე ეშოვათ მეტი-გარანტია თავიანთ უზრუნველ ყოფისა, მათ გაგზავნეს ბერლინში პატრიარქი ნერსისი, რომელმაც ოსმალეთის სომხების სახელით მოითხოვა: 1) ქრისტიანი მმართველი, უფრო სომეხთაგანი, ამორჩეული ხუთის წლით ევროპის სახელმწიფოების თანხმობით, და მმართველთან საბჭო; 2) ყოველ საქმეს ქრისტიანსა და მაჰმადიანს შუა არჩევს სამ-წევრიანი სასამართლო, რომელსაც ნიშნავს მმართველი; 3) სარწმუნოების თავისუფლება; 4) წესიერების დასამყარებლად 4000 კაცის მილიცია სომხებისა (არც ერთი ქურთი არ უნდა ყოფილიყო ამ მილიციაში); 5) საერთაშორისო კომისია, ერთის წლით ამორჩეული სახელმწიფოთაგან აღნიშნულ წესების სისრულეში მოყვანის თვალყურის სადევნებლად; 6) საადგილ-მამულო გადასახადი საათისთავო გადასახადის მაგიერ და სამართლის წესის შეცვლა.

როგორც ჰხედავს მკითხველი, სომხები თხოულობდნენ ერის არსებობის ისეთ პირობების შემოღებას, ურომლოთაც არც ერთ პატარა ერს ამ ქვეყნად ცხოვრების გარანტია არ აქვს. მიუხედავად ამისა ბერლინის კონგრესმა არ მიიღო ნერსისის მიერ წარმოდგენილი მუხლები. სომხების მთელი ცდა გათავდა იმითი, რომ ბერლინის ტრაქტატში შეიტანეს მე-61 მუხლი: „ბრწყინვალე პორტა პირობას სდებს განახორციელოს დაუგვიანებლად გაუმჯობესობანი და რეფორმები, რომელთაც თხოულობს ადგილობრივი საჭიროებანი სომხების მიერ დასახლებულ პროვინციებში და უზრუნველ ჰყოს ისინი ჩერქეზებისა და ქურთებისაგან. ყველა იმ ზომებს, რომელნიც მიღებული იქნება ამ მხრივ, პორტა შეატყობინებს სახელმწიფოებს, რომელნიც თვალ-ყურს უდებენ მათ (ზომების) განხორციელებას“.

სან-სტეფანოს ხელ-შეკრულება (რუსეთსა და ოსმალეთს შუა) მოისპო და სომხეთს რუსეთის მფარველობის მაგიერ მთელი

ევროპის მფარველობა ხვდა წილად. გარდა ამისა კიპრის საიდუმლო ხელშეკრულობაც დარჩა, ასე რომ ბერლინის ტრაკტატის შემდეგ სომხებისათვის საჭირო რეფორმები ფორმალურად უზრუნველ ყოფილი იყო და ტანჯულ ერს უკეთესის ცხოვრების იმედი მიეცა. „დაუბრუნდით თქვენს ქვეყანას სომხებო, ამბობდა პატრიარქი-ნერსესი კონსტანტინეპოლში დაბრუნებისას, სომხეთში აღარ იქნება მეტი დევნა-შევიწროება და თვითნებობა, გარდა იმ გაუმჯობესობათა, რომელიც შემოდებული იქნება“. მას შემდეგ 23 წელიწადი გავიდა და სომხეთა მდგომარეობა კი არ გაუმჯობესდა, ბევრად უფრო ცუდი შეიქნა, ვიდრე ბერლინის ტრაკტატამდე იყო. რუსთსმალთა ომიანობის შემდეგ გადმოსახლებული ჩერქეზები და სხვა მაჰმადიანები სომხებზე იყრიდნენ რუსების ჯავრს, ოსმალეთის მთავრობა და ჯარი გულგრილად შესცქეროდნენ მათ მხეცურ მოქმედებას და ხშირად ხელსაც უწყობდნენ მათ. თათრები ცეცხლს გვიკიდებენ და გვჟლეტენ, —სწერდნენ ვანის სომხები ევროპის წარმომადგენლებს 1889-ში, ყველგან შიში და ძრწოლა მეფობს, ნუ თუ ესეთი დანაშაულობაა სომხობა? მოგვეხმარეთ.“

ყველაზედ უწინ ინგლისმა გაიგონა დევნილთა ხმა და ბევრი ეცადა შეეგონებინა ან აეძულებინა ოსმალეთის მთავრობა შემოეღო სომხეთში საჭირო რეფორმები. ინგლისს ეწინოდა, რომ გაჭირვებულ სომხებს რუსეთისთვის არ მიემართნათ დახმარებისათვის, რომ რუსეთს არ ესარგებლნა სომხების საქმით თავის მიზნების მისახწევად. „თუ რეფორმები არ შემოვიღივით, ეუბნებოდა ინგლისის წარმომადგენელი ოსმალეთის მთავრობას, პორტა აუცილებლად ისეთსავე მდგომარეობაში ჩაეარდება, როგორშიაც იყო ბოლგარიის არეულობის დროს. რუსეთი ჩაერევა საქმეში და სახელმწიფოს ახალი განაწილება მოეღოს“. ოსმალეთი ან არაფერ პასუხს იძლეოდა, ან პირდებოდა, მალე შევასრულებ ყველაფერსო და საგანგებო კომისიებს ნიშნავდა. სომხეთა მდგომარეობა კი თან და თან უარსდებოდა და აი რატომ.

სომხობამ გაიღიძა, შეიგნო თავისი ვინაობა და მოინდომა ამ ვინაობის დაცვა და შენახვა. ამ გაღვიძებაში უმთავრესი წილი თვით ევროპელებს უდევთ. განსაკუთრებით, ბერლინის ტრაქტატის ავტორებს. ამ დღიდან სომხობა ევროპას შესჩერებოდა და მხოლოდ მისგან მოელოდა შევლას; სომეხი, რომელსაც ერთ დროს ოსმალეთი წყნარ და მშვიდ ქვეყნად მოქცევდა, ეხლა „რეველიუციონერი“ შეიქნა. უმოკმედო, პასიუური მთავრობა ოსმალეთისა, რომელსაც ყველაფერს statusquo ურჩევნი, როგორც უნდა იყოს იგი, მეტად ბრახობდა, რომ სომხებმა თავი წამოყვეს და გამუდმებულის საჩივრებით მას „მოსვენებას“ არ აძლევდნენ. მთავრობამ რეპრესალიებს უმატა. გაღვიძებულ და გაჭირვებულ სომხობამ თავის მხრივ მართლა რეველიუციონურ საშუალებათ მიმართა, იმ იმედით, რომ მაჰმადიანთა სიმკაცრით აღწფოთებულები ევროპის საზოგადოება ღვთის ანაბარა არ მიატოვებდა მის მართალ საქმეს და ბოლოს იხსნიდა მას აუტანელ მდგომარეობიდან. აი ამ გარემოებათა შედეგი იყო ის საშინელი ამბები, რომელიც 1891 იდან 1896-მდე მოხდა. ამ საშინელებათა აღწერა მეტად მძვინვარის, რადგან იგი ყველასაგან ცნობილია. ვიტყვით მხოლოდ, რომ ნაჩვენებ წლებში სომხობამ და სომეხთა საქმემ საშინელი, შეიძლება, ვერ შესაფასებელი ზარალი ნახეს. დიდი წილი პასუხის გებისა ამ საქმეში ედება იმ უანგარო, მაგრამ შორს ვერ გამჭვრეტ, რევოლიუციონერებს, რომელნიც მეტად აჩქარდნენ, საქმე დალუპეს და ამით მტრის გული გაახარეს... რათ არ უშველა სომხებს ევროპამ?

II

„სომეხთა გაღვიძების საშინელებამ ევროპა გააფითრა“-ო საქვა პარლამენტში სოლსბერიმ. მაგრამ ევროპას მაინც თითქმის ხელი არ გაუწივრევია ამ საშინელების თავიდან ასაცილებლად. სხვა სახელმწიფოებზე უფრო რუსეთი და ინგლისი იყვნენ დაინტერესებულნი სომხების საქმეში, სხვაზე უფრო

ამათ შეეძლოთ დახმარება აღმოეჩინათ დევნილ ხალხისათვის, მაგრამ სომხების უბედურებაც ის იყო, რომ ამ ორ სახელმწიფოს ინტერესების შეთანხმება, მათი თანხმობით მოქმედება ყოვლად შეუძლებელი იყო და არის. რუსეთისა და ინგლისის მოცილებობის ისტორიას და მიზეზებს ჩვენ სხვა დროს გავა-
ცნობთ „მოამბის“ მკითხველებს. ჩვენ აქ ამ საკითხს იმდენად შევეხებით, რამდენად ეს საჭიროა რუსეთისა და ინგლისის პოლიტიკის ახსნისათვის ოსმალეთის სომხეთში.

დიდი ხანა ინგლისის დიპლომატია არ აშორებს თვალს ტიგრისა და ეფრატის სათავეებს, რადგან იცის, რომ რუსეთს უნდა ამ სათავეების ხელში ჩაგდება. „ვისაც მდინარის სათავე ეკუთვნის, მისია მთელი მდინარეც და მდინარის ქალაც.“ თუ რუსეთი ფებს მოიმაგრებს ტიგრისა და ეფრატის სათავეებში, რუსეთისავე იქნება ამ მდინარეების ქალაც, რომელიც იწყება სომხეთის მთებიდან სპარსეთის ყურემდე. არც ძნელია რუსეთისათვის ამ მიზნის მიღწევა. არზრუმი, პირველი და უმთავრესი კარი ამ ქვეყნისა, ახლოს არის რუსეთის საზღვრიდან. „აქ, ამ ადგილასო, — ამბობს ერთი ინგლისელი პოლკოვნიკი, — გაივლის კავკასიიდან მომავალი გზები და ის გზებიც, რომელნიც მიდრან მცირე აზიაში, სირიისაკენ და სპარსეთის ყურესაკენ. ეს უმოკლესი გზაა რუსეთისათვის ხმელთა შუა ზღვის ნაპირზე მისასვლელად“. ამიტომაც იყო, რომ წინ-დახედულმა ინგლისის მთავრობამ კუნძული კიპრი იგდო ხელთ მცირე აზიის ნაპირების თვალ-ყურის სადევნებლად.

მას შემდეგ, რაც ბოლგარიის სამთავრო დაარსდა და ამით რუსეთს ბალკანეთის გზა მოეჭრა, იგი სცდილობს მცირე აზიის გზით დაუახლოვდეს თან-და-თან კონსტანტინეპოლს. თან-და-თან ვაჰობით ჩვენ, რადგან რუსეთს აჩქარება არ შეუძლია: იგი ღარიბი ქვეყანაა და ყოველ ახალ-ქვეყნის შემოერთება კი ერთობ ძვირად სჯდება. ამიტომაც არის, რომ რუსეთის მთავრობა პირდაპირ არ სცდილობს თვის განზრახვების განხორციელებას, იგი დროსა და გარემოებას უცდის და, როცა ეს დრო დადგება, იგი ისარგებლებს სულ უბრალო არეულო-

ბით მეზობელ ქვეყნის საქმეში ჩასარევად და თავის განზრახვის განსახორციელებლად.

თუ ოსმალეთის სომხების მდგომარეობა გაუმჯობესდა და სომხობა შეუტივდა ოსმალეთის მთავრობას, ან, კიდევ უკეთესი, თუ სომხეთი სრულდება განთავისუფლდა და დამოუკიდებელი (ან ნახევრად დამოუკიდებელი) სამთავრო გახდა, რუსეთის განზრახვებს დიდი შეფერხება მიეღობა—მაშინ სომხეთი რუსეთისათვის მეორე ბოლოგარაა შეიქნება. თავისუფალი და დამოუკიდებელი სომხები არ არის სასურველი რუსეთისათვის. მეორე მხრივაც—სომხეთის ერთი ნაწილი რუსეთის ტერიტორიას ეკუთვნის.

აი რატომ იყო რუსეთის მთავრობა ასეთი მომხრე ოსმალეთისა სომხეთა არეულობის დროს. უკანასკნელ რუს-ოსმალეთა ომიანობის დროს, როცა რუსეთი სლოვიანთა „განსათავისუფლებლად“ მიდობდა კონსტანტინეპოლისაკენ, ინგლისმა ფლოტი დაძრა და იხსნა ოსმალეთი დაცემისაგან. 15-17 წელს შემდეგ კი რუსეთმა გადააფარა თავის კალთა ოსმალეთს ინგლისის მუქარისაგან დასაცველად.

სწორედ იმიტომ, რისთვისაც არ უნდა. რუსეთს თავისუფალი და კმაყოფილი სომხეთი, ინგლისი დიდი მომხრეა სომხეთა ემანსიპაციისა. მაგრამ, რადგან ეს შეუძლებელი ხდება სომხების რაოდენობის სიმცირისა და მათის დასახლების მიზეზით (როგორც წინეთაც აღვნიშნეთ, გადასახლებისა და გაფლეთის მიზეზით, ნამდვილ სომხური ტერიტორია ეხლა აღარ არსებობს), ინგლისი მაცადინია საჭირო რეფორმები შემოადებინოს ოსმალეთის მთავრობას სომხეთში. ამიტომაც იყო, რომ ინგლისი სხვაზე მეტის ენერჯიათა და სიმტკიცით იცავდა სომხებს.

საყურადღებოა გერმანიის პოლიტიკა კონსტანტინეპოლში. გერმანიაც, რუსეთსავე და კიდევ უფროც, ექმნაგებოდა ოსმალეთს სომხების არეულობის დროს. ეს ქომავობა ძლიერისა სუსტის დაჩაგრვის დროს იმდენად ცხადი და აშკარა იყო, რომ პატიოსანი ნაწილი ყოველ საზოგადოებისა მით აღშფო-

თებულო იყო და ზიზლს აცხადებდა. გერმანიისა და რუსეთისაგან ოსმალეთის მხარის დაქვერთ ინტერესების ერთ-გვარობით როდი აიხსნება. ვილჰელმ მეორის მთავრობა სცდილობს ეკონომიურად (და არა პოლიტიკურად) ხელთ იგდოს ოსმალეთი და განსაკუთრებით ბუნებით მდიდარი მცირე აზია. გერმანიისათვის საჭიროა სხვადა-სხვა კონცესიები და ხელსაყრელი სავაჭრო ხელშეკრულებანი! და ხსენებულ ქომავლობით კიდევ აღწევს თავის მიზანს. მისთვის საუკეთესო პირობაა ოსმალეთის მცირე აზიაში ბატონობა. რუსეთის აქ გაბატონება მეტად საზარალო იქნება გერმანიის ეკონომიურ ინტერესებისათვის და ამიტომაც იგი ისეთივე წინააღმდეგია აქ რუსეთის პოლიტიკისა, როგორც ინგლისი.

საფრანგეთი? საფრანგეთი რომ თავისუფალი იყოს, ესე იგი ფრანკფურტის ხელშეკრულობა რომ სულს არ უწუხებდეს და ამ ხელ შეკრულობით გამოწვეული რუსეთთან კავშირი ფეხებს არ უბორკავდეს, მისი პოლიტიკა და მოქმედება სომეხთა საქმეში თვალსაჩინო და მაღლიანი იქნებოდა. როგორც წინა მიმოხილვაშიაც ნათქვამი გვქონდა, საფრანგეთის ერთი როგორც ტრადიციით, ისე პოლიტიკურ და მატერიალურ ინტერესების მიხედვითაც აღმოსავლეთში მცირე ერების დამცველი იყო და ეხლაც არის, რასაკვირველია, იმდენათ, რამდენადაც აკტიურია მისი პოლიტიკი დღეს. ამიტომ მთელი ერთი საფრანგეთისა აღმუთებულო იყო იმ საშინელ ამბებით, რომელიც ოსმალეთის სომხეთში ხდებოდა, და ითხოვდა თავის მთავრობისაგან ენერგიულ ზომებს სომხების სასარგებლოდ. მთავრობა კი ვერ მოქმედებდა, რადგან რუსეთთან კავშირის ერიდებოდა. საფრანგეთის ვერც ერთი მთავრობა ვერ გაბედავს ჯერ ამ კავშირს გადაუდგეს: საფრანგეთი განცალკევებული დარჩება სამთა-კავშირის წინაშე. და თუ ამ კავშირს არ გადაუდგა, ისე ოსმალეთში მისი მოქმედება ისევე უფერული და უინიციატივო იქნება, როგორც ოთხმოც-და-ათიან წლებში. ფრანგ-რუსთა კავშირმა ერთი ძლიერი დამხმარე მოაკლო სომხობას. საკვირველია თანამდროვე ევროპის პოლიტიკის მიმდინ-

ნარეობა და დახლორთვა. აბა რომელი სომეხი მოიფიქრებდა სამოციან და სამოც-და-ათიან წლებში, რომ ბისმარკის პოლიტიკა, პრუსიის გამარჯვება და გერმანიის ახალ იმპერიის შექმნა ასეთ ცუდ სამსახურს გაუწევდა მის სამშობლოს.

თუ ხმები გამართლდა და ისევ ასტყდა სომხების საქმე, ისევ ის განმეორდება, რაც 91—96 წწ. იყო, რადგან დღეს იგივე პოლიტიკური პირობებია იმ განსხვავებით, რომ ინგლისს ხელთ აქვს ისეთი მძიმე საქმე, როგორც სამხრეთ-აფრიკის ომიანობაა, და მაშასადამე წინანდელზე ნაკლებ დახმარების აღმოჩენა შეუძლია სომხებისათვის. სომხობის გულ-შემატკივარი და მის ინტერესების ნამდვილი დამცველი ყოველ ღონეს იღონებს, თუ, რასაკვირველია, გავლენა და ძალა აქვს, ეხლა ეს საქმე არ აღძრას. მართალია, გაჭირვება ცუდი ჰკუის მასწავლებელია, მაგრამ როცა ნამდვილი განსაცდელი მოგვლის, ისევ გაჭირვებული ცხოვრება უნდა ირჩიო მოძარჯვებულ დრომდე.

ქრონიკის დასასრულ მოვიყვანთ ზოგიერთების საგულისხმიეროდ და ჩასაფიქრებლად ავსტრიელ მუშათა პარტიის განსაკუთრებულ კომისიის აზრს ეროვნულ კითხვაზე („რუსკად ვედომოს ჯი“, № 255). წარსულ წელს ბრიუნში მუშათა პარტიამ მიიღო განსაკუთრებულ კომისიას შეემუშავებინა ეროვნული კითხვა მუშების შეხედულებით. კომისიამ შეასრულა მინდობილობა და თავისი აზრი გამოაქვეყნა პარტიის გაზეთის საშუალებით.

„კომისიის აზრით, ერთად ერთი გზა, რომელიც გამოიყვანს ავსტრო-ჰუნგრეთს მის ეხლანდელ გაჭირვებულ მდგომარეობიდან, არის სრული დემოკრატიზაცია ავსტრიის წყობილებისა, რაც შეიძლება მოხდეს მხოლოდ საყოველთაო პირდაპირი და ფარულ საარჩევანო წესის შემოღებით და ავსტრიის ყველა ერებისათვის სრულის თანასწორობისა და თავისუფლების მინიჭებით. ეს საზოგადო პროგრამა შეიცავს შემდეგ მუხლებს: 1) ავსტრია უნდა გადაკეთდეს დემოკრატიულ

სწორ-უფლებიან ეროვნულ სახელმწიფოების კავშირად. 2) ეხლანდელ ისტორიულ სამეფო ტერიტორიების მაგიერ ავსტრია უნდა დაიყოს ნამდვილ ეროვნულ ავტონომიურ ტერიტორიებად, რომელთა მართვა და კანონმდებლობა უნდა იქნეს ადგილობრივ ეროვნულ პალატების ხელში (აქაც, რასაკვირველია, ზემოდ ნაჩვენები საარჩევნო წესი უნდა მოქმედებდეს). 3) ერთისა და იმავე ერის ყველა ტერიტორიები შეადგენენ საერთო ეროვნულ კავშირს, რომელთა კომპეტენციას დაექვემდებარება საერთო ეროვნული კითხვები და საქმეები. 4) იმ ერების უფლებანი, რომელნიც ტერიტორიაში უმცირესობას შეადგენენ (როცა სხვა-და-სხვა ერის წარმომადგენელი ერთად სცხოვრობენ), უნდა განისაზღვროს განსაკუთრებულის კანონით, რომელიც პარლამენტმა უნდა შეიმუშაოს. 5) არც ერთს არ უნდა ეკუთვნოდეს პირველობა სახელმწიფოში. ამით, რასაკვირველია, ისპობა სახელმწიფო ენაც. პარლამენტი აირჩევს ენას, რომლის საშუალებით ცენტრალური მთავრობა დამოკიდებულებას იქონიებს ცალკე ოლქებთან..... სახელმწიფოს არ შეუძლია მარტო ხიშტების ძალით არსებობაო, ამბობს კომისია. სახელმწიფო, რომელსაც არ სწამს თავისი მორალური ძალა, თავისავე თავს ღუპავს, თუნდა სამხედრო ძალაც ჰქონდეს. ისტორიულ ტერიტორიების ეროვნულ ტერიტორიებად შეცვლა მით უფრო საჭიროა, რომ ისტორიულ ტერიტორიებად დნჰყოფა არის ეროვნულ შევიწროებისა და მონობის პრინციპის განხორციელება, და მით უფრო ადვილად განსახორციელებელია, რომ ავსტრიის ყოველ ისტორიულ ტერიტორიაზე სცხოვრობს უუფლებო და შევიწროებული ერი. სახელმწიფოს ეხლანდელ განაწილებით უკმაყოფილონი არიან არა მარტო იტალიელები ტიროლში, რუსინები გალიციაში და სლოვენები შტირიაში, არამედ გერმანელებიც ჩეხიაში, პოლონელები სილეზიაში და ჩეხები მორავიაში*.

ყველაზედ უფრო აღსანიშნავი, ხსენებულ გაზეთის კორესპონდენტის არ იყოს, აქ ის არის, რომ მუშათა პარტია, რომელიც აქამდე გაიძახოდა—ეროვნობა ბურჟუას მოგო.

ნილი ზღაპარია მუშების მოსატყუებლად, დღეს იძულებულია, ცხოვრების სინამდვილის გავლენის ქვეშ, აღიაროს ეროვნულ პრინციპის სამართლიანობა და ეროვნულ ნიადაგს დაადგეს თავის მოქმედებაში. ავსტრო-ჰუნგრეთის მონარქია საუკეთესო სკოლას წარმოადგენს ამ მხრივ მუშებისათვის და მიტომაც არის, რომ აქ პირველად შეიგნეს ეროვნობის კანონიერება. წინეთ თუ სხვას გაიძახოდნენ, ეს აიხსნება ერთის მხრივ მუშათა პარტიის თეორეტიკოსების გავლენით და მეორეს მხრივ იმ გარემოებით, რომ არ არჩევდნენ ერთმანერთში ეროვნობას, რომელიც თავის თავს იფარავს და იცავს და იმ ეროვნობას, რომელიც სხვაზედ მიდის იერიშით ჩასაყლაპავად. რამდენათ პირველი ეროვნობა სამართლიანი და პროგრესიულია, იმდენათ მეორე უსამართლო და რეაქციონურია. ავსტრიელმა მუშებმა ეს შეიგნეს და, იმედია, სხვაგანაც ეგვევ მოხდება.

La verité est en marche და მას ვერვინ გააჩერებს.

რედაქტორი:
აღ. ჭყონია

გამომცემელი
აღ. ჯაბადარი